

תוכן העניינים

4.....	תיאור המרכז
5.....	הקדמה של ד"ר ראובן פדהצור
6.....	הקדמה של ראלף הקסל
	נייר מסכם סדנא א:
7.....	מה עומד מאחורי המושג "ביטחון" בישראל?
	מקבץ תמונות
29.....	מכנס "החברה בישראל והביטחון הלאומי"
	נייר מסכם סדנא ב:
33.....	ביטחון לאומי וחברה אזרחית בישראל
51.....	סיכום כנס "החברה בישראל והביטחון הלאומי"
54.....	המשתתפים

הוצאת חוברת זו נעשתה בתמיכתה הנדיבה של קרן פרידריך אברט, ישראל. אנו מודים לקרן על תמיכתה המתמשכת.

דצמבר, 2009
© כל הזכויות שמורות

עורך מדעי: ד"ר ראובן פדהצור
עריכה לדפוס: אלי פרידמן, אסתי עופר

עיצוב גרפי והדפסה:
מירב דסקלו הפקות בע"מ

מרכז ש. דניאל אברהם לדיאלוג אסטרטגי

המאה העשרים ואחת מבשרת שינויים גלובליים שיש בהם תקוות מחד ואיומים לשלום העולם מאידך. בימינו מתקיימים עשרות עימותים מזויינים ברחבי העולם, המאיימים על שלום החברות השונות; יישוב סיכסוכים אלה הוא האתגר הדוחק ביותר בימינו. היום, יותר מבעבר, זקוקים מנהיגים וקובעי מדיניות לדיאלוג מעשי עם מומחים ואנשי אקדמיה, כדי לקבל החלטות נכונות. לעשרות מרכזי מחקר ואוניברסיטאות ברחבי העולם, העוסקים בהיבט התיאורטי של פתרון סכסוכים, יש שתי בעיות מרכזיות: כיצד להפוך את הידע התיאורטי לכלים ישומיים בקביעת מדיניות וכיצד להביא לדיאלוג וקשר הדוק בין המומחים לקובעי המדיניות. יתרה מזאת, האתגר המרכזי, הניצב כיום בפני מנהיגי העולם, סובב סביב האפשרויות ליישום מחקרים תיאורטיים במדיניות ובמעשים, השואפים למציאת פתרונות.

יעדי המרכז

מרכז ש. דניאל אברהם לדיאלוג אסטרטגי במכללה האקדמית נתניה, הינו טרסט מוחות המאגד בתוכו אקדמאים ומנהיגים מתחומים שונים. המרכז הינו מרכז ייחודי במזרח התיכון, המשלב מטרות אקדמיות עם כלי מדיניות מעשיים ליישוב סכסוכים. בראש ההנהלה הבינלאומית של המרכז עומדים נשיא ברית המועצות לשעבר, מיכאל גורבצ'וב והוד מעלתו הנסיך חסן בין טלאל מירדן. הי"ר המכהן של מרכז ש. דניאל אברהם לדיאלוג אסטרטגי הוא ד"ר אפרים סנה, לשעבר סגן שר הביטחון, שר הבריאות והתחבורה. חברי הוועד המנהל המכהנים של המרכז הינם מנהיגים פוליטיים, אקדמיים, עסקיים וחברתיים, מכל רחבי העולם.

מרכז ש. דניאל אברהם לדיאלוג אסטרטגי, הינו מרכז העוסק בכתיבת נירות עמדה והצעות ליישוב סכסוכים באיזור ובעולם כולו. המרכז שואף להפוך את הידע התאורטי הרב והנסיון שנצבר, לכלי מדיניות מעשיים ומציע פתרונות ישומיים, ע"י שילוב של פתרונות פוליטיים, בטחוניים וכלכליים, בהקמת צוותים בהם משתתפים פוליטיקאים לשעבר, מנהיגים חברתיים ואנשי עסקים בינלאומיים, המציעים את הידע שנצבר לגישור בסכסוכים אזוריים ובינלאומיים, על סמך הנסיון והמיומנותם בתחומים אלה. המרכז מארגן כנסים בינלאומיים, דיוני "שולחן עגול" וסדנאות בהשתתפות אקדמאים ומנהיגים בעלי שם עולמי, על מנת לתת להם את האפשרות להציג סוגיות עולמיות בוערות.

ההנהלה הבינלאומית של המרכז

מר מיכאל גורבצ'וב, נשיא בריה"מ לשעבר
הנסיך חסן בין-טלאל מירדן

ועדת ההיגוי של המרכז

ד"ר אפרים סנה, יו"ר
תא"ל (מיל.) יהודה הלוי, נשיא ועדת ההיגוי
מר טרוור ספיירו, יו"ר עמית
ד"ר דוד אלטמן, סגן נשיא בכיר, המכללה האקדמית נתניה;
סגן יו"ר המרכז
ד"ר ראובן פדהצור, מנהל אקדמי
תא"ל (במיל.) ברוך שפיגל, יועץ לועד-המנהל
גב' אביבה פלטר, מנהלת כנסים ופעילות בינלאומית
השגריר יצחק מאיר, יועץ בכיר
מר אלי פרידמן, עוזר למנהל
גב' אסתי עופר, מרכזת

יו"ר המרכז בעבר

מר אהוד ברק, שר הביטחון ויו"ר מפלגת העבודה
מר דני יתום, לשעבר חבר כנסת וראש המוסד
מר דן מרידור, סגן ראש הממשלה והשר לענייני מודיעין

מרכז ש.דניאל אברהם לדיאלוג אסטרטגי

המכללה האקדמית נתניה

רח' האוניברסיטה 1

נתניה 42365

טלפון: 09-860-7400

פקס : 09-860-7401

מייל: strategic-dialogue@netanya.ac.il

אתר: www.strategicdialoguecenter.org

מן הצד השני, בכל האמור בנושאי הביטחון הלאומי. השתרשותה של תרבות זו הובילה ליצירתה של חברה מיליטריסטית (אם כי, כפי שעולה מדברי חלק מהמשתתפים, קיים ויכוח לגבי הגדרתה של החברה הישראלית כ"מיליטריסטית").

מצאנו כי בתרבות הישראלית הייחודית הזאת יש למערכת הביטחון לא רק השפעה מרחיקת לכת על תחומי חייה האזרחיים של החברה הישראלית, אלא היא גם קובעת ומחליטה עבורם בתחומים אלה. כך, בין השאר, בסוגיות חינוך, משאבי קרקע, תקשורת, הטיפול בפריפריה והשתלבותן של נשים בתהליכי קבלת החלטות. מערכת הביטחון הפכה לא רק למכשיר הבלעדי לעיצוב מדיניות הביטחון הלאומי, אלא גם לגוף הקובע עבור מרבית אזרחי ישראל את פעילותם וחובותיהם בתחומי חיים שלכאורה אין להם ולא כלום עם נושא הביטחון.

בין השאר גרם הדבר גם לעליה במשקלו של צה"ל בתהליך קביעת המדיניות ובתהליך גיבושן של נורמות ההתנהגות וערכיה של החברה הישראלית. משום ש"המקום היחידי בו מכינים עבודות בעניין הביטחון הלאומי הוא אגף התכנון של צה"ל", כפי שקובע קובי מיכאל.

ישראל הפכה למדינה מיליטריסטית, מבלי שהצבא תפס בה את השלטון. המיליטריזם הפך למרכיב מרכזי בפוליטיקה של ההנהגה הישראלית. זהו, כפי שקבע כבר אורי בן אליעזר, מיליטריזם על-מפלגתי, החוצה גבולות בין ימין ושמאל, בין דתיים וחילוניים, בין מזרחיים ואשכנזים, בין עולים חדשים לוותיקים. זהו מיליטריזם גם של שולטים וגם של נשלטים.

ראוי שקובעי המדיניות בירושלים יקראו את החוברת הזאת ויפנימו את המסר העולה מבין דפיה. ישראל נשלטת בפועל על ידי צה"ל והם, הנבחרים, משמשים במקרים רבים חותמת הגומי להחלטותיהם של הרמטכ"ל וקציניו הבכירים. ניסיון מלחמת לבנון השנייה ומבצע "עופרת יצוקה" אמור לשכנעם כי הגיעה השעה לשנות את מאזן הכוחות בין הצבא לבין הנבחרים. בשנים האחרונות חל כרסום הולך ומתמשך של ערכי היסוד של הדמוקרטיה הישראלית, שמקורו בהשתלטות הלכי רוח מיליטריסטיים על החברה הישראלית. הגיעה העת לשנות את המשוואה ולקבוע כי כמו בכל מדינה דמוקרטית מסודרת, תהיה זו מדינה שיש לה צבא ולא צבא שיש לו מדינה.

ולסיום אני רוצה להודות שוב לקרן פרידריך אברט, שבלעדיה פרויקט זה לא היה יוצא לפועל ולאסתי עופר ואלי פרידמן, חברי המרכז, שבלי מעורבותם בהכנת הסדנאות והכנס, לא היינו מצליחים.

ד"ר ראובן פדהצור

המנהל האקדמי

מרכז ש. דניאל אברהם לדיאלוג אסטרטגי

המכללה האקדמית נתניה

זו "איננה מדינה שיש לה צבא, אלא צבא שיש לו מדינה", קבע הרוזן מיראבו, מראשי המהפכה הצרפתית, בהתכוונו לפרוסיה של המאה השמונה עשרה. ישראל של המאה העשרים ואחת, אם נסכם את התובנות והממצאים של הסדנאות שבחנו את יחסי חברה וצבא בישראל, גם היא איננה מדינה שיש לה צבא, אלא צה"ל שיש לו מדינה. אולם, מה שמצאנו הוא, שהשפעת הממסד הביטחוני על החברה הישראלית חורגת הרבה מעבר לסוגיות שיש להן קשר ישיר לביטחון במובנו הצבאי.

הרעיון לעסוק בבחינת מערכת היחסים בין הממסד הביטחוני לבין החברה הישראלית, תוך הרחבת מוקד העיסוק אל נושאים אזרחיים לכאורה, הוביל אותנו לגיבוש תוכנית מחקר המבוססת על שתי סדנאות של מומחים שהתכנסו לשתי פגישות עבודה כל אחת. ביסוד תפיסתנו עמדה הגישה הקובעת כי "ביטחון לאומי" אינו רק צבא ומלחמה, אלא גם תחומים אחרים, אזרחיים, שאין לנתקם מהמושג הזה כאשר מנתחים את תפיסת הביטחון הלאומי של המדינה.

את היכולת לממש את תוכנית המחקר, ואת הכנס שבא בעקבותיה, העניקה לנו קרן פרידריך אברט, אליה פנינו על מנת לקבל מימון. ההתלהבות בה התקבלה הצעתנו על ידי הקרן, ובמיוחד על ידי מנהלה בישראל, ראלף הקסל, ועל ידי הגברת אניטה חביב, היתה מדבקת והעניקה לנו, במרכז דניאל אברהם לדיאלוג אסטרטגי, תמריץ נוסף לממש את תוכנית העבודה שלנו. לאחר גיבוש רשימת המומחים מן התחומים השונים, זימנו אותם לפגישות העבודה. במהלך הפגישה הראשונה הציגו המשתתפים את ממצאי מחקריהם בתחומים בהם מתמקדת עבודתם האקדמית או ניסיונם המקצועי. לקראת הפגישה השנייה התבקשו לכתוב ניירות עמדה על נושא מחקרם. אלה הופצו לכל המשתתפים האחרים על מנת שבפגישת העבודה השנייה יוכל כל משתתף להתייחס לממצאי עמיתו בקבוצה. התוצאה היתה מאלפת והדיונים בפגישות העבודה היו מרתקים. חלק מהתובנות ומהממצאים הוצגו בכנס שערכנו בעקבות פעילות הסדנאות. בחוברת שאתם מחזיקים בידכם כונסו ניירות העמדה והמחקרים של המשתתפים בסדנאות.

המאמרים בחוברת עוסקים למעשה בניתוח היבטים שונים של תופעה תרבותית ישראלית ייחודית. מאז סוף שנות הארבעים של המאה הקודמת גובשה תרבות שלמה, אשר ניתן לכנותה "תרבות הביטחון" הישראלית. מרכיביה של "תרבות הביטחון" הזו משמשים עד היום כמסגרת ההתייחסות היחידה כמעט של קובעי המדיניות מן הצד האחד, ושל מרבית חלקיה של החברה הישראלית

הפרסום שלפנינו מתעד את הניסיון למצוא תשובות לשאלות שניסחנו לעיל. הפרויקט המשותף של קרן פרידריך אברט ומרכז דניאל אברהם הורכב משני שלבים. בשלב הראשון גובשו שתי קבוצות דיון של מומחים ואנשי מדע. הללו ניתחו את דוקטרינת הביטחון הישראלית בשתי סדנאות נפרדות שנערכו בחודשים מאי ויוני 2009 – פעם מן הזווית האזרחית (השכלה, תרבות, ג'נדר, רווחה וכו') ופעם מהזווית הצבאית. בשלב השני הוצגו תוצאות הסדנאות ונדונו בכינוס "חברה וביטחון לאומי בישראל" שנערך ב-2 בספטמבר 2009 בנתניה בהשתתפות אנשי מדע, נציגי הממסד הביטחוני, נציגי החברה האזרחית, עיתונאים וקהל של כ-200 איש.

קרן פרידריך אברט היא ארגון גרמני המחויב לערכי הדמוקרטיה הסוציאלית, אך אחד העקרונות המנחים של עבודתנו הוא גם לעודד פולמוס פתוח ולספק במה למגוון עמדות פוליטיות. בבחירת משתתפי הדיון הצליח ד"ר ראובן פדהצור להרכיב צוות חשיבה רב-תחומי ופלורליסטי ממש. הן בסדנאות והן בכינוס נערכו דיונים פתוחים וקונטרברסליים, ובאו לידי ביטוי מגוון עמדות פוליטיות. הדיונים הפורים העידו שיש מקום רב לדון בעניינים אלה כדי לגבש תפיסות חדשות בכל הקשור לניסוח דוקטרינת הביטחון הישראלית וליישומה. התברר ששחקנים אזרחיים מסוגלים ומעוניינים להרים תרומה נכבדה בעניין זה.

בשם קרן פרידריך אברט ברצוני להודות לכל אנשי המדע והמומחים השותפים לפרסום זה על עבודתם המצוינת ועל מחויבותם העצומה לעניין. מחויבות זו כללה, לצד ביצוע הניתוחים, גם השתתפות ערה בדיונים הפתוחים והפורים בסדנאות ובכינוס. תודתי המיוחדת שלוחה אפוא לד"ר פדהצור, לאלו פרידמן, לאסתי עופר ולצוות המכללה האקדמית נתניה, שבלעדיהם לא היו קמים הפרויקט והפרסום שלפניכם.

ראלף הקסל

מנהל קרן פרידריך אברט ישראל

הרצליה, נובמבר 2009

נדמה שאין עוד מדינה זולת ישראל שסוגיית הביטחון הלאומי בה ממלאת תפקיד כה מרכזי, הן במדיניות הפנים והן במדיניות החוץ. הנסיבות שהביאו להצבת תחום זה במרכזן של הפוליטיקה והחברה הישראלית וכן המפתח להבנת החשיבות שמייחסים לעניין הביטחון הלאומי בישראל טמונים בהיסטוריה היהודית בגולה, ברצח שישה מיליון היהודים בשואה ובעובדה שקיומה של מדינת ישראל היה ועודנו מאוים בידי שכנותיה. כיום עיקר האיום מופנה מכיוון איראן, שנשיאה אינו מחמיץ שום הזדמנות לקרוא בפומבי להשמדת ישראל ולקדם בתוך כך את תוכנית הגרעין של ארצו.

בהתחשב במצב עניינים זה, ביקשו קרן פרידריך אברט בישראל ומרכז דניאל אברהם לדיאלוג אסטרטגי במכללה האקדמית נתניה להתמקד בסוגיית היחסים שבין החברה לבין דוקטרינת הביטחון הלאומי. כיצד מתנהל שיתוף הפעולה בין הזירה הפוליטית לבין הצבא ביישום דוקטרינת הביטחון הלאומי? האם המושג ביטחון מוגדר על פי קריטריונים צבאיים גרידא או שמא יש בו גם היבטים של השכלה, ביטחון סוציאלי ושוויון בין המינים? מה תפקידם של אמצעי התקשורת ושל שחקני החברה האזרחית בהקשר זה ומה חשיבותם?

ברובד הבין-לאומי מתנהל בשאלות אלה דיון מעמיק, וקרן פרידריך אברט שותפה לו באמצעות רשת הפרויקטים העולמית שלה. מאז מתקפות הטרור על ניו יורק ועל ואשינגטון ב-11 בספטמבר שנת 2001, סוגיית הביטחון ניצבת בראש סדר היום הבין-לאומי. כדי להתמודד עם האתגרים החדשים (ובהם הטרור, שלטון ראשי מיליציות והתפוררותן של מדינות ריבוניות) פותחו תפיסות ביטחון חדשות, רובן מתאפיינות בעובדה שאינן נשענות עוד על אמצעים צבאיים בלבד, כי אם מושתתות על תפיסה רחבה יותר של המושג ביטחון.

סדנא א:

מה עומד מאחורי המושג "ביטחון" בישראל?

דמוקרטיה כידידים ואילו אויבים הוגדרו כמדינות שאינן דמוקרטיות (Oren, 1995). לכן, ההבנה כיצד מתעצבת האידיאולוגיה המדינית ומה הן המסגרות הקונספטואליות עליהן היא נשענת, הכרחית על-מנת לספק את המענה לחידה מי למעשה מפרש את מהותה של הסביבה האסטרטגית ואת האיומים על הביטחון הלאומי כמו את המענה לאיומים ולאתגרים אלו.

למעשה, תפישת הביטחון הלאומי עוסקת במסגור האיומים ובקונספטואליזציה של המענים הנדרשים להם. אלא שבמקרים רבים, ובעיקר בהקשר הישראלי, מתבררת נטייה לטשטש בין סוגי האיומים השונים. איומים ביטחוניים הופכים לאיומים אסטרטגיים ואלה הופכים לאיומים קיומיים. מאחר ובהקשר הישראלי, המושג הרחב של ביטחון נתפש, ברוב המקרים, כשווה לביטחון צבאי, הרי שהמשמעות של האיום האסטרטגי מובילה כמעט תמיד למסגור באופן צבאי, כזה היונק את הגיונו מהחשיבה הצבאית. ההבחנה בין סוגי האיומים חשובה מאוד בכלל ובמקרה הישראלי, בגין מאפייניו הייחודיים, בפרט, מכיוון שעיסוק באיומים קיומיים יוצר את הלגיטימציה לשימוש באמצעים קיצוניים, שבתורם עלולים להוביל להסלמה ולהחרפת האיומים.

בהתייחסותנו למקרה הישראלי, הרי שאיום קיומי יוגדר כ**מגמה, תהליך או התפתחות המסכנים באופן משמעותי את עצם קיומה של מדינת ישראל כבית הלאומי של העם היהודי**. מניתוח המציאות הגיאוגרפית ניתן לאפיין שלוש קטגוריות עיקריות של איום קיומי למדינת ישראל:

1. הקטגוריה הראשונה היא דמוגרפית במהותה ועניינה אובדן הרוב היהודי במדינת ישראל;
2. הקטגוריה השנייה היא פוליטית ובינלאומית במהותה ועניינה אובדן הלגיטימיות הבינלאומית לזכות קיומה של מדינת ישראל כמדינת העם היהודי;
3. והקטגוריה השלישית היא ביטחונית במהותה וכוללת את מגוון האיומים הצבאיים החל באיום בלתי-קונבנציונאלי כדוגמת איום הגרעין האיראני וכלה באיום תת-קונבנציונאלי כדוגמת טרור.

שתי הקטגוריות הראשונות, למרות חומרתן, נתפשות כפחות מאיימות מבחינת הלך הרוח של רוב הציבור היהודי בישראל. לעומתן, הקטגוריה השלישית נתפשת כמוחשית ביותר, ובעיני רוב הציבור הצבא נתפש כגורם המוסמך והמקצועי ביותר לגיבוש המענה לה באמצעים צבאיים. מוחשיותה וחומרתה של קטגוריה זו אך התעצמו בשנים האחרונות עם ההסלמה והמבוי הסתום בסכסוך הישראלי-פלסטיני, תוצאות מלחמת לבנון השנייה והתעצמותו מחדש של החיזבאללה והמתח בגבול הצפוני עם סוריה ועם ההאצה בתהליך ההתגרענות של איראן.

היסטורית, מעמדו הייחודי של הצבא בישראל מעמיד את הדרג המדיני בנחיתות למול הדרג הצבאי באופן המעמיד בספק את יכולתו לפעול בניגוד מוחלט לדעת הצבא. "במחלוקות בין קברניטי המערכת, הרמטכ"ל עדיין חזק מכולם – ראש המוסד, ראש השב"כ ואף שר הביטחון וראש הממשלה – משום שאיש אינו מעז להחליט בניגוד לעמדתו" (אמיר אורן, הארץ, 24 ינואר 2008). למעשה, הדרג הצבאי בישראל הפך ברבות השנים לסמכות הידע האולטימטיבית בכל הנוגע לעצם הגדרתם של איומים ביטחוניים ולעיצוב המענה לטיפול בהם. המציאות הישראלית מקבעת מצב בו "המומחים המורשים לניהול אלימות", הם לרוב בכירי המערכת הצבאית "אם בשירות צבאי ואם במילואים" (קימרלינג, 2001, 271). ואכן,

משתתפי הסדנה הראשונה התבקשו להתייחס לחמש סוגיות שהוצגו בפניהם:

1. כיצד, לדעתך, מגדירה החברה הישראלית את תפיסת (קונספציות) הביטחון?
2. מה הם האיומים הביטחוניים המאיימים על ישראל, והאם הממסד הביטחוני מבצע באמצעותם מניפולציה להשגת יעדיו?
3. מה היא מידת הפיקוח והבקרה של הדרג האזרחי על הדרג הביטחוני?
4. האם ניתן להגדיר את החברה הישראלית כמיליטריסטית?
5. האם הדמוקרטיה הישראלית בסכנה?

1. כיצד מגדירה החברה הישראלית את תפישת הביטחון

קובי מיכאל בחר לשלב את התייחסותו לשתי הסוגיות הראשונות, והעניק לניתוחו את הכותרת: ביטחון לאומי ומסגור איומים

תכליתה של ההנהגה המדינית, כמו גם אחריותה המובהקת, היא להבטיח את הביטחון הלאומי, המוגדר כהגנה על קיומה של האומה ועל האינטרסים החיוניים שלה (טל, 1996)¹. לאיומים על קיומה של מדינה ואומה משמעות פיזית ופוליטית כאחד. בעוד איומים על ביטחון המדינה הם איומים על שלום אזרחיה, שלמותה ועל ריבונותה, איומים על בטחון האומה הם איומים על הזהות הלאומית ועל הלגיטימציה לקיומה כישות לאומית.

ביטחון לאומי "הוא ללא ספק בעיה חברתית מובהקת" (קימרלינג, 2001, 270) וכזה הוא הופך למושג המייצג ספקטרום רחב של איומים ואתגרים כשהאיום הצבאי הוא רק אחד מהם. מוסדות מדינתיים שונים אחראיים לטיפול באיומים מסוגים שונים ולכן, במקרים בהם לאיום מסוים מבין כלל האיומים על הביטחון הלאומי יש משקל בולט וייחודי, בין אם אובייקטיבי ובין אם נתפש ככזה, ניתן להעריך כי למוסד המופקד על המענה לאותו איום תהיה השפעה גדולה יותר על עיצוב תפישת הביטחון הלאומי.

מכיוון שביטחון לאומי הוא מונח מונחה חברתית, לא ניתן לנתקו מאידיאולוגיות וממאפיינים תרבותיים ולכן "דוקטרינות של ביטחון לאומי כוללות לעיתים קרובות כללים ונוהגים הסותרים לחלוטין את האינטרסים הממשיים של מטרות הביטחון הלאומי" (קימרלינג, 2001, 272). ואכן, מעצבי מדיניות מפרשים את הסביבה האסטרטגית באמצעות עדשות האידיאולוגיה המדינית שלהם, המעצבות את האופן בו הם תופשים את האחר וממסגרים את האיומים.

דוגמא לכשל כזה ניתן למצוא בארה"ב, שם הושפעו מעצבי המדיניות מהאידיאולוגיה הדמוקרטית שלהם כאשר זיהו מדינות

1 רשימתה מקורות של קובי מיכאל מופיעה בסוף מסמך זה.

את הממד הא-סימטרי במפגש בין הדרגים המדיני והצבאי. הא-סימטריות, הפועלת לטובת הדרג הצבאי, נובעת מחולשת החשיבה המדינית למול החשיבה הצבאית, ומטה את כיווני הפיתוח והעיצוב של תפיסת הביטחון הלאומי. במציאות כזו, המתקיימת בעידן של "דמוקרטיזציה של המלחמה" (לוי, 2008), המתאפיינת ברגישות רבה של הדרג המדיני לקול הציבורי הביקורתי ולנכונות הפוחתת ל"קורבן הגוף", נאלץ הדרג המדיני להאיץ את תהליכי קבלת ההחלטות בכל הנוגע למענה למה שנתפש כאיום או התגרות חריפה (כדוגמת האירועים שהובילו לפרוץ מלחמת לבנון השנייה). בתהליכים מואצים של קבלת החלטות מן הסוג הזה גוברת חשיבותו של הידע ולכן בתנאים של א-סימטריה המאופיינת בחולשת החשיבה ותשתיות הידע המדיניות למול אלו הצבאיות, יש להניח השפעה גוברת של הדרג הצבאי על תהליכי קבלת ההחלטות ולרוב בכיוון של זיהוי האיום או ההתגרות כבעלי מאפיינים צבאיים וכאלו המחייבים מענה צבאי. למגמה זו השלכות משמעותיות במיוחד בעידן של טרנספורמציה בעולם המלחמה, במקום בו הגבולות בין המרחב הצבאי למרחב המדיני מטושטשים וחדירים.

עולם המלחמה עבר טרנספורמציה משמעותית בעשורים האחרונים ורוב הסכסוכים האלימים המתנהלים בעולם בשנים האחרונות מאופיינים כעימותים א-סימטריים, לרוב בין ישויות מדינתיות וצבאות מאורגנים לבין שחקנים תת-מדינתיים בדמות ארגוני טרור וגרילה. פרנק הופמן הגדיר את המלחמות המודרניות כמלחמות בנות כלאיים (hybrid wars) המאופיינות בריבוי מרכיבים מסוגים שונים של מלחמות (Hoffman, 2007). מלחמות אלו מדגישות ביתר שאת את המתח שבמפגש בין הגיונות אסטרטגיים מדיניים מופשטים לבין הפעולה הפיזית של הכוחות הלוחמים, מפגש שממילא "... היה לתקלה החוזרת על עצמה ברוב צבאות העולם במשך 200 שנים" (תמרי, 2007, 33). לכן האתגר המשמעותי של מדינאים ומנהיגים צבאיים בעת הזו הוא ליצור את הטרנספורמציה של הגיונות ושל רעיונות מדיניים מופשטים לפעולה פיזית של הכוחות הלוחמים, באופן המשרת את אותם הגיונות מדיניים מופשטים.

החשיבה הצבאית בעידן ה-RMA (Revolution in Military Affairs) נשענת על חשיבותה של האש המדויקת ועל המאמץ הטכנולוגי הנדרש לצורך רכישת המטרות (ובכללן גם מטרות אדם לצורך סיכול ממוקד) ושיפור האפקטיביות של האש המדויקת לצורך השמדתן. את שיפור האפקטיביות ניתן להשיג, בין היתר, באמצעות שיפור מאפייני שיתוף הפעולה הבין-זרועי והמודיעין. אלא שהמודיעין בו מדובר בהקשר זה אינו דומה בהכרח למודיעין הנדרש לצורך הבנת סיבות היסוד להיווצרותם של בעיות ביטחון הנובעות מקונפליקטים ואשר מתרגמות לאיומים. הבנה מעמיקה של קונפליקטים ואלימות והמסגרת מושכלת של בעיות ביטחון מחייבות הבנה מעמיקה בנוגע לטבע התנהגותם של אנשים (Last, 2008). אומות ומדינות. הבנה כזו נשענת על ידע מבוסס של מדעי החברה ולא רק או בהכרח על טכנולוגיה או על תורות צבאיות.

האם מסגור שונה של האיום יכול היה להוביל לדפוסים תגובה שונים? כנראה שכן, אלא שדפוס הפעולה הישראלי למול רצועת עזה למשל יונק את הגיונו מהחשיבה הצבאית ומשקף את השיח המיליטריסטי, הגורס פתרון בעיות פוליטיות באמצעות הפעלת כוח. השיח הפוליטי נעדר כמעט לחלוטין את הדיון באפשרויות המדיניות האחרות, כמו למשל ניהול מו"מ עם החמאס, בין אם ישירות ובין אם בעקיפין. אין באמירה זו כדי לבטא שיפוט

מעמדו של הצבא כ"סמכות אפיסטמית" (אפיסטמי הוא דבר מה שמתייחס למשמעותו ותקפותו של הכרה וידיעה) העצים את תלות הדרג המדיני בו ובתשתיות הידע שפיתח (Michael, 2007b) והוביל לעיצובו של מיליטריזם פוליטי (קימרינג, 2003) במובן של הפעלת כוח צבאי לצורך פתרון בעיות פוליטיות.

למרות שנראה כי אלה פני הדברים בישראל, חשוב לזכור שמלחמות וקונפליקטים אלימים הם מערכות מורכבות שהממד הצבאי שלהן הוא רק אחד מני רבים אחרים. למעשה אנו עוסקים במערכות מורכבות המחייבות הבנה רחבה של מדעי החברה ו"בניסיונו להבין מדוע מתפתחים קונפליקטים ואיומים עלינו לחזור אל המקורות ולהבין כיצד מתנהגים אנשים" (Last, 2008). מכאן נובע כי העיסוק בהגדרת איומים הוא אתגר אינטלקטואלי, המחייב הבנה מעמיקה של מהות הקונפליקטים וטבע האדם ולפיכך צריך להתבסס על תשתיות מפותחות של ידע ואינו יכול להתכנס אל מגבלות החשיבה הצבאית.

עליונות המטרה הלאומית מובטחת כאשר ההנהגה המדינית מגדירה את האסטרטגיה הלאומית, היא האסטרטגיה-רבתי, ממנה נגזרת האסטרטגיה הביטחונית ועל בסיסה של זו מעוצבת האסטרטגיה הצבאית. סדר עיצוב האסטרטגיות משפיע בהכרח על אופן הגדרתם של איומים והזדמנויות ולכן ניתן להניח כי במקום או בהקשר בו תהפוך האסטרטגיה הצבאית לאסטרטגיה ההגמונית יוגדרו איומים והזדמנויות, ולרוב יותר איומים מהזדמנויות בשל מאפייניה הייחודיים של החשיבה הצבאית,² על בסיס מערכות מושגים מעולם החשיבה הצבאית וכך גם מאפייני המענה להם. סדר עיצוב האסטרטגיות הוא תוצר של מאפייני המפגש בין הדרג המדיני לבין הדרג הצבאי, המושפע, בין היתר, גם ממעמדו של הצבא כשחקן חברתי ופוליטי בחברה.

את המפגש בין הדרגים ניתן למעשה להגדיר כמפגש בין אסטרטגיות מתחרות ולכן המפגש הוא אינטלקטואלי במהותו, ובמסגרתו צריך הדרג המדיני להפעיל את הפיקוח האזרחי המהותי כמכניזם המבטיח את עליונות החשיבה המדינית על פני החשיבה הצבאית. כל אימת שעליונות החשיבה המדינית לא תובטח, תעצב החשיבה הצבאית את בסיס ההתייחסות אל הסביבה האסטרטגית והשפעת הצבא בכל הנוגע להגדרת מהותם של איומים תיוותר השפעה מכרעת. בהעדרן של אסטרטגיות לאומית וביטחונית, תמלא האסטרטגיה הצבאית את מקום השתיים הראשונות, כשהיא מתעצבת מכוח מאפייני החשיבה הצבאית וניחוש של קציני הצבא את כוונות הדרג המדיני (Michael, 2007b; Michael, 2007c).

מציאות של עימות במאפיינים של סכסוך עיקש ומתמשך (intractable and protracted conflict),³ בה נתונה ישראל, מחריפה

2 על מאפייני החשיבה הצבאית, שמרנותה ומגבולתיה ראה בהרחבה: יהושפט הרכבי, **מלחמה ואסטרטגיה**, תל אביב, מערכות, הדפסה רביעית, 1994.

נורמן דיקסון. **הפסיכולוגיה של השלולמאליות בצבא**, תל אביב, מערכות, 1979.

Samuel P. Huntington. **The Soldier and the State - The Theory and Politics of Civil-Military Relations**, Cambridge, Massachusetts, The Belknap Press of Harvard University Press, 1957; Kobi Michael. "The Israel Defense Forces as an Epistemic Authority: An Intellectual Challenge in the Reality of the Israeli - Palestinian Conflict", **Journal of Strategic Studies**, vol. 30, no. 3, 2007, pp. 421 - 46.

3 הרחבה בעניין מהותם של סכסוכים עיקשים ומתמשכים ראה: Nadim Rouhana & Daniel Bar-Tal, "Psychological dynamics of Intractable Ethnonational Conflicts: The Israeli-Palestinian Case", **American Psychologist**, vol. 53, 1998, pp. 761-770; Louis Kriesberg, "The Development of the Conflict Resolution Field", in I. William Zartman and J. Lewis Rasmussen, **Peacemaking in International Conflict**, Washington DC, U.S. Institute of Peace Press, 1997.

ואף הכרחיים לצורך גיבוש הערכת מצב לאומית והגדרת מאפייני האיומים השונים. מאחר ו"בישראל אין תפיסת ביטחון שיכולה להיות מערכת מושגית מסדירה בעבור המדינאים והחיילים [ו] בממשלות ישראל לא מתפתח ידע רלוונטי בנוגע למשברים צפויים ובנוגע לענייני ביטחון" (תמרי, 2007, 30-31), הסכסוך הישראלי-פלסטיני כמו-גם איומים אחרים נבחנים בהקשר של מדיניות ביטחון לא מעודכנת ושאינה מפותחת ומשוכללת די צורכה, ולרוב במנותק מהקשרים רחבים יותר של הביטחון העולמי ואופן ניהולו. ישראל נוטה שלא לסמוך על הקהילה הבינלאומית ולכן איומים רבים נוטים להפוך למוגזמים עד כדי קיומיים ונטל ההתמודדות למולם הופך לכבד ומורכב יותר. לתפישה זו הנובעת מהחשיבה הצבאית תימצא בהכרח השפעה על אופן ניתוחן של בעיות ביטחון במסגרת האנליטית המוכרת כביטחון (securitization).

גבי שפר הגדיר את מה שהוא תופס כ"תפיסת הביטחון העכשווית בישראל":

לדבריו, מתקופת היישוב היהודי בארץ ישראל ועד עתה, בראשית המאה העשרים ואחת, בעיקרו של דבר, המושג "ביטחון" נתפש כצורך החיוני ביותר להבטיח את הקיום הפיזי של יהודי היישוב ושל אזרחי ישראל. מהתקופה שקדמה להקמת המדינה ועד היום היו וישנם חששות, גוברים בדרך כלל, בעיקר לגבי הביטחון הפיסי של הפרטים, בני משפחותיהם והקבוצות שאליהן הם השתייכו ובהן הם תמכו. מעולם לא התגלו חששות כבדים מאד לגבי קיומן התרבותי, החברתי והפוליטי של הקהילה היהודית בא"י, ואחר כך של ישראל. הסיבות העיקריות לדגש על ביטחון הפרטים והמקורבים אליהם ולא על גורל היישוב והמדינה היו:

- א. האמונה העמוקה בירון המוחלט של היישוב וישראל בתחום הביטחון על השכנים הפלסטינים וגם על המדינות הערביות השכנות;
- ב. חוסר תשומת לב של הציבור היהודי ביישוב ובישראל למשמעויות ולהשפעות השונות והרבות שנבעו מהעובדה שהשמירה על הביטחון הפיזי הופקדה בידי חברי "רשת הביטחון" הישראלית (שבמאפיינים שלה ובמשמעותה אדון בהמשך), ושרשת זו נעזרה רבות בהדגשת האיומים הקיומיים המדומיינים שניצבו לפני היישוב והמדינה.

הדאגה "הטהורה" לביטחון הפיזי של הפרטים ומקורביהם העצימה כתוצאה מאירועים של תקיפת היישוב וישראל בידי הפלסטינים ומדינות ערב, ועל ידי אירועים אנטי-יהודיים בעולם. המדובר בפניו חלק מיהודי א"י על ידי השלטונות התורכיים (בזמן מלחמת העולם הראשונה), ב"פרעות" בתקופת היישוב, (בראשית ובסוף שנות העשרים), ב"מרד הערבי" (החל ממחצית שנות השלושים ועד כמעט פרוץ מלחמת העולם השנייה), בשואה, בפלישת צבאות מדינות ערב לא"י ובאירועים שביצעו הפלשתינאים במלחמת 1948, בפעולות הפדאיון (בסוף שנות הארבעים ובראשית שנות החמישים), במלחמת 1973, באינתיפאדות, בפעולות החיזבאללה והחמאס, ולאחרונה בחשש הגדול מפני תכניות הגרעין של איראן. אולם, כאמור, אין כל ראיות שבכל התקופות האלה היו חששות של הרוב לגבי ההיבטים של הקיום התרבותי, החברתי והפוליטי של ישראל.

לעיתים התעוררו אמנם חששות בקרב האוכלוסייה היהודית לגבי הביטחון הכלכלי, וזאת בעיקר לאור משברים כלכליים ביישוב, בישראל ובעולם. חששות כאלה התעוררו בסוף שנות העשרים ובראשית שנות השלושים, וכן בתקופות של משברים כלכליים

נורמטיבי לגבי אופן ההתנהלות וגם לא ניבוי לגבי מידת הישימות או ההצלחה של ניהול משא ומתן. אמירה זו מתארת תפיסת מציאות קיימת ודרכי הפעולה הנגזרות מתפישה זו.

דוגמא נוספת יכולה להימצא במדיניות הסגר הישראלי כלפי רצועת עזה, מה שהוביל בסופו של דבר את הפלסטינים לפריצת הגבול בין רצועת עזה לבין מצרים. פריצת הגדר הפכה להישג תודעתי ופוליטי מרשים של החמאס וחיזקה משמעותית את מעמדו בעיני האוכלוסייה המקומית. הרעיון של עיצוב התודעה, הנמנה גם הוא על הלך חשיבת ה-RMA, הוביל למחשבה שבאמצעות הפעלת לחץ על האוכלוסייה המקומית תגבר הביקורת כלפי שלטון החמאס, מה שיוביל בתורו לשינוי מדיניות החמאס. אך נראה כי היגיון זה הופרך בעליל. ישראל בחרה להשתמש בדפוס פעולה זה למרות שדפוס דומה של מחשבה הופעל והופרך גם במבצעים "דין וחשבון" (1993) ו"ענבי זעם" (1996) בלבנון וגם במהלך מלחמת לבנון השנייה. נראה כי "השיבה אל המקורות" בהקשר זה נובעת ממחשבה היונקת את הגיונה מהחשיבה המיליטריסטית ואשר מייצגת את הרעיון של הפעלת כוח לצורך פתרון בעיה פוליטית. בשתי הדוגמאות מתבררת השפעתו של המסגור הצבאי על פירוש סביבת העימות ועל עיצוב המדיניות ומומחש היעדר ההתייחסות לממדים החברתיים-כלכליים ודתיים-פוליטיים, המעצבים את דפוס הפעולה של היריב.

המודיעין והשפעתו על אופן מסגור האיומים

שתי הדוגמאות האלה מוכיחות גם את חולשת החשיבה המדינית והאסטרטגית כמו את חולשתו המובנית של המודיעין הצבאי כתוצאה מאי השימוש בידע רחב משלים ואלטרנטיבי מתחום מדעי החברה. חשיבותו של המודיעין בעידן העימותים הא-סימטריים משמעותית הרבה יותר מעניין המטרות הצבאיות או ההגנה על כוחות משימה צבאיים מפני איומים שונים. חשיבותו העיקרית של המודיעין נובעת מעצם נחיצותו לגיבושה של אסטרטגיה-רבתי ולהבנת טבע האיומים תוך הבהרת ההקשר בסביבת הפעולה ובהמשגתו. את המודיעין האסטרטגי, זה הנדרש למעצבי המדיניות, ניתן בפירוש לזהות או להגדיר כמודיעין תרבותי (cultural intelligence),⁴ הנשען על הבנה מעמיקה אודות כל ממדיה של זירת היריב. הבנה כזו אינה יכולה להתפתח ללא תשתית רחבה של ידע בתחום מדעי החברה (Michael, 2007d; Last, 2008). ללא הבנה מעמיקה של ההקשר יגדל הסיכוי להטיות תפיסותיות הנובעות מתפיסת תרחיש הרע מכול. בתנאים כאלה, גדל הסיכוי להעצמת בעיות ביטחוניות ואיומים והגדרתם בקלות יחסית כאיומים קיומיים.

בישראל, האחריות להערכת המודיעין הלאומית מוטלת על אגף המודיעין בצה"ל ומכאן הנטייה להתייחס באופן מחמיר וקפדני יותר למרכיב הצבאי של הערכת המודיעין. המודיעין הצבאי לוקה בכל הנוגע להיבטים תרבותיים וחסר את תשתית הידע של מדעי החברה בהקשרם הרחב, העשויים להתברר כרלוונטיים

4 הרחבה בעניין מהותו של המודיעין התרבותי ראה:

Kobi Michael. "Doing the Right Thing the Right WAY; The Challenges of Military Mission Effectiveness in Peace Support Operations in a 'War Amongst the People' Theater", in Cees, M. Coops and Szvircev Tibor Tresch (eds.) *Cultural Challenges in Military Operations*, Rome, NATO Defense College, Research Division, 2007, pp. 254-263; Kobi Michael and David Kellen. "Cultural Intelligence for Peace Support Operations in the New Era of Warfare", in Kobi Michael, David Kellen and Eyal Ben-Ari (eds) *The Transformations of the World of War and Peace Support Operations*, Praeger Security International (PSI) (forthcoming).

הבעייתית מאד של ישראל.

התוצאה החשובה לענייננו היא יצירת "הרשת הביטחונית". אמנם, הדגם הישראלי של היחסים בין התחום האזרחי לתחום הביטחוני נתון לפרשנויות שונות. אך, הדרך הטובה ביותר להבין את היחסים האלה היא במונחים של "רשת ביטחונית" בלתי פורמאלית, שעמדותיה כלפי הסכסוך הישראלי-פלשתינאי-ערבי אינן קבועות, אבל לאחרונה הן בעיקר "ימניות" ומיליטנטיות.

ישנן ראיות רבות התומכות בתפישה זו: תפקידם המוגבר של אישי ביטחון לשעבר במערכת הפוליטית הישראלית (בממשלה ובכנסת), בכלכלה (כמנכ"לים ודירקטורים של חברות ציבוריות ופרטיות שרבות מהן עוסקות בייצור מוצרי ביטחון למיניהם), ובחברה האזרחית (למשל, במערכת החינוך ובמדיניות הציבורית). בכל האמור ביחסי המגזר הביטחוני והמגזר האזרחי, הרי שמ-1948 ואילך, ובעיקר לאחר 1967, פועלת "הרשת הביטחונית" הישראלית נגד הדיפרנציאציה וההתמקצעות של צה"ל וסוכנויות הביטחון האחרות (בעיקר המוסד והשב"כ) ונגד התייעלות בתחומים האזרחיים הרלוונטיים. לאור זאת, ניתן לראות בקיומה הרצוף של "הרשת הביטחונית" גורם מפתח המונע את היווצרותה של דמוקרטיה אפקטיבית בישראל. ולפיכך, למעשה, הדמוקרטיה הישראלית היא "דמוקרטיה פורמאלית".

יודגש כי הרשת הביטחונית הישראלית הוקמה לא בגלל אופיין המיליטריסטי של הציונות ושל החברה היישובית והישראלית, אלא היא תוצר של מבנה העוצמה המיוחד שהתפתח בתקופת היישוב ואומץ על-ידי האבות המייסדים של המדינה (בעיקר דוד בן-גוריון) ויורשיהם. אכן, נוסף על ההתמודדות עם מה שהם תפסו כאיומים קיומיים מתמשכים (חיצוניים אך גם פנימיים) על המדינה, מנהיגים אלו ביקשו להשתמש במגזר הביטחוני (ובמיוחד בצה"ל) בכדי לקדם את תהליכי היווצרות המדינה והאינטגרציה החברתית. אולם, בבקשם להבטיח את האינטרסים המשותפים של מוסדותיהם, שחקנים מתוך המגזר הביטחוני (ובמיוחד מצה"ל) הטילו בסופו של דבר צל על המנהיגים האזרחיים, ובתור ישות קולקטיבית בלתי פורמאלית הפכו לשחקן בעל ההשפעה הרבה ביותר בישראל.

לפיכך, הגבולות בין התחום הביטחוני לתחום האזרחי במדינה, שנותרו חדירים (או עמומים) בכוונה תחילה, אפשרו לאישי ביטחון לחדור לתחומים אזרחיים לגמרי וליצור בריתות עם שחקנים בעלי השפעה בהם, ובכך להעצים את קשרי הגומלין בין שני התחומים.

אין ספק שהאיומים הביטחוניים המתמשכים הניצבים בפני ישראל היו גורם מרכזי שסייע לשמר את "הרשת הביטחונית" הלא פורמאלית. זאת בעיקר משום שאיומים מתמשכים כאלה העניקו לגיימרים למעמדו המיוחד של המגזר הביטחוני בהשוואה למגזרים האזרחיים השונים במונחים של מימון, סטאטוס חברתי ובעיקר גישה לתהליכי קביעת המדיניות וקבלת החלטות. מעמד זה של "ראשונים בין שווים" נמשך גם כאשר אישי ביטחון פרשו משירות פעיל וחדרו לתחומים האזרחיים השונים במדינה.

לסיכום סוגיה זו, חרף שינויים ניכרים במערכת הבינלאומית (החל מסוף המלחמה הקרה) ובסביבה המזרח תיכונית (השלום עם מצרים וירדן וכיבוש עיראק בידי הכוחות האמריקניים ובעלי-בריתם), האישים הבכירים במערכת הפוליטית והביטחונית, וכן קבוצות גדולות בציבור הישראלי, סבורים כי המדינה ניצבת מול איומים קיומיים אמיתיים מתמשכים, פנימיים וחיצוניים. תפיסה זו, שהתעצמה בשנים האחרונות בגלל איבתה הגלויה של איראן

עולמיים בתקופת המדינה, כולל בתקופת המשבר הכלכלי הנוכחי. אולם, כאשר היישוב וישראל התאושו מבחינה כלכלית פגו החששות האלה. ברוח זו, נראה כי כבר עתה פגו החששות מפני השפעות המשבר הכלכלי הנוכחי.

לכן, יש צורך חיוני להבחין בין הדאגה של רוב יהודי ישראל לביטחון הפיזי האישי שלהם ושל מקורביהם ולחששות שלהם מפני פעולות איבה במישור הפנימי הישראלי והחיצוני (בעיקר על ידי גורמים ערביים במזרח התיכון), ובין איומים על פגיעה מרחיקת לכת בתרבות, בחברה, בפוליטיקה ובכלכלה הישראלים. המימד כאמור הוא על הביטחון הפיזי, דבר המוליד את המיליטנטיות (היבט שאעמוד עליו בהמשך) ולא יוצר מיליטריזם נוקשה.

אין איומים קיומיים אמיתיים על ישראל

כאמור, היו איומים ביטחוניים מתמשכים על היהודים בתקופה שקדמה לעצמאות שהושגה ב-1948. הופעתם של יהודים ציונים בארץ-ישראל/פלסטין, החל משלהי המאה ה-19, יצרה חיכוך גדל והולך בין הקהילה היהודית בא"י ("היישוב") ובין הקהילה הערבית הפלסטינית והערבים באזור. גורם זה הביא לידי דינאמיקה רצופה של סכסוכים בין שתי הקהילות ובתוכן, ועם הישיות הערביות באזור. התוצאה הייתה, בין השאר, השפעה גדלה והולכת של המגזר הביטחוני ב"יישוב" על התחום הפוליטי, הכלכלי והתרבותי בו. תפקיד זה הועצם במהלך המאבק המזוין שניהל היישוב נגד הכוחות הבריטיים (1945-1947), במהלך הסכסוך היהודי-פלסטיני, שהתעצם מאד לאחר החלטת החלוקה של האו"ם ב-1947, ובמהלך "מלחמת העצמאות".

מאז 1949, ובייחוד לאחר החתימה על הסכם שביתת הנשק בין ישראל למצרים, לבנון, ירדן וסוריה (אבל לא עם הפלסטינים), היו המנהיגים האזרחיים והצבאיים בישראל טרודים מעל הראש בעניין האיומים הביטחוניים הפנימיים והחיצוניים, שניצבו מול המדינה. איומים אלה, בתורם, נעשו מקור עיקרי לגיימריציזם עבור הפוליטיקאים הבכירים, עבור צה"ל ועבור המגזר הביטחוני הגדול שלה.

כדי להתמודד עם האיומים הביטחוניים נקטו הפוליטיקאים הישראליים בכמה צעדים. ראשית, הם הקימו צבא סדיר שהלך וגדל עם הזמן; שנית, הם קבעו גיוס חובה, שאיננו חל על מרבית האזרחים הערבים הפלסטינים והיהודים החרדים; שלישית הם יצרו כוח מילואים גדול שאפשר לגייסו בשעת חירום; רביעית, על-פי המלצות הצבא, הם פיתחו את היכולת להנחית מכה מקדימה על שכנותיה של ישראל (כפי שהודגם במלחמות 1956, 1967, ומלחמות לבנון). חמישית, הם פיתחו יכולת גרעינית, אבל אימצו מדיניות של עמימות בתחום זה. ושישית, הם יצרו קשרים עם מעצמות גדולות כמו בריטניה, צרפת וארה"ב, עם מדינות מזרח תיכוניות שאינן ערביות, כמו איראן ותורכיה (בהמשך השתנו היחסים בין שתי המדינות האלה וישראל), עם מדינות אחרות שניצבו מול איומים קיומיים מתמשכים כמו דרום-אפריקה וסינגפור, ועם מדינות נוספות.

עקב העימותים הצבאיים בלתי-פוסקים עם שכניה (במלחמות 1956, 1967, 1973, 1982 ובשתי האינתיפאדות הפלסטיניות), וחרף הסכמי השלום עם מצרים (1979), עם ירדן (1994) והסכם אוסלו עם אש"ף (1993), נעשה המגזר הביטחוני בישראל, ובפרט צה"ל, גדול, חזק ומעורב מאוד כמעט בכל תחומי החיים הציבוריים. במובן זה, המקרה של ישראל מתאפיין בהמשכות היסטורית. יצוין כי המשכיות דומה קיימת גם מבחינת ההתפתחות הפוליטית

הביטחון המלכד והמגבש של חוסר ביטחון מתמיד.

הבעיה הביטחונית היסודית היא אופיו המיתולוגי של הביטחון אשר מקשה על תפיסה מציאותית של האיומים וראיתם כבעיות שצריך להתמודד איתן באמצעים מדיניים. בשל מיתוס הביטחון קיים קושי לראות במעשי הפלסטינים תגובה למעשיה של מדינת ישראל, וקיימת נטייה להפוך את ההתנגדות הפלסטינית לחלק מרדיפות היהודים במשך ההיסטוריה, החל מפרעה והמון הרשע ועד היטלר. חוסר היכולת לראות את האיומים הממשיים ולהתמודד איתם בכלים המתאימים גורמת לחוסר יכולת לפתור את הסכסוך בדרכים מדיניות, הכרח להמשיך לשלוט בפלסטינים ולטשטש על ידי כך את הגבולות של מדינת ישראל הריבונית. במילים אחרות מיתוס הביטחון שמקורו בטראומה של העם היהודי הוא הבעיה הביטחונית החמורה ביותר של מדינת ישראל.

חוסר הביטחון הקבוע מאלץ לעיתים את הצבא והמדינאים לפעול ללא שליטה וללא בקרה, ולעיתים מאפשר להם לעשות מניפולציה של הפחד לצורכיהם. כך לדוגמה בעקבות פרוץ ההפגנות לאחר ביקור שרון בהר הבית, אחדים מבכירי צה"ל הצליחו לנטרל את הדרג המדיני ולטעון כי זו "מלחמה על הבית", לכן יש צורך בהפעלת כוח חסר פרופורציה. לעומת זאת לאחר חטיפת שני החיילים בדרום לבנון נפתחה מערכה ללא שליטה וללא בקרה, עקב היסטריה ציבורית ולא מתוך כוונה או תכנון מראש. בשני המקרים הקשר בין העוצמה שהשתמשו ומידת האיום היו קלושים, והתגובה הייתה מושפעת מתחושות חוסר הביטחון היסודי העומדת בבסיס מיתוס הביטחון.

חוסר הביטחון האובייקטיבי, האישי והלאומי, נובע מהעדר גבולות מוכרים של המדינה על ידי שכנותיה וקיום אוכלוסייה של נתינים פלסטינים שאינם מכירים בסמכות המדינה להפעיל אלימות נגדם. אלה מקבלים צורה של איום ביטחוני קולקטיבי (דוגמת הברחות נשק וירי תלוי מסלול) וחוסר ביטחון אישי (פיגועי טרור). בנסיבות של גבול מטושטש ושליטה צבאית על חלק של האוכלוסייה, הצבא הופך בהכרח לשחקן מכריע בתהליך קבלת ההחלטות של המדינה, כלומר הוא גורם מעצב מדיניות בעל השפעה לא פחותה מן הדרג המדיני, ולעיתים מכרעת. השליטה על המידע ועל הסמכות המקצועית לקבוע מהו ביטחון הם מקורות העוצמה של הצבא מול הדרג המדיני, אבל לעיתים קרובות גם חוסר הביטחון של הציבור היהודי ודרישתו לתגובה אלימה מעצימים את הצבא אל מול הדרג המדיני.

תמר מלץ-גינסבורג: תפיסת מושג "הביטחון" של החברה הישראלית נגזרת מכך שהיא רואה את עצמה כניצבת בפני איומים חמורים, ואף קיומיים. עלעול בדפי ההיסטוריה של מדינת ישראל מראה, כי מלבד תקופות זמן קצרות, כמעט שלא הייתה תקופה בה פירשה החברה הישראלית את מצבה כנטול איומים אסטרטגיים חמורים. כאשר מציינים בפני ישראלים את המושג "ביטחון" ההקשר המיידי העולה בדעתם הוא ביטחון מפני איומים פיזיים כנגד מדינת ישראל – איום של השמדה פיזית. נראה כי "איומים על האומה"⁵, כמו על הרוב היהודי שבה או על המשטר הדמוקרטי שלה, ניצבים בעמדה משנית.

על פי התפיסה הרווחת בחברה, האיום הקיומי הניצב כיום על מדינת ישראל הוא בראש ובראשונה של איראן גרעינית. מעבר לאיראן, מורכבותו של הסכסוך הישראלי-פלסטיני, אי ההכרה

כלפי ישראל והדיווחים התכופים אודות שאיפותיה הגרעיניות של איראן, מסייעת לשמר את מעמדם הדומיננטי של המגזר הביטחוני ושל "הרשת הביטחונית", במיוחד, אבל בהחלט לא רק בתחום הביטחון.

הפיכתה של ישראל מדמוקרטיה פורמאלית לדמוקרטיה אפקטיבית תלויה לא רק בהפחתת עוצמת האיומים האובייקטיביים שמולם ניצבת המדינה, אלא גם בצמצום תפקידם רב העוצמה של המגזר הביטחוני ו"הרשת הביטחונית", הממלאים תפקיד מרכזי בשימור התפיסה ה**סובייקטיבית** של איום קיומי מתמשך. זאת ניתן להשיג על-ידי שליטה אזרחית יעילה יותר על סוכנויות הביטחון, בפרט הצבא, כולל צמצום האפשרות של חבריהן להשפיע על השיח הציבורי, ובעיקר על ידי הפחתה משמעותית של עוצמת "הרשת הביטחונית".

לב גרינברג משלב גם את סוגיית היחסים בין הצבא לדרג האזרחי:

ביטחון איננו מושג מופשט ומנותק מהקשר היסטורי ופוליטי, אלא הבנייה חברתית דינמית, המשתנה בהתאם לנסיבות ולמידת הלגיטימציה של המדינה. עם תהליך כינון מדינת הלאום המודרנית חלו שני תהליכים הפוכים: מחד גיסא, הביטחון האישי של האזרחים הלך וגדל עקב פירוק היחידים מנשקם וריכוז האלימות הלגיטימית בידי המדינה ומוסדותיה, הצבא והמשטרה, ומאידך גיסא, הביטחון הלאומי התערער עקב מתיחות בין מדינתיות ומרוץ חימוש שהתפרצו במלחמות עקובות מדם. במובן זה ביטחון, אישי או לאומי, הוא מושג פוליטי כי הוא תלוי לגיטימציה: הביטחון האישי תלוי בלגיטימציה של מונופול המדינה על השימוש באלימות, והביטחון הלאומי תלוי בלגיטימציה של ריבונות המדינה על גבולותיה בעיני המדינות השכנות.

למדינת ישראל יש בעיות ביטחון הן בשל אי הכרה בגבולותיה על ידי שכניה, והן בגלל אי הכרה במונופול על השימוש באלימות בעיני נתיניה הפלסטינים. טשטוש הגבול בין מדינת ישראל לבין שטחי שליטתה הוא המכנה המקשר ביניהם, וזו בעיה מדינית בעיקרה. הניסיון לטפל בבעיה מדינית על ידי הפעלת אלימות הוא הכשל היסודי של החשיבה הביטחונית, אבל מקור הבעיה איננו בחשיבה הביטחונית עצמה, אלא בחוסר היכולת של החברה הישראלית להתייחס לאיומים בצורה ריאלית. כשל זה מקורו בהיות הביטחון לא רק סדרה של איומים ממשיים שצריך להתמודד איתם, אלא מיתוס מכונן של הלאומיות הישראלית.

החברה הישראלית נוצרה בהקשר אי-הביטחון האישי והקולקטיבי אליו נחשפו היהודים באירופה עקב התפתחות מדינות הלאום, הקולוניאליזם, הגזענות והאנטישמיות. כתשובה לחוסר ביטחונם החליטו חלקם לעלות לארץ ההבטחה האלוהית וערש העם היהודי ולכונן בה מדינת לאום בעלת טריטוריה מוגדרת וצבא המגן עליה. אי-ביטחונם של היהודים לאורך ההיסטוריה והצורך להיות חמושים ולהילחם על חייהם הפך למיתוס מכונן של הלאום היהודי-ישראלי וגיבש אותם למרות הבדלים תרבותיים רבים ביניהם. האיבה הפלסטינית והכלל ערבית להגירה היהודית ולהשתלטות על קרקעותיהם הפכו לגורם מגבש ומלכד של המהגרים היהודים, בלעדיהם החברה הישראלית חוששת להתפרק. חשש ההתפרקות בא לידי ביטוי בשנים 1993-2000 כאשר נפתחה האפשרות ההיפותטית של פשרה עם הפלסטינים: החברה התפרקה לקבוצות אתניות עוינות וחסרות סבלנות אחת כלפי השנייה. האינתיפאדה השנייה אפשרה לחברה הישראלית לשוב למיתוס

5 ראו למעלה התייחסותו של קובי מיכאל לסוגיה זו.

המוצהרות של הערבים עיצבו אותם עם או בלי תיווך⁷. נראה, כי יותר מאשר השפעה על החברה הלאומית, מנצלים המנהיגים את האיומים הניצבים בפני המדינה בזירה הבינלאומית.

בשל קיומם של האיומים הכבדים ולקחי העבר, התפיסה בקרב הציבור היא שמי שאמון על השגת הביטחון הלאומי של המדינה הוא קודם כל צה"ל (לעומת, לדוגמה, השגת ברית אסטרטגית והשענות על מעצמות אחרות להגנה בפני איומים פוטנציאליים). הדעה הרווחת היא שיש צורך בצבא חזק, ויש צורך להפנות אליו את מירב המשאבים. וכך, צה"ל הוא ללא ספק אחד המוסדות החזקים ביותר במדינה ובשונה ממוסדות מדינה אחרים הוא נהנה גם מרמה גבוה ביותר של אמון הציבור.⁸ הצבא שזור וארוג בהיותו ובתרבות הישראלית. זהו צבא העם, אליו מתגייס חלק נכבד מהחברה הישראלית והיהודית ובכך נקשר קשר שקשה להתירו בין האזרח לצבא. אני מסתייגת מההגדרה שזהו צבא שיש לו מדינה. זו חברה שהצבא הוא חלק ממה שהיא.

טענתי המרכזית היא, שכדי להסביר כל תפיסה ופירוש של מציאות אסטרטגית ומדיניות ביטחון של מדינה, וכדי להבין את מעמדו הבכיר של צה"ל בחברה הישראלית בפרט, אי אפשר להתייחס למציאות האסטרטגית כמציאות אובייקטיבית. כלומר, כל תיאור של מציאות אסטרטגית הוא תוצר של שני גורמים עיקריים: תמורות המתרחשות בסביבה האסטרטגית של המדינה (אשר יכולות להיות לדוגמה: בריתות אזוריות, רכש ופיתוח של נשק, הצהרות של מנהיגי מדינות) ופרשנות הניתנת על ידי חברה – ומקבלי החלטות בתוכה – לאותן התמורות.⁹ פרשנות זו קשורה לגורמים היסטוריים תרבותיים של החברה, לגורמים בירוקרטים ולפריזמה העמדתית של מקבלי החלטות שלה (ובהם מאפיינים פסיכולוגיים, אמונות ואידיאולוגיות של מקבלי החלטות).

ברצוני למקד את הדיון באותם גורמים היסטוריים תרבותיים המשותפים לחברה כולה, שכן מקבלי החלטות הם חלק ממנה ולכן כאשר הם מעצבים תפיסות איום, תוצרים אלו אינם נגזרים אך ורק מהכוונות המודעות שלהם. אומנם, יש ועיצוב תפיסת האיום על ידי מעצבי מדיניות נובעת כתוצר מכוון לצורך קידום אינטרס פוליטי, מדיני, מוסדי. יחד עם זאת, היות שהגורמים התרבותיים קודמים לאותם אישיים מעצבי מדיניות, ובחלקם אף מתנים את האפשרות שהם עצמם יבחרו לשלטון ואת מרחב הפעולה שלהם, כאשר הם מעצבים את תמונת המציאות האסטרטגית ואת המדיניות הראויה להתמודדות עם מציאות זו, הם עושים זאת מתוך ועל – פי מאגר תרבותי קיים.

בהתייחסות לחברת הלאום, טענתי היא, כי אין ההתנהגות של חברה בתחום הביטחון, כלומר בפירוש המציאות האסטרטגית וביישום מדיניות הביטחון, מנותקת מדרכי ההתנהגות שלה ביתר

במדינת ישראל יחד עם המתוחות בגבול הצפון מול חיזבאללה, גם הם מזינים את תחושת האיום של הציבור הישראלי. ברמת ייחוס שונה לגמרי, ניצבים האיומים בתחומים אחרים כמו: המשבר הכלכלי, איומים על אושיות חברתיות ערכיות, המשבר בחינוך והאיום על עתיד ההשכלה ועוד. ארגונים חברתיים מקומיים ובינלאומיים מדגישים גם את האיום על הסביבה האקולוגית ועל עתידו של כדור הארץ בעקבות מזהמים שונים.

הגורם המציג בפועל את הערכת המצב הלאומית, ובתוך כך את האיומים הצפונים למדינת ישראל במישור הביטחוני-אסטרטגי הוא אגף המודיעין של צה"ל. זאת, למרות שתפקידו הרשמי והמקורי הוא לספק הערכת מצב מודיעינית. בשל סיבות היסטוריות, לגוף הערכה זה של צה"ל יש עליונות על הגופים האזרחיים הרשמיים, האמורים לקחת חלק בתהליך עיצוב תפיסת המציאות האסטרטגית.⁶ מעבר לכך, מקבלי החלטות מאירים ומפרשים לציבור, בהתאם לשיקוליהם, את המציאות האסטרטגית ובתוך כך את האיומים הניצבים כנגדה. לא אחת נשמעת ביקורת על המניפולציה הנעשית על ידי פוליטיקאים או אנשי צבא בפירוש המציאות האסטרטגית וההשלכות של מהלכים אלו על תפיסות הציבור את המציאות האסטרטגית. גם אם ביקורת זו מוצדקת, הרי שלטעמי, הציבור הישראלי חשוף לתמורות החלות בסביבתו הביטחונית-אסטרטגית המקנות לו ידע ויכולת לפרש את המציאות האסטרטגית גם באופן עצמאי וזאת, בשל שני גורמים עיקריים.

הגורם הראשון הוא היות חלקים רבים מקרב אזרחי ישראל חשופים ונתונים למתקפות ופעולות איבה בתקופות שונות (כמו נפילת הקאסמים בדרום הארץ, ירי קטיושות בצפון, או פעולות ההתאבדות ברחבי הארץ). הגורם השני קשור לאמצעי התקשורת ההמונית. בשל קיומם של אלה נחשף הציבור לעמדות ולהתבטאויות של מנהיגים, כמו למשל להצהרותיו רוויות הארס של נשיא איראן, מחמוד אחמדינז'אד. בשל שני גורמים עיקריים אלו אין לזלזל ביכולתו של הציבור להעריך ולפרש בעצמו את ההתרחשויות סביבו.

בהקשר לכך ברצוני להביא מדבריו של ההיסטוריון (ואיש הצבא לשעבר) מרדכי בר און. בר – און התייחס לחברה הישראלית ולהבנתה את המציאות האסטרטגית של מדינת ישראל במחצית הראשונה של שנות ה-50 של המאה הקודמת. בר-און הביא דברים נגד הטענה של כמה "היסטוריונים חדשים" כי הדומיננטיות של בן-גוריון ואנשי צבא וביטחון בקרב החברה הישראלית באותה התקופה, היא זו שהשפיעה על עיצוב הקונסנזוס הלאומי למדיניות ביטחון אקטיביסטית. על פי בר-און: "...אזרחי ישראל היו חשופים במשך כל אותה תקופה גם למידע ולאיינטרפרטציות 'חתרניות', שעמדו בניגוד לעמדת הממסד. אם הקריאה בביטאונים כגון 'נר' או New Outlook היתה נחלתם של מעטים, אי אפשר לומר זאת כלפי 'הארץ' או 'העולם הזה', ואף בעיתוני הערב 'מעריב' ו'ידיעות אחרונות' ניתן היה לקרוא לא פעם מאמרים פרי עטם של גורמים אופוזיציוניים... העובדה שהללו [הממסד – ת.מ.ג.] הצליחו לשכנע אחוז כה גבוה מן הציבור בישראל בצדקת עמדתם, ושהדעות המנוגדות לא הצליחו לרכוש אהדה ושכנוע מעבר למיעוט מבוטל, נבעה מדימויים רווחים שהמציאות החיצונית ועמדותיהם

7 מרדכי בר-און, "הביטחוניזם ומבקריו: 1967-1949", בתוך מרדכי בר-און (עורך) **אתגר הריבונות: יצירה והגות ובעשור הראשון למדינה**, ירושלים, הוצאת יד יצחק בן צבי, 1999, ע"מ 103-102.

8 לפי סקרים שהתפרסמו בעת האחרונה אמון הציבור בצה"ל הוא כ-90% **מדר המלחמה והשלום**, חודש אפריל 2009 מרכז תמי שטיינמיץ למחקרי שלום, אוניברסיטת ת"א; סקר שפורסם בגיליון יום העצמאות בעתון **ישראל היום**, 28 באפריל 2009, ע"מ 23.

9 ראו טענתה של ג'וטא וולדס כי "החלטה על מהו בדיק המצב עמו על המדינה להתמודד: מה הם, אם בכלל, האיומים הניצבים כנגד המדינה; ומה הוא האינטרס הלאומי התואם את הסיטואציה בה המדינה נמצאת ואת האיומים הניצבים כנגדה תמיד דורש פעולה של פרשנות. במקום להיות ברורים מאליהם, האיומים, והאינטרסים הלאומיים המתואמים להם, הם בעיקרם תוצר של תהליכי פרשנות."

Jutta Weldes, *Constructing National Interests: The United States and the Cuban Missile Crisis*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1999, p. 7.

6 על תהליכי קבלת החלטות והערכות האסטרטגיות נכתב רבות. ראה, יהודה בן מאיר, **קבלת החלטות בסוגיות הביטחון הלאומי: ההיבט הישראלי**, תל אביב, סדרת קו אדום, הוצאת הקיבוץ המאוחד, המרכז למחקרים אסטרטגיים ע"ש יפה, אוניברסיטת ת"א 1987.

צורת החיים של היהודי הישראלי רובצת השרידה. היא הערוגה בה צומחת האינטנסיביות, עם חוסר הסבלנות, עם קוצר הראות, עם ההתמקדות במה שקורה היום על חשבון מה שעלול לקרות מחר... הגלות היא חלק מן התשתית ההיסטורית של חיינו.¹²

לא רק שנרטיב הפגיעות והחשש מאיומים עוד לפני הקמת המדינה, עיצבו את תפיסת המציאות, והיו גם מהגורמים המרכזיים ליצירת ההבנה המשותפת הנוספת, שעל היהודי להשתנות, לקחת את גורלו בידו, ליצור ולהשפיע על המציאות. הייצוג ל"יהודי חדש" זה לא היה בתחילת דרכו, כידוע, דווקא דמות "הלוחם" אלא החלוץ עובד האדמה. מאוחר יותר השתנה הייצוג והצבר המיתולוגי היה הלוחם ביחידה הקרבית. כך ארע שהחיל, ולמעשה צה"ל, נטלו חלק מאד משמעותי בעיצוב הזהות של החברה הלאומית במדינת ישראל הצעירה, חברה שהייתה למעשה מחולקת לקבוצות השונות זו מזו בצורה דרמטית (אתנית, תרבותית, דתית ועוד). כלומר, יש להדגיש, לא הכוח או העוצמה הצבאית היו היסוד סביבו נוצרה זהות חדשה זו, אלא ערך האקטיביות, התכליתיות והעשייה אותו ייצג בתחילה החלוץ ואחר כך הלוחם. הרצון והיכולת להשפיע ולחולל שינויים. ערך זה, ותכונות הקשורות לו הוא מאד מרכזי להבנת "הצבר" והתנהגותו בכלל תחומי החברה, לאו דווקא בתחום הביטחון (לא בכדי יצא שם לישראלים גם בחדשנות ויוזמה טכנולוגית בתחומי ההיי-טק). כיום, ניתן לערער ולומר כי ערך זה, כלומר האקטיביות, אינו נמצא כבר בראש סדר הערכים הנחשבים לאלו הראויים והרצויים בעיני רבים בחברה. זה מצריך בדיקה, יחד עם זאת, התכונות שנגזרו מערך זה – כמו תכליתיות, יוזמה או עשייה – עדיין מהוות תכונות מאד מרכזיות של החברה הישראלית והן משפיעות גם על ההתנהלות בתחום הביטחון. יש להדגיש, אין תכונות אלו מובילות דווקא להתנהלות כוחנית של המדינה אלא להתנהלות השואפת "לפתור" מצב, לרצון לחולל שינוי ולאמונה שיש ביכולתנו לעשות כך. כך גם ההתייחסות של החברה לסכסוך הפלסטיני-ישראלי והקושי שלה לחיות עם מצב בו "מתנהלים" עם הסכסוך אך לא "פותרים" אותו.

מעבר לכך, תרבות כאמור כוללת גם תבניות התנהגות. חלקן הן תבניות התנהגות ראויות, אשר החברה שואפת אליהן, וחלקן הן תבניות התנהגות מצויות, אופייניות לחברה (ולא תמיד רצויות ומוערכות על-ידה). בין תבניות התנהגות האופייניות לחברה הישראלית, ניתן למנות: אימפולסיביות (לאו דווקא כוחניות), חוסר סבלנות כלפי הזולת, ציניות, ביקורתיות ונטייה לזכרון. זאת מול, סולידאריות ולכידות סביב אירועים או מאורעות שונים (כמו ההתגייסות הקולקטיבית של החברה לתרומות מח עצם או דם להצלת חיי אדם).¹³ חוסר הסבלנות של הציבור הישראלי מוסיף על אשר צינתי לעיל באשר לרצון הציבור לראות "פתרון" לאיום ביטחוני, והקושי בהתמודדות עם ההכרה כי יש מצבים הדורשים תהליכים המתרחשים לאורך תקופת זמן ארוכה (אף דורות). תרבות החברה'אמניות, ה"סמוך", ה"ייתה בסדר" ממשכה לשרור והשפיעותיה משליכות גם על כך שיש חסך בתכנון או הקפדה על הוראות וחוקים. חוסר התכנון משליך גם על ההתנהלות בתחום הקשור לביטחון – ראו לדוגמה אי קיומם של נהלים קבועים וברורים כיצד יש להתנהל מול חטיפות, שבי ומו"מ לפדיון שבויים

תחומי החיים. יש תרבות לאומית אחת הכוללת בתוכה הבנות משותפות ותבניות של התנהגות אשר מעצבות בעזרת תהליכי חברות (סוציאליזציה) את אנשי החברה, ומשפיעות על הבנתם את המציאות ואת האופן שבה הם מתנהלים בתוכה.¹⁰ וכך ברמת המדינה, תרבות לאומית לא מובילה את מקבלי החלטות לבצע מדיניות מסוימת, אלא שבשל קיומה של אותה תרבות לאומית, מתגבשת מדיניות הרצויה לחברה – היא המדיניות הנורמטיבית לחברה.

ניתן להשוות את התייחסותי להשפעות של תרבות לאומית על התנהגות החברה להתייחסותו של הנס מורגנתאו למושג "אופי לאומי" של חברה ולאופן השפעתו על התנהלות אותה החברה. על-פי מורגנתאו: "אי אפשר לו לאופי לאומי שלא ישפיע על כוח לאומי; שכן אלה הפועלים למען האומה בימי שלום ומלחמה, מנסחים, מבצעים ונותנים יד למדיניותה, בוחרים ונבחרים, מעצבים דעת-קהל, מייצרים וצורכים – כל אלה טבועים הרבה או מעט בחותם הסגולות האינטלקטואליות והמוסריות הקובעות את האופי הלאומי. 'כוח היסוד וההתמדה' של הרוסים, היוזמה האינדיבידואלית וכושר ההמצאה של האמריקנים, השכל הישר הבלתי דוגמאטי של הבריטים, המשמעת והיסודיות של הגרמנים – כל אלה הינם מקצת הסגולות המתגלות, לטוב או לרע, בכל הפעולות האינדיבידואליות והקיבוציות, בהן עשויים בני אומה לעסוק. כתוצאה מן ההבדלים באופי הלאומי ניתן להן לממשלות גרמניה ורוסיה, למשל, לנקוט מדיניות – חוץ, שממשלות אמריקניות ובריטיות לא היו מסוגלות לנקוט, וההיפך."¹¹

כפי שצינתי, תרבות לאומית כוללת הבנות משותפות ותבניות התנהגות. בתרבות הלאומית הישראלית יש הבנה משותפת המושרשת עמוק ובאופן מאד דומיננטי בתרבות הלאומית וכוונתה היא לנרטיב הפגיעות של העם היהודי לדורותיו. זוהי אכסיומה על פיה "כל דור והעמלק שלו". הבנה משותפת זו השפיעה מן הסתם גם על עיצוב ופירוש ההתרחשויות והתמורות האסטרטגיות ביטחוניות בסביבתה של מדינת ישראל. בהתייחס לעיצוב האיומים על ידי החברה הישראלית כיום, לאור קיומו של נרטיב פגיעות זה בחברה הישראלית, ולנוכח הצהרותיו השטניות החוזרות ונשנות של נשיא איראן, יש להניח, שגם ללא הדגשת האיום לצרכים פוליטיים ואחרים על-ידי מנהיגי ישראל, החברה הישראלית הייתה חשה מאוימת.

יש לציין, כי הבנה משותפת זו, פגיעות ואולי תחושה מאד בסיסית של נרדפות ופחד תמידי מכליה, משפיעה על ההתנהלות של החברה הישראלית בתחומים שונים, לא רק בתחום הביטחון. לטענת אסא כשר, החברה הישראלית "כולה בפוסט-טראומה של רדיפות... אין הצדקה לכך שאין תחום שבו יש לנו תכנון לטווח ארוך. ההתמקדות בהווה ובעתיד הקרוב היא דפוס חשיבה הישרדותי, עצבני, של נרדפים. בהשוואה לכל מדינה נורמלית, יש אצלנו הרבה פחות תוכניות רב-שנתיות מן הדרוש ומן הראוי... אני חושב שהאינטנסיביות שלנו היא אחד מהיסודות המובלעים של צורת החיים הגלותית, שירשנו מבלי משים מן הדורות של אבותינו ואמותינו הנרדפים מדי פעם, הנחוישים לשרוד כל הזמן. במעמקי

12 רוד לוי- ברזילי, 17 שיחות עם אסא כשר, אור יהודה, כנרת, זמורה- ביתן, 2005, ע"מ 85-86, 93-94. ראו גם דרון רוזנבלום, "האופטימיות [בכל זאת] משתלמת", הארץ, 7 במאי 2008.
13 דן מרגלית "הסולידריות נמשכת", ישראל היום, 22 בינואר 2009, ע"מ 22.

10 Geert Hofstede, *Cultures and Organizations: Software of the Mind: Intercultural Cooperation and its Importance for Survival*, London, Harper Collins Business, 1991, p. 6
11 האנס י. מורגנתאו, *פוליטיקה בין האומות המאבק לשלטון ולשלום*, תל אביב, הוצאת יחדיו, 1968, ע"מ 167.

לא רואה את הפעלת הכוח כפתרון בעדיפות ראשונה, אבל מול חלק מהאויבים בזירה ההערכה היא שהמדובר ביריבים מרים ושקרוב לוודאי לא יהיה מנוס מעימות מתמשך עמם ושיהיה לכך מחיר.

3. תפיסת האיום על ידי החברה

מערכת הביטחון הישראלית מוערכת כמערכת אמינה בדרך כלל, וזוכה לאמון ממרבית הציבור בארץ. האיומים נתפסים בדרך כלל ברצינות, ואלה, בעיני הרוב, מבוססים על עובדות מוצקות ונשענים על אירועים קשים שהתממשו. החברה הישראלית חוותה מקרוב את תחושת התממשות של האיומים הלכה למעשה ואף שילמה לאורך השנים מחיר גבוה כפועל יוצא מכך. לכן אינה מקלה ראש ברצינות האיומים או במשמעויות הנובעות מהאיומים.

4. התקשורת במדינת ישראל כגורם המעצב את קונספציית הביטחון בקרב דעת קהל

במדינת ישראל קיימת תקשורת חופשית ופתוחה למגוון דעות המעצבת ומשפיעה על דעת הקהל ביחס לקונספציית הביטחון כמו על תחומים אחרים. העמדות השונות של החברה הישראלית בנושא ביטחון נבנות בין היתר בזכות חשיפה לתקשורת המודרנית מהארץ ומחו"ל. המסרים, החדשות והפרשנויות מגיעים לכל בית ולכל אדם 24 שעות ביממה. התוצאה היא, שהישראלים מצוידים במידע רחב ועדכני.

גם ההשתייכות הפוליטית, וההבדלים הקיימים בין הימין לשמאל או למרכז, מהווים מרכיב המשפיע על עיצוב התפיסה הביטחונית. לצד הוויכוחים הניטשים בין התפיסות השונות לרבות בנושא הביטחון, דווקא הביטחון מהווה לעיתים גורם מגשר שקל להסכים עליו גם בין תפיסות פוליטיות מנוגדות.

2. אילו איומים ביטחוניים מאימים על ישראל והאם הממסד הצבאי עושה בהם מניפולציה לצרכיו

האיומים הביטחוניים המאיימים על ישראל הינם איומים קיומיים כשהמדובר באיום הגרעיני האיראני, ואיומים אסטרטגיים כשהמדובר באיום מצד תנועות טרור פונדמנטליסטיות דוגמת חיזבאללה, חמאס ואל קאעידה. איראן הנה מדינת טרור, והמטטר האיראני מייצג את התפיסה האסלאמית הקיצונית והבלתי מתפשרת עם אויבי האסלאם. בכירי המטטר קוראים להשמדת מדינת ישראל. איראן תומכת ומסייעת לתנועות טרור דוגמת חיזבאללה בצפון וחמאס וג'יהאד אסלאמי בעזה ובגדה המערבית ולתנועות טרור גלובליות כאל קאעידה כחלק מתפיסת ייצוא המהפכה. איראן מבקשת להפוך לגורם משפיע ולמעצמה אזורית על חשבון המדינות המתונות. המלחמות האחרונות בלבנון בצפון ובעזה בדרום התנהלו למעשה מול יכולות שנבנו הן בלבנון והן בעזה על ידי איראן.

השילוב בין נשק גרעיני, טילים ארוכי טווח ואידיאולוגיה הרוצה להשמיד את ישראל הנו איום ממשי. איומי הטרור מלבנון על ידי חיזבאללה חמוש ברקטות ארוכות טווח בתמיכה איראנית וסורית וחמאס בעזה חמוש ברקטות המסוגלות לפגוע במרכזי אוכלוסיה אזרחית הנם איומים מוחשיים. האיום מצד תשתיות טרור בגדה המערבית ובעזה כלפי אזרחים ישראלים הנו איום מוכר ומוחשי גם אם אנו מצויים בתקופה הזאת בתחושת רגיעה יחסית.

הממסד הביטחוני משתמש בתמונת האיומים על מנת לזכות

ובני ערובה (ומקרה גלעד שליט רק מחזק לקונה זו). מעבר לכך, במדינת ישראל אף פעם לא נכתבה דוקטרינת ביטחון סדורה וכתובה ומדיניותה בפועל נראית יותר כתגובות אד-הוק לתמורות המתרחשות.

כרי גולן: ראוי להדגיש מספר היבטים שמנקודת מבטו של האזרח והחברה משפיעים ומעצבים את הדרך שבה מוגדרת קונספציית הביטחון :

1. תפיסת הביטחון האישי של האזרח

תפיסת הביטחון האישי של האזרח המושפעת מהרצון הבסיסי לחיות עם משפחתו בשקט ובשלווה בסביבת מגוריו, ללא פחד או חשש לעצמו, לילדיו, למשפחתו הקרובה או לחבריו שמא יפגעו פיזית בביתם, במקום עבודתם, ביישובם, במרכזי הבילוי והקניות, בדרכם לגן הילדים, לבית הספר או למקום העבודה.

פיגועי ההתאבדות של החמאס והג'יהאד האסלאמי החל מאמצע שנות התשעים ובתחילת שנות האלפיים והתוצאות הרת האסון מאותם פיגועים גרמו לפחד מהשימוש בתחבורה ציבורית, חשש מביקור במרכזי בילוי וקניות או מיציאה למרכזי ערים. כלומר, פגיעה קשה בתפיסת הביטחון האישי.

ירי הרקטות ופצצות המרגמה מעזה לכיוון, שדרות, אשקלון וישובי עוטף עזה שגרם לנפגעים ולהרס בבתי מגורים, במוסדות חינוך ובמרכזי קניות בישובים השונים יצר תחושה קשה בקרב התושבים, גרם לבעיות נפשיות קשות ולנטישה של משפחות שהתגוררו בשדרות ובישובים אחרים שלא יכלו לשאת את המצב ולאובדן מוחלט של תחושת הביטחון האישי. האזרח מצפה מהמדינה במסגרת מעין חוזה בלתי כתוב בינו למדינה שלפיו המדינה תספק לו ולמשפחתו את תחושת הביטחון האישי ותדאג לכך שיחיה בסביבה בטוחה ומוגנת.

ערב מבצע "עופרת יצוקה" התפיסה הרווחת היתה שהמדינה, שבידה המונופול להפעלת הכוח הצבאי, מצופה לעשות כן על מנת להסיר את האיום מישובי עוטף עזה וכדי להחזיר את תחושת הביטחון שאבדה.

2. ההיסטוריה רווית הדם של עם ישראל ושל החברה הישראלית

ביום הזיכרון לחללי מערכות ישראל ולנפגעי פעולות האיבה שצוין בד' באייר התייחדה החברה הישראלית עם זכרם של 22,305 חללים מקרב בני ובנות החברה הישראלית לדורותיה שנפלו בארץ הזאת החל משנת 1860 במלחמות רוויות הדם עם שכנינו ובאירועים ביטחוניים המלווים אותנו מראשית ההתיישבות בארץ ועד עצם היום הזה.

במדינת ישראל מתגוררים ניצולי שואה, ובני הדור השני והשלישי לניצולי שואה הנושאים עמם את זכר השואה ולקחיה. מלחמות ואירועים ביטחוניים טלטלו את החברה הישראלית מאז ראשית ההתיישבות שלפני קום המדינה ולאחר הקמת המדינה. החברה הישראלית שילמה מחיר כבד על הזכות לחיות בארץ הזאת. המציאות הביטחונית והאזורית (מלחמות, פיגועים קשים שאירעו בפועל וניסיונות פיגוע), מדגישים וממחישים שאין מדובר באיומי סרק. לפיכך החברה הישראלית מייחסת רצינות רבה לאיומים המושמעים מכיוון אויבי המדינה ומצפה ממערכת הביטחון להגן עליה מפני האיומים אם וכאשר יכשלו מאמצים אחרים (הסכמי שלום, הסכמי הפסקת אש, מאמצי תיווך ומאמצים מדיניים).

החברה הישראלית רגישה מאוד לקורבנות בין אם מדובר בחיילי צה"ל ובין אם מדובר בפגיעה באזרחים. החברה הישראלית

אני מעיד על עצמי שמייס וארץ, כי מעולם בשנים אלה לא נעשתה שום מניפולציה באשר להגדרת האיומים על מדינת ישראל או באופן הצגתם לציבור. ייתכן ונעשו טעויות בהערכת האיומים, הייתה אולי נטייה להחמרה מאשר להקלה כאשר התמונה לא הייתה ברורה (וברוב המקרים, בדיוק כך), אבל אמרנו את שחשבנו וחשבנו את שאמרנו. האקדמיה והמדיה, בגלל צרוף של בורות, התנשאות ודעות פוליטיות מסוימות, מנסות להגדיר הערכות נכונות ושגויות כמניפולציה, ולא היא.

בשולי העניין יש בעיה מתודית הנובעת מכך שמאז פרסום ועדת אגרנט (שחקרה את מחדלי המודיעין במלחמת יום הכיפורים), יש קביעה שיש להציג "יכולות" ולא "כוונות". אך דווקא החוגים המקצועיים האמונים על הגדרת האיומים מסתייגים מפתרון נוח זה עבורם, בעיקר משום שהם מודעים ליוקר התשובות הנדרשות אם מציגים רק את יכולות הצד השני, בלא לנסות לנתח גם את ספקטרום הכוונות האפשרי שלו.

בחינת הצגת האיומים שהובאה בפני מדינת ישראל ב-15 השנים האחרונות, כגון: משמעות יכולת הטרור לפרוץ בעקבות אוסלו, שאין כוונת ערפאת לשלום וכי לא יהסס להשתמש בטרור, התחזקות החזבאללה בכלל וביתר שאת אחרי הנסיגה מלבנון, בנית יכולת הטילים והגרעין האיראני, משמעות נטישת ציר פילדלפי בפרט ועזה בכלל לצמיחת היכולת שם ולהתחזקות החמאס, הפגיעה בעורף למוקד העניין של הסובבים אותנו - מצביעה על כך שלא היו הגזמות ולא היו מניפולציות. המקרה היחיד של טעות, הנראית כמו מניפולציה והראויה להיחקר על מנת לשלול את הטענה שמדובר במניפולציה, הוא המקרה של הגדרת האיום העיראקי ערב מלחמת המפרץ השנייה. נדמה היה כאילו הגורמים המקצועיים מעריכים שבידי הצד השני יש נשק ביולוגי וכימי, מה שהתגלה כשגוי. למיטב ידיעתי לא נכון היה להגדיר על סמך המידע שהיה ברשות מדינת ישראל באותה עת כי יש נשק שכזה, אם כי לא ניתן היה לשלול זאת. בכל מקרה, הערכת "החמור האפשרי" גם אם אינה נכונה אינה "מניפולציה".

לרוב הטוענים ל"מניפולציה" מפריעה תמונת האמת של האיומים הקיימים במציאות, כי קיומם של איומים אלה מפריע לתפיסת עולמם הפוליטית. לכן ללא כול הצדקה הם מכנים זאת מניפולציה, ולא היא.

שאל אריאלי: כיצד מגדירה החברה הישראלית את קונספציית הביטחון?

מאבקו של העם היהודי במסגרת התנועה הציונית להקמת בית לאומי בארץ ישראל ולשמירה עליו, על רקע הפוגרומים והשוואה, הולידו את התובנה הציונית בנוסח "בטחון היהודים יהיה תמיד בידי היהודים". שתי המגמות הסותרות - בדלנות והיטמעות - שאפיינו את יהדות התפוצות במאה שטרם הקמת המדינה לא הבטיחו את שוויונם בפני החוק ואת זכותם לביטחון אישי במדינות מושבם. לקח שתיקת העולם לזוועות השואה בעת התרחשותו נלמד. גם בארץ ישראל, תחת המנדט שניתן לבריטים לטובת הקמת בית לאומי יהודי ועידוד הגירת ההמונים היהודיים אליו, לא הוענקה ההגנה הראויה לביטחונם אל מול האלימות של ערביי ישראל. כישלוננו של האו"ם לאכוף את החלטת החלוקה (נובמבר 1947) על ערביי ישראל ולהבטיח את מימושה מול הפלישה של חילות המשלוח הערביים, חיזקו את התובנה שהקהילה הבינלאומית יכולה להפוך למשענת קנה רצוף אף ביחס להחלטות שלה עצמה. מסכת אירועים אלו הולידה את התפיסה כי גם למי שמאמץ

במשאבים ובתקציבים, אך הואיל והאיומים אמיתיים, אני סבור שלגיטימי להשתמש בהצגתם כדי לשכנע לתמוך בתקציב הביטחון כדי שניתן יהיה להיערך באופן המיטבי כנגד האיומים.

לאחר ההינתקות מרצועת עזה נעשה ניסיון להציג את ירי הרקטות לעבר שדרות כמשהו זניח, שיש להתעלם ממנו. זכורה בהקשר הזה הצהרתו של שמעון פרס באותה עת, שהמדובר בצינורות חלודים שאין מה לחשוש מהם. גם את מערך הרקטות של החיזבאללה בלבנון העריך הצבא בהערכת חסר, דוגמת הערכת הרמטכ"ל (משה יעלון) שהמערך יחליד לפני שייעשה בו שימוש. בשני המקרים האלה ניתנה דווקא הערכת חסר משיקולים פוליטיים.

יעקב עמידרור: מה הוא "הביטחון" שאלי מתכוונים האזרחים? נראה שמדובר על שני מרכיבים ברורים ואחד עמום יותר.

א. **הביטחון האישי.** התחושה של כל אזרח שהוא יכול לטייל לצאת מהבית, לנוע בכול מקום, לשלוח את ילדיו לכל מקום ובכל אמצעי תחבורה - בלא להרגיש שהוא או בני משפחתו מסתכנים (מעבר לסכנה של תאונות דרכים). דרישה לביטחון מסוג זה התגברה באופן משמעותי לאחר מתקפת הטרור של אביב 2000. הובהר לתושבי ישראל שכל מקום בארץ מסוכן ואין דרך להתמודד עם סכנות אלה מלבד להישאר בבית, וגם זה לא תמיד בטוח.

טרור זה פרם את רקמת החיים בישראל באופן בוטה וכואב מאד וכך הפך הצורך בביטחון אישי לחריף ביותר. כתוצאה מכך, תושבי ישראל מבינים שכדי להשיג ביטחון שכזה חייבים לשלם במונחים של נוחיות וחופש. כך למשל עובר כל אזרח ישראלי חיפוש בכל עת שהוא נכנס למרכז קניות ולא פעם עומד הוא בפקק שנוצר עקב מחסומים שתכליתם לבלום כניסת מחבלים לאזור זה או אחר, בעיקר סביב תל אביב.

ב. **ביטחון ביכולת צה"ל להתמודד עם איום צבאי.** תושביה היהודים של מדינת ישראל מודעים לכך שיש סביב מדינת ישראל מדינות לא מעטות שלא יהססו לתקוף אותה אם יחשבו שיש להן סיכוי גבוהה להצליח בכך. אומנם יש משקל חשוב להסכמים המדיניים של מדינת ישראל עם חלק משכנותיה, אך רוב האזרחים חושבים שללא צבא חזק גם ההסכמים הללו היו מתערערים. הכוח הצבאי נועד לפיכך לשלוש מטרות: גיבוי ההסכמים המדיניים, הרתעה של אויבים פוטנציאליים והכוח שימנע את הצלחת האויב אם בכל זאת יתקוף.

לאחרונה חודדה משימה אחת משלל משימות מניעת ההתקפה - למנוע ירי של רקטות וטילים על מדינת ישראל, זאת מאחר ואויבנו העבירו חלק מהמאמצים שלהם, מבנייתו של צבא האמור להסתער על גבולות המדינה ליכולת ירי משופרת ורבת היקף. לאור הניסיון במהלך המבצעים האחרונים בלבנון ועזה והאיומים העולים מטהרן, התחדד צורך זה עשרת מונים.

מעבר לשני התחומים המוגדרים הללו בתחום הצבאי הצרוף, הן באשר לביטחון האישי והן באשר ליכולת המדינה לבלום אויבים על גבולותיה, יש לרוב היהודים במדינת ישראל גם דרישת ביטחון עמומה יותר - ציפייה כי המדינה תמצא את הדרך לשמור על אופייה היהודי, כאשר למונח זה אין הגדרות מוסכמות. נהפוך הוא.

האם יש מהלך של העצמת האיומים על ישראל כמניפולציה?
כמי שהיה למעלה מארבע שנים האחראי על הגדרת האיומים,

- הסכמי קבע עם סוריה, לבנון והפלסטינים לא יפסיקו תהליך זה עד לסיומו, אך הצורך בתקציב יפחת לטובת אחזקה בעיקר.
- איום המלחמה הקונוונציונלית הוא נמוך במיוחד בהתייחס לכך שירדן ומצרים יצאו ממעגל העימות. יכולתה של סוריה להניע מהלכים עצמאיים מוגבלת ביותר. מציאות זו מאפשרת לישראל להיערך ולהיבנות לעימות חלקי בלבד באופן המקל על היקף הצבא ואחזקת כשירותו של מערך מילואים גדול.
- איום הטרור לסוגיו מתקיים הן מהגדה המערבית והן מעזה. ההיערכות הישראלית מחייבת את השלמת מרחב התפר בהשקעה מתמשכת של מיליארדי שקלים, הן בהיבטי כוח אדם והן בהיבטי תשתית.
- בהיעדר הסכמי שלום אזוריים, איומים אלו, ברמתם השונה, מתקיימים עם עליות ומורדות ומחייבים היערכות מתאימה של צה"ל וגופי הביטחון הנוספים. תביעת הצבור הישראלי לביטחון כמעט מלא אל מול האיומים הללו וביקורתו החריפה בהיעדרו יוצרים לחץ הן על הצבא, שהביטחון הוא תחום אחריותו, והן על הדרג הפוליטי, שנמנע מעימות עם צה"ל הנהנה מאימון הצבור.
- בשל תפיסת הצבא את עצמו כנושא עיקרי באחריות, עמדותיו בתחום המדיני ביחס להסדרים והסכמים לעיתים יוצרות אילוצים המקשים על השגתם, כפי שבא לידי ביטוי בהתייחסות הרמטכ"לים להסכם השלום עם מצרים, הנסיגה החד צדדית מלבנון, תוכנית ההתנתקות והשליטה בבקעת הירדן.

3. פיקוח הדרג האזרחי על מערכת הביטחון

לב גרינברג: חוסר הפיקוח המדיני (אזרחי) על הצבא הוא אינטרס משותף של הצבא והדרג המדיני. הצבא מקבל בכך אוטונומיה ושליטה, והדרג המדיני משתחרר מן האחריות לכישלונות במערכות צבאיות. במילים אחרות, חוסר הפיקוח מאפשר לדרג המדיני לגלגל את האחריות על כישלונות צבאיים ברגעי משבר, ומאפשר לצבא לנהל את מדיניותו באופן אוטונומי בשאר ימי השנה. רק כאשר שני הדרגים יהיו מעוניינים בפיקוח אזרחי ניתן יהיה ליישמו. התנאים לכך הם, שהדרג המדיני יהיה מוכן לקחת אחריות על כישלונות הצבא, ושהדרג הצבאי יהיה מוכן לוותר על קביעת מדיניות עצמאית בביטחון השותף. בתנאים הנוכחיים בהם גבולות המדינה מטושטשים והיא שולטת על אוכלוסיה לא אזרחית נראה כי חוסר הפיקוח האזרחי צפוי להימשך. גם אם יוקמו מוסדות לפיקוח אזרחי הם ימשיכו להיות חלשים לעומת מערכת הביטחון, בשל מעמדו הייחודי של הצבא. בעיית היסוד היא מבנית, העדר גבולות מוכרים של המדינה, המבטאת באופן מוסדי באוטונומיה הרחבה מדי של הצבא.

- גבי שפר:** כמה מהסיבות העיקריות לחולשת הפיקוח האזרחי על הצבא הן:
- בראש ובראשונה, התרבות הפוליטית הפגומה ביותר במדינת ישראל;
  - האדהה הרבה יחסית שהאוכלוסייה היהודית מפגינה עדיין כלפי הצבא;
  - האמונה כי צה"ל הוא ארגון יעיל שיכולתו לטפל בענייני הביטחון היא בלתי פוסקת;
  - קיומה של הרשת הביטחונית;
  - הדומיננטיות של שרותי הביון הישראליים, אגפי משרד הביטחון

את ההחלטות הבינלאומיות נדרש כוח להגן על עצמו. אל מול אלו המבקשים למנוע את הקמתו של הבית הלאומי היהודי או לכלותו מאוחר יותר יש להקים את "קיר הברזל" (מונח שטבע זאב ז'בוטינסקי).

הביטחון לו מייחלים תושביה היהודים של מדינת ישראל מתייחס לשלושה מימדים הקשורים ביניהם ואף משלימים אחד את השני משום שמקורם הוא בעיקרו הפלסטינים וחלק מהעולם הערבי והאסלאמי:

- הביטחון הלאומי – שמירת גבולותיה וקיומה של מדינת ישראל.
- הביטחון האישי – שמירת חייו של האזרח במסגרת שגרת חייו במדינת ישראל ואף מחוצה לה.
- ביטחון הזהות – שמירת תרבותה היהודית של מדינת ישראל.
- מדינת ישראל עמדה בהצלחה בכל מלחמות הברירה והאין ברירה שליוו את 61 שנותיה ואיימו על שלמותה הטריטוריאלית וקיומה. הוצאת מצרים וירדן ממעגל העימות לא הסירה את תפיסת האיום מהחברה הישראלית משום שלא הושלמו הסדרי הקבע עם מדינות המעגל הקרוב ועם הפלסטינים ובשל החשש משינוי במשטרן של ירדן ומצרים. כיבושה של עיראק ע"י ארה"ב מוסס את האיום הפוטנציאלי שבהתחברות לסוריה החלשה יותר. הביטחון הלאומי נתפס היום מאיום בעיקר על ידי האיום הגרעיני האיראני. איום הטק"ק (טיילי קרקע-קרקע) הקונבנציונאליים של סוריה, חיזבאללה והחמאס אינו נתפס כאיום על הביטחון הלאומי, אלא כגורם העשוי לגבות מחירים כבדים ביותר מהעורף ומהתשתית הלאומית גם במלחמה בה ישראל תנצח.

האיום על הביטחון האישי היה חלק בלתי נפרד מחיי היהודים במאה השנים האחרונות בא"י. גם שעה שהמדינה קמה וצה"ל השכיל להסיר את האיומים הלאומיים, הפגיעה בשגרת חיי התושבים נמשכה בדפוסים משתנים ובעוצמות משתנות. נקודות השיא בהם התעצם האיום על הביטחון האישי היו בשנים 1949-1956, 1959-1967 ו-2003-2000. הפגיעה באה לידי ביטוי בפגיעות טרור למינם, בחבלה ובגניבה של רכוש.

האיום על הזהות מתייחס לשני מרכיבים עיקריים: אובדן הרוב היהודי בשל קליטת פליטים במסגרת הסדרי קבע, או שינוי בהגדרה של המדינה ממדינת העם היהודי למדינת כל אזרחיה תוך ביטול חוק השבות וסמליה הלאומיים בעלי האופי היהודי כמו ההמנון.

אלו איומים ביטחוניים מאיימים על ישראל וכיצד עושה בהם הממסד הביטחוני מניפולציה לצרכים שלו?

- האיום הגרעיני על ישראל נתפס במשך עשרות שנים כאיום הקיומי החמור ביותר. הוא הניע תגובות ישראליות צבאיות נגד מצרים בשנות הששים, נגד עיראק ב-1981 ונגד סוריה ב-2008. היכולת המתפתחת של איראן על רקע מדיניותה המיליטאנטית נתפסת כאיום החריף והממשי ביותר. איום זה, העשוי לקבל מענה צבאי באמצעות חיל האוויר, מחייב תקציבי ענק לבנותו. בהיעדר יכולת להוציא אל הפועל פעולה צבאית מסיבות שונות, או אם וכאשר ישראל תסכין לחיות עם היכולת הגרעינית האיראנית לא יוכל איום זה לשמש נימוק לתביעות תקציביות.
- איום הטק"ק (טיילי קרקע-קרקע) הקונוונציונאלי אינו נתפס כאיום קיומי, אלא כאיום רב משקל בהתייחס לפגיעה בעורף ובתשתיות לאומיות, וביכולת של צה"ל, ובעיקר של חיל האוויר, לעבור ממוכנות לפעולה. ישראל נאלצת להשקיע תקציבי ענק במיגון העורף, מגון תשתיות או העתקתם, ומיגון בסיסים. גם

המדיני להגדיר איומים ואת מטרות המלחמה באופן שגוי ובלתי לרוונטי, או לאמץ את הגדרות הדרג הצבאי למטרות המלחמה באופן בלתי מבוקר ותוך היפוך סדר התלות בין הדרגים (Michael, 2007c).

מלחמת לבנון השנייה הפכה לאחת מהדוגמאות האולטימטיביות למקומה המרכזי של "החוכמה הצבאית" באתוס הישראלי כמו בתהליכי קבלת ההחלטות של הדרג המדיני בנוגע לאופן ההתמודדות למול איומים. אלא שהאדרת "החוכמה הצבאית" הובילה בהכרח להחלשתה ואולי לניווט של החשיבה המדינית בישראל. זו הפכה למוטה יותר ויותר בכיוון החשיבה הביטחונית, המזוהה בישראל כחשיבה צבאית, העומדת ביסוד המיליטריזם הפוליטי, זה הגורס הפעלת כוח צבאי לצורך פתרון בעיות פוליטיות.

בהעדרה של תשתית ידע נדרשת, גדל הסיכוי להשפעתן השלילית של תפיסות מוטעות על הערכתם של איומים צבאיים ואחרים ומניפולציות פוליטיות עלולות להפוך לכוח מעצב בכל הנוגע לאופן הגדרתם של איומים. שיקולים פוליטיים עלולים להוביל מנהיגים פוליטיים להעצים תחושות איום לצורך גיוס תמיכה פוליטית ולצורך ניגוח יריבים פוליטיים וממשלה מכהנת. האיום האיראני, זה הנתפש בעיני רוב הישראלים כמחשבי וכקיומי ביותר, מורחב לחזיתות שונות כאשר פוליטיקאים ישראלים מזהירים מפני הנוכחות האיראנית ברצועת עזה¹⁴ ואילו אחרים מזהירים מפני החזרת רמת הגולן לידי הסורים פן תתאפשר שם נוכחות איראנית.¹⁵

כאשר ההנהגה הפוליטית המכהנת מתקשה לספק את המענה ואת המנהיגות ומפגינה "חוסר אונים אסטרטגי", נוצר ריק אליו נשאב הדרג הצבאי, הנתפש כמקור הסמכות והישועה בעת מצוקה וכגורם המקצועי המסוגל לספק את המענה בהתחזק תחושה בדבר אובדן דרך (Michael, 2007b). במציאות כזו נוצרת בין הדרגים אותה "סימביוזה תרבותית-אינטלקטואלית" שעל מאפייניה החברתיים והאידיאולוגיים עמד קימרינג בהרחבה (קימרינג, 2001; קמרלינג, 2003).

נראה, כי ועדת וינוגרד היטיבה לתאר את התופעה ואת עוצמת האסימטריה של המציאות הישראלית בדו"ח הביניים שפרסמה, עת קבעה, כי "בנושאים מדיניים-ביטחוניים... הגורם המקצועי הדומיננטי ביותר בישראל הוא הצבא" (דו"ח וינוגרד, 2007, עמ' 110). דו"ח הוועדה מזהה את הבעיה כבעיה מבנית מעיקרה, הנובעת "מהעוצמה היחסית של מנגנוני התכנון, המטה, המודיעין וההערכה בצבא, מול החולשה הרבה של מנגנונים אלה בדרג המדיני" (שם, עמ' 111), אך מתעלם מהסיבות ההיסטוריות וההקשר התרבותי שביסוד האתוס הישראלי.

אחד ממאפייניו הבולטים של אתוס זה הוא מרכזיותו של הצבא בדימוי העצמי של הישראלי ובתודעה הציבורית (מיכאל, 2008). ממצא זה חוזר ונשנה בסקרי דעת קהל ובא לידי ביטוי בולט במדד

וצה"ל בהכנת הערכות ותכנון בתחום הביטחון; 1. חולשתן הרבה מאד של הרשויות האזרחיות – המפלגות, הכנסת, הממשלה, מערכת בתי המשפט והרשויות המקומיות בכל התחומים בהם שולטים הרשת הביטחונית וצה"ל; 2. האינרציה הארגונית וההתנהגותית בתחומים האלה.

עם זאת, מתרחשת עלייה מסוימת בביקורת הציבורית ובניסיונות לפקח ביתר אפקטיביות על מערכת הביטחון. בהקשר הזה יש מקום לציין את הקשרים הישירים בין האזרחים ובין המשרתים בצבא ואת התלונות הנובעות מכך על התנהגות הצבא ומערכת הביטחון, את המעורבות של ארגונים חברתיים בתחומים ביטחוניים מסוימים ואת ניסיונותיהם להשפיע על המדיניות ועל ההתנהגות של המערכות האלה, את ניסיונות משרד האוצר להגביר את הפיקוח הכספי על מערכת הביטחון וצה"ל, את הביקורת של כמה מאמצעי התקשורת על המערכות הביטחוניות וצה"ל. אך כל הדברים האלה אינם מפחיתים בצורה משמעותית את הדומיננטיות של המערכות הביטחוניות ואת חוסר הפיקוח האזרחי האפקטיבי עליהן.

בהקשר זה יש צורך לציין כי למרות הטענות החוזרות ונשנות (במידה לא מעטה על ידי קצינים בכירים בדימוס שחלקם חברים ופעילים ברשת הביטחונית) כי המערכת הפוליטית ובייחוד ראשי הממשלה ושרי הביטחון הם אלה שמקבלים את ההחלטות החשובות, למעשה, אנשי הרשת הם המתכננים והדוחפים לפעילות צבאית. כך היו הדברים בכמה ממלחמות ישראל ובפעולות הצבא בהזדמנויות שונות, כולל במהלכים קריטיים כמו ההתקפה על הכור הגרעיני בעיראק בראשית שנות ה-80. האישור הניתן על ידי ראשי הממשלה ושרי הביטחון, שכאמור, לאחרונה רובם קשורים לרשת הביטחונית, איננו בגדר של קבלת החלטה מובהקת בתחום הזה. ברוב המקרים מתקבלות ההחלטות הקריטיות על ידי חברי הרשת הביטחונית.

קובי מיכאל בוחן את סוגיית הפיקוח האזרחי על מערכת הביטחון בהקשר של מלחמות:

הפיקוח האזרחי במבחן המלחמה

מלחמה נמנית עם האתגרים המורכבים והמסוכנים ביותר הניצבים בפני הדרג המדיני במדינה הדמוקרטית. "ניהול המלחמה המודרנית הוא מקצוע מורכב מאוד המצריך ידע מדעי תיאורטי נרחב..." (תמרי, 2007, 40). בו בזמן, המלחמה היא הביטוי האולטימטיבי של המקצוענות הצבאית, ושם נדרש הצבא למימוש הציווי הפונקציונאלי הראשון במעלה והוא הניצחון, שתכליתו להבטיח את ההגנה על האומה ועל האינטרסים החיוניים שלה (על-פי הגדרת הדרג המדיני הנבחר ולהבנתו) מפני איומים חיצוניים (Huntington, 1957; Kohn, 1997). אלא שגם בעת כזו הצבא הוא עדיין הכלי שבידי הדרג המדיני והפעולה הצבאית צריכה להיות האמצעי, שנועד לשרת את המטרה המדינית.

היגיון זה מכתוב, בהכרח, את מהות הפיקוח האזרחי על הצבא כעליונות הדרג המדיני על הדרג הצבאי. עליונות כזו אינה רק חוקתית או היררכית, שתכליתה הבטחת הציות של הדרג הצבאי לדרג האזרחי-מדיני; פירושה של זו הוא עליונות החשיבה המדינית על החשיבה הצבאית. עליונות כזו מחייבת מנהיגות אסטרטגית-אינטלקטואלית והבנה רחבה של המעשה הצבאי והשלכותיו על הזירה המדינית. הבנה לקויה של עולם מורכב זה היעדר מיומנות של חשיבה אסטרטגית עלולות להוביל את הדרג

14 דוגמה בולטת לתופעה היא התבטאותו של ח"כ יובל שטייניץ, כפי שצוטטה במאמרו של יואל מרקוס, "על אפס ועל חמאס", הארץ, 11 מארס 2008: ח"כ יובל שטייניץ, יו"ר ועדת חוץ וביטחון לשעבר, אומר שמה שישראל לא עושה היום (קרי: כניסה לעזה והחזקתה) הוא התאבדות. "אנו מאפשרים לאיראן להקים בלב הארץ אחיזה ובסיס לירי רקטות ארוכות טווח... אם נשלים עם זה, עצם קיומו יהיה בסכנה".

15 הער שאל מופז, העומד בראש משלחת ישראלית לווינגטון, אמר כי מסירת רמת הגולן לסוריה פירושה איראנים ברמת הגולן. "כשיש רגל קדמית של האיראנים בדרום לבנון ורצועת עזה, תהיה רגל קדמית ברמת הגולן. במציאות זו רמת הגולן היא נכס אסטרטגי שאסור להעביר אותו לידי הסורים".

www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3537162,00.html

חלופות מתחרות מול חלופות תשתית הידע הצבאי בהקשר של העימות האלים ואופן ניהולו. לפיכך, גם במקרים שבהם הדרג המדיני מסתייג מפרשנותו של הדרג הצבאי לסביבת הפעולה ומהמלצותיו, הוא נעדר יכולת אמיתית להציג חלופה ראויה יותר. הידע הצבאי, המתורגם למערכת המשגות משוכללת, הופך לבסיס הידע המשותף לדרג המדיני ולדרג הצבאי ובעצם לבסיס הידע הרלוונטי המשמעותי ביותר בכל הנוגע לזיהוי האיומים ולהערכתם (Michael, 2007b; Michael, 2007c). "בסוגיות חשובות הנוגעות לצבא, כמו הערכת מצב שנתית ורב-שנתית או מדיניות הביטחון, יש לעתים שהדיון אינו חורג ממצגת של הצבא ושאלות עליה, ואינו ממוצה. כושרו של הצבא להכין מיצג יפה ומשכנע מקנה לעמדתו יתרון מראש" (יערי, 2004, 34).

אם מהות יחסי הגומלין בין הדרג המדיני לבין הדרג הצבאי היא בעומק השיח המתנהל ביניהם, ובאיכותו, הרי שאת המפגש בין הדרגים ראוי יהיה להגדיר כמפגש אינטלקטואלי בין תשתיות הידע השונות, בין המדינאות למצביאות. תכליתו של המפגש היא שכלול הידע באופן המביא למקסימום את הסנכרון בין המאמץ הצבאי למאמץ המדיני, את יעילות המהלך הצבאי לטובת מימוש התכלית המדינית של המלחמה (מיכאל, 2008). תכליתו של הפיקוח האזרחי במקרה זה היא לצמצם את השפעת הדרג הצבאי על המטרה המדינית באופן הממקסם את תרומת המהלך הצבאי לקידום המטרה המדינית ומצמצם את ההשפעה של הדרג הצבאי שאיננה משרתת את המטרה המדינית. אלא שבמצביאות של אסימטריה בולטת לטובת הידע הצבאי, כאשר הדרג המדיני מגיע אל המפגש כשהוא כמעט חף מידע, וחשיבתו המדינית מוטה בכיוון החשיבה הצבאית, הופך הדרג הצבאי לסמכות אפיסטמית. זו מובילה לתלות אינפורמטיבית של הדרג המדיני בדרג הצבאי ולסגירות אינפורמטיבית של הדרג המדיני בפני מקורות מידע וידע אלטרנטיביים לידע הצבאי (Michael, 2007b). התוצאה היא השתלטות של הדרג הצבאי על מרחב השיח בין הדרגים¹⁸ והתרופפות כמעט מוחלטת של הפיקוח האזרחי המהותי למול יכולת טיעון מבוססת, מנומקת ומשכנעת של הדרג הצבאי.¹⁹

מאחר ולשיח דרג מדיני-דרג צבאי פתוח ומפרה יש חשיבות עליונה בסוגיות של שלום ומלחמה, הציפייה היא לא להגביל את חירות המחשבה וחופש הבעת הדעה של הקצונה הבכירה, המנהלת את השיח עם הדרג המדיני: "...שהגבול בין הדרגים האזרחי והצבאי... עובר בתחומי האחריות והסמכות ולא במחוזות הרוח והמחשבה..." (טל, 1996, 104). אלא שבתנאים של יתרון מקצועי ופסיכולוגי של הדרג הצבאי ובהיעדר יכולות ומיומנויות של הדרג המדיני לעבודת מטה, הדומה ברמתה ובאיכותה לעבודת המטה של הצבא, עלול השיח הפתוח שבין הדרגים, שבו הגבולות דיפוזיים או כמעט שאינם קיימים, לטשטש את הגבולות שבין תחומי האחריות והסמכות. בתנאים כאלו עלולה השתלטותה של החשיבה האסטרטגית הצבאית המקצועית על עצם הגדרתם של איומים, אינטרסים לאומיים ויעדים מדיניים להתברר כמסוכנת (Williams, 1999). טשטוש גבולות כזה עלול להוביל להתערבותו של הדרג

הדמוקרטיה של אשר אריאן ובמדד השלום לאורך השנים.¹⁶ ברוב המוחלט של המקרים וכדרך מסורת כמעט, אין לדרג הצבאי מתחרים של ממש. יכולות עבודת המטה המשוכללות של הצבא הופכות אותו לגורם המטה המקצועי, היחיד כמעט, של הממשלה. למעשה, כך קובעת ועדת וינוגרד, "חוץ מצה"ל לא מצאנו שום גורם מקצועי אחר שבחן באמת את המצב, בדק חלופות לתגובה והציפן כלפי הדרג המדיני... מבחינה זו (שוב) היה זה הצבא לבדו ששימש כגורם המטה המקצועי של הממשלה" (דוח וינוגרד, עמ' 123). חמור מכך הוא, שיתרון מבני זה הופך גם ליתרון מהותי, כאשר הדרג הצבאי הופך לגורם המשפיע ביותר בתהליכי קבלת ההחלטות, תוך התבטלות כמעט מוחלטת של הממשלה, משרדיה ומומחיה בפניו (שם, עמ' 128). המאפיין האסימטרי בשיח בין הדרגים מגיע במקרים מסוימים עד כדי אבסורד, כאשר הדרג הצבאי מגדיר בעבור הדרג המדיני את התכלית האסטרטגית של המלחמה ואת מטרותיה (עדות הרמטכ"ל חלוץ, דוח וינוגרד, עמ' 56).

המציאות המתוארת על ידי ועדת וינוגרד היא שיקוף נאמן למדי של החירות שלוקח לעצמו הדרג המדיני בויתור על האחריות לניתוח הסביבה האסטרטגית והאיומים, הגדרת המטרות המדיניות ותרגומן להנחיות ברורות לדרג הצבאי. בתנאי "ריק אינטלקטואלי" של הדרג המדיני, הופכת המנהיגות המדינית לנרפית וחלולה, ואל הריק הזה "נשאב" הדרג הצבאי עם יכולת הטיעון (ארגומנטציה) המשוכללת שלו, שבסיס טיעוניה המוסכמים הוא צבאי כמעט לחלוטין.

הבעיה אך מחריפה עת על הריק הזה משתלט הדרג הצבאי כשבראשו מצביא כריזמטי, המצליח בכוח אישיותו ומנהיגותו הכובשת "לשתק" את הדרג המדיני. מצביא כריזמטי, הנתפש בעיני הקברניט המדיני גם כמבריק ובעל בסיס ידע צבאי רחב, עלול לסחוף את הדרג המדיני לאמץ את המלצותיו (מיכאל, 2008) כמו גם את הגדרותיו לגבי טבע האיומים מולם צריכה המדינה להתמודד. ואכן, במקרה של מלחמת לבנון השנייה, "הרמטכ"ל שיחק אישית תפקיד מרכזי מאוד, כמעט בלעדי, בהובלת היוזמה לפתיחת המהלך הצבאי..." (דוח וינוגרד, עמ' 141). עד כדי כך היה תפקידו חשוב, ששרים, ואפילו הבכירים שבהם, נתקפו שיתוק מקפיא, "זה אפילו לא היה בון טון להצביע נגד [ההחלטה לצאת למלחמה] בשלב הזה", קובעת שרת החוץ בעדותה בפני ועדת וינוגרד (עדות לבני בפני הוועדה, עמ' 12).

הדרג המדיני בישראל נעדר (מרצון) יכולת ותשתית מוסדית אזרחית מחוללת ידע,¹⁷ היכולה באופן שיטתי ומעמיק לפתח

16 ראה אשר אריאן, דוד נחמיאס, דורון נבות ודניאל שני, **מדד הדמוקרטיה 2003**, ירושלים, הוצאת המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2003. אפרים יער ותמר הרמן, **מדד השלום פברואר 2005**: "צה"ל הוא הגוף שהאימון בו הוא הגבוה ביותר וההערכה השכיחה היא כי השפעתו על עיצוב המדיניות הלאומית היא מתאימה, כלומר לא חזקה ולא חלשה מדי... בדקנו מה מידת האימון של הציבור במוסדות שונים במדינה. בקרב היהודים, הנתונים מצביעים כעבר כי באימון הרב ביותר - 73% אימון מלא ו-21% די אימון, סה"כ 94% - זוכה צה"ל. שני לו - אם כי בפער ניכר - בית המשפט העליון עם 43.5% אימון מלא ו-31.5% די אימון, ובסה"כ - 75%. המוסדות הפוליטיים המרכזיים זוכים כולם בהרבה פחות אימון - הממשלה זוכה באימון מלא של 12% ודי אימון של 33%, ובסה"כ 45%.

בולטים במיוחד, בהקשר זה, ממצאי מדד השלום של חודש מאי 2007, שפורסמו לאחר פרסום הדוח הראשוני של ועדת וינוגרד ועדויות הבכירים שהופיעו בפניה. הציבור בישראל מביע "אי-אמון עמוק בדרג המדיני, הבולט במיוחד מול האמון הניכר בהנהגה הצבאית". **מדד השלום מאי 2007** - www.tau.ac.il/peace

17 הרחבה בעניין היעדר תשתית הידע של הדרג האזרחי בנוגע למשימות הצבא, מבנה, תורת הלחימה ותחומי אחריותו ראה חיבורו המקיף של אביעזר יערי, הפיקוח האזרחי על הצבא בישראל, מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, מזכר 72, אוקטובר 2004, עמ' 23, 28, 30, 32, 34-35.

18 על משמעותו של "מרחב השיח" כמושג מארגן בכל הנוגע ליחסי דרג מדיני-דרג צבאי, ראה בהרחבה:

Michael C. Desch, "Bush and the Generals," *Foreign Affairs*, May/June 2007.

19 על הפיתוח התיאורטי של מהות הטיעון (הארגומנטציה) והסטרטגיים הצבאיים שלו על בסיס הניסיון האמריקני, ראה בהרחבה:

Cori Dauber, "The Practice of Argument: Reading the Condition of Civil-Military Relations," *Armed Forces & Society*, vol. 24, issue 3, 1998, pp. 435-446.

הצבאי בתחומי אחריותו של הדרג המדיני, להחליש את מרותו ובמקרים מסוימים, אף לפגוע בתוחלת המטרה המדינית ולשבש את היכולת להביא למימושה.

יעקב עמידור: רמת הפיקוח ופרטיה תלויים כמעט לחלוטין במידת רצונם של הגורמים האזרחיים להיות מעורבים. במקומות ובזמנים שבהם האזרחים מעדיפים להתעלם מחובתם או להימנע מירידה לפרטים והצבא חייב לקבל החלטות אל מול מצב נתון בשטח – הוא עושה זאת והאזרחים מאשרים בשתיקה, אבל חופש כזה נובע מחולשת האזרחים ולא מנטיה כל שהיא בצבא לקחת החלטות שאינן בתחומו. בדברים הקריטיים כמו חצית קו גבול, ירי מעבר לגבול וכיוצא באלה, כלומר, כל עניין שיש בו משום הפרת ריבונות של מדינה שכנה, מידת החופש שיש לגורמים הצבאיים היא אפסית.

בתרבות הצבאית המוצהרת והחבויה גם יחד ההבנה של כפיפות הצבא לדרג המדיני היא ברורה ומוחלטת. המערכת הצבאית מפנימה זאת בכל דרג ובכל הזדמנות של חינוך, הכשרה, או מצבים לא ברורים. בצבא אין תחושה של קונפליקט עם הדרג המדיני, גם כשיש ויכוח, ברור מי יחליט בסופו של תהליך. הצבא יכול לנסות לנצל את יתרונו כגוף בעל יכול טובה של עבודת מטה, בעיקר בהשוואה לחולשתם של גופי ממשל אחרים בתחום זה. הוא יכול לנצל את בורותם של המחליטים החסרים לעיתים רבות מידע על נשוא ההחלטה ואף את היותו מי שנושא באחריות לביצוע – אבל הוא לא יערער אל סמכות המחליט ועל כך שעליו להתיישר בביצוע בהתאם להחלטה של הגורם האזרחי המוסמך. בשוליים, במצבים לא ברורים מסיבה כל שהיא (למשל כשנוסח ההחלטה עמום), יכולים מפקדים בכירים הנמצאים במקום שבו צריך לפרש את המצב וההחלטה הנוגעת אליו, לפעול שלא באופן מובהק ברוח ההחלטה המדינית, אך תמיד יהיה זה בשוליים ולא באורח ברור בניגוד להחלטה המדינית. כל מקרה ברור של הפרת החלטות הדרג המדיני יביא להדחת המפקד הנוגע בדבר והכל בצבא יסכימו עם כך ללא עוררין.

לאחרונה חווינו שתי החלטות חסרות כול הגיון ביטחוני שהוא. לאחת מהן הצבא התנגד באופן ברור והשנייה גררה אותו למחוזות עימות עם אזרחי המדינה באופן המסכן את קיומו, ובכל זאת הצבא עשה את שהחליטו המדינאים (הצבא התנגד לעזיבת ציר פילדלפי ברצועת עזה, וחש מאד שלא בנוח עם משימת פינוי התושבים היהודים מבתיהם ברצועת עזה). הביצוע של שני המהלכים הוא בבחינת עוד הוכחה, למי שהיה זקוק לה, לכפיפות המוחלטת של הצבא להחלטות מדיניות, גם כשההגיון הצבאי מהן והלאה.

שאול אריאלי: הפיקוח האזרחי נדרש בעיקר בהתייחס לשני מאפיינים ייחודיים לישראל לעומת דמוקרטיות אחרות: א. השליטה בערוצי המידע והידע הביטחוניים. ב. היכולת הבלעדית לקיים עבודת מטה מסודרת ומבוססת על היסטוריה ארגונית ויכולות מקצועיות גבוהות בתחום יחסי החוץ והביטחון.

יתרונות אלו, למול חולשת משרד החוץ, מזכירות הממשלה והמועצה לביטחון לאומי, מחייבים להבטיח כי בפני הדרג המדיני וגורמי הפיקוח ישנה תמונה שלמה, מאוזנת ובעלת חלופות אמיתיות. להערכתנו מצב זה אינו מתקיים ברציפות ובקביעות הנדרשת.

הפיקוח האזרחי על הצבא נשען על ארבעה גורמים עיקריים: הממשלה באמצעות שר הביטחון, הכנסת באמצעות ועדותיה, בעיקר חוץ וביטחון על ועדות המשנה שלה, מבקר המדינה ובית

המשפט העליון בשבתו כב"ץ.

- מבין כולם הפיקוח המשמעותי והאפקטיבי נתון לשר הביטחון. אפקטיביות זו מותנית ביכולתו האישית ובהיכרותו את צה"ל ומשרד הביטחון, ביכולתו האישית להניע ולגבות את הפונקציות המרכזיות במשרדו – סגן שר הביטחון, מנכ"ל המשרד, מזכיר צבאי, ראש המטה המדיני ביטחוני, ראש המטה, מבקר המערכת ונציב קבילות החיילים, ובכוחו הפוליטי למול ראש הממשלה למנוע את הנטייה השכיחה של ראשי ממשלה ורמטכ"לים למצוא ערוצים עוקפי שר הביטחון. שרי ביטחון שנהנו מיכולות אלו הביאו לתפיסה חיובית של הפיקוח על ידי הצבא עצמו אשר שיתף פעולה וראה את שר הביטחון כמייצגו, ולפיקוח אפקטיבי ביותר על הצבא.
- יכולתה של וועדת חוץ וביטחון לפקח על הצבא מותנה בהרכב אנשיה, ביכולתה לאתגר את העמדות המוצגות על ידי צה"ל, במערכת היחסים עם הרמטכ"ל, שר הביטחון, סגנו, המשנה למנכ"ל ומזכירו הצבאי. יכולתם של כל אלו למדר ולרדד את המידע המוצג בפני הוועדה וועדות המשנה שלה רב ביותר. השוט היחיד של הוועדה מתקיים ביחס לתמיכתה הנדרשת בתקציב הביטחון.
- מבקר המדינה הנהנה ממנגנון ביקורת מפותח וממוסד היכול להבטיח את הגעתם של הממצאים לידי מקבלי ההחלטות ולדעת הקהל. יכולתו לאכוף את ביצוען באופן מלא ובלוח הזמנים שנקבע הינה נמוכה.

הגישה האקטיביסטית המאפיינת את בג"ץ מפגישה את צה"ל עם אילוצי החוק גם במסגרת פעילות מבצעית ובעיקר ביחס למתרחש בשטחים. בלא מעט מקרים צה"ל לא ימהר במימוש פסקי בג"ץ, אך הוא לא יעשה זאת ללא גיבוי ותיאום עם שר הביטחון וראש הממשלה.

תמר מלך-גינסבורג מציגה עמדה שונה, וטוענת כי דווקא קיים פיקוח אזרחי על הצבא:

חשוב לציין כי בישראל נשמרת הנורמה על-פיה אנשי הצבא תופסים ומכירים בעקרון הכפיפות של המוסד הצבאי לסמכות האזרחית. עם זאת, ישנן גם תופעות המעלות תהיות באשר להפרדה בין הדרגים. אחת מתופעות אלו היא המעבר של יוצאי צבא לפוליטיקה ללא תקופות של צינון. תופעה זו מעלה את השאלה האם דבר זה גורם לחיזוק התפיסה הצבאית בקרב המנהיגות האזרחית או שמא דווקא מגביר את הפיקוח של הסמכות האזרחית על הצבאית בשל בקיאותם של אותם פוליטיקאים יוצאי צבא בעשייה הצבאית.

תופעה נוספת קשורה להיותו של צה"ל הגוף המחזיק בידו בפועל את המונופול על פירוש המציאות. מסיבה זו, הן דרג מקבלי ההחלטות והן הציבור בכללותו מקבלים פרשנות למציאות המאירה ומדגישה רק פן אחד והוא: סקירה המתמקדת באיומים הצפונים למדינת ישראל. אך, יש להניח, המציאות כוללת גם פנים נוספות.

מול הטענות הנשמעות על העדר פיקוח ועל מעורבותו ההולכת וגוברת של הצבא (ואף הטענה שמדינת ישראל היא למעשה צבא שיש לו מדינה ולא ההפך)²⁰ עולות גם טענות אחרות, המורות על מגמה הפוכה. למשל, סטיוארט כהן טוען כי חל שינוי משמעותי

²⁰ ראו גם ביקורתו של ראובן פדהצור, "מדינה בצה"ל", הארץ, מוסף ספרים, 3 ביוני 2009, ע"מ 12, על הספר **צבא שיש לו מדינה: מבט מחודש על יחסי התחום הביטחוני והאזרחי**, עורכים גבריאל שפר, אורן ברק ועמירם אורן, ירושלים, הוצאת כרמל, 2009.

3. **הממד הקוגניטיבי**, חדירה של המיליטריזם מבחינה מבנית ומבחינה תרבותית לתוך הלך הרוח (קימרלינג, 1993, 125–130). נראה כי ייחודה של ישראל, כדמוקרטיה המתפקדת תחת איום מתמשך, מעצב מיליטריזם ייחודי למדינה זו, שיש בו כדי לאתגר את ההבחנות התיאורטיות המקובלות בנוגע למושג. ככלל, ניתן להצביע על שתי אסכולות מרכזיות בספרות המחקרית בנושא. האחת, אותה מייצגים חוקרים כדוגמת ברוך קימרלינג, אורי בן-אליעזר, יגיל לוי ונוספים, מציגה את החברה הישראלית כחברה מיליטריסטית, שבה הדרג הפוליטי מאמץ גישה הנשענת על עקרונות החשיבה הצבאית ודפוסייה. האחרת, המיוצגת על ידי חוקרים כדוגמת פיינר, פרלמוטר, משה ליסק, דן הורוביץ ויורם פרי, רואה את החברה הישראלית כחברה פלורליסטית בה הצבא קשוב לתהליכים חברתיים ואף מושפע מהם ומנהל אינטראקציות מורכבות ומגוונות עם הדרג המדיני ועם שחקנים חברתיים נוספים.

הוררתו של המיליטריזם, לדעתו של קימרלינג, היא "...בהווית המלחמות והצורות השונות של השתתפות אזרחים בשירות הצבאי והביטחוני... כשבהקשר הישראלי, חלקן הארי עובר דרך מסגרת צבאית" (קימרלינג, 1993, 25). קימרלינג טוען בחיבורו אודות המיליטריזם בישראל, כי המיליטריזם הפך גם לאחד מהמקורות של יצירת אינטרסים להמשך קיומו של הסכסוך (הישראלי-ערבי-ק.מ.). המיליטריזם האזרחי פעל כאלמנט מטשטש שבין התחום הביטחוני לתחום האזרחי והיווה בעבור הדרג המדיני/האזרחי אמצעי להשגת שליטה הגמונית (שם, 131). המושג "ביטחון" היה למושג הליבה במערכת המושגים המפרשת של המציאות. בן אליעזר השתמש במושג "**אומה במדים**", שנראה בעיניו כמכניזם מגשר ומפייס בין מבנה החברה הדמוקרטית והליברלי לבין הצבא. כאשר מעורבות הצבא בתחומים אזרחיים לא הביאה לציוויליאניזציה (אזרח) שלו אלא דווקא למיליטריזציה של החברה.²²

ישראל אמנם משתנה ונהפכת לחברה בעלת סממנים ניאור-ליברלים, ואולי אף מגמה אזרחית מובהקת צומחת בתוכה, אך ספק אם יש בשינויים אלה כדי לשנות דפוסי תרבותיים המעמידים צבא ופטרונות צבאיים אפשריים במרכז של כל מדיניות, וליצור, בהיעדרם של כוחות אנטי-מיליטריסטיים משמעותיים, משקל נגד לעוצמת הצבא ולמעורבותו הפוליטית, או למעשה, להתפשטות תפקידו אל הפוליטיקה. לטענתו, "הסידורים המוסדיים, המחברים בין צבא לפוליטיקה ולחברה בישראל, אינם מכניזם מרכזי, המאפשר את תפקודה של הדמוקרטיה הישראלית והמונע הפיכות צבאיות, אלא מהווים מעין תשתית שעלולה לעמוד כמכשול לפני פשרה מדינית, ללא כל קשר לכוונותיו ולמידת נכונותו של הצד האחר לכוונן שלום של ממש עם ישראל" (בן-אליעזר, 2000, 260–261).

קימרלינג (2001) מדגיש כי "הביטחון" כבעיה חברתית לא נוצר בתוך בועה. להבנתו, דוקטרינות ביטחון הן שיקוף וחלק ממערכת אמונות, תפישות מציאות ואידיאולוגיות דומיננטיות בחברה ויש בהן כדי לשקף את האינטרסים של הקבוצות החברתיות הדומיננטיות. הדוקטרינות לכשעצמן גם מבנות מציאות חברתית. המנטאליות והתרבות הצבאית (המיליטריזם התרבותי - ק.מ.) פלשו אל התרבות האזרחית, השפיעו והושפעו. לשיטתו, אין להתפלא שבנסיונות המתוארות, "ישראל פיתחה חברה מיליטריסטית מגויסת תרבותית וחומרית, כאשר מרכיב הביטחון הלאומי עיצב מרכיבים רבים בתרבות, בערכים ובאידיאולוגיות.

ביחסים בין הדרג הצבאי והאזרחי, אך השינוי הוא דווקא להגברת מעורבותו של הדרג האזרחי בנעשה בצבא. כהן טוען כי "התהליך הזה, שתחילתו עם התפתחותה של חברה אזרחית דעתנית יותר הבודקת את מוסכמותיה, צבר תאוצה כתוצאה ממרכזיותה של הפעילות בסכסוך נמוך עצימות בסדר היום של כוחות צה"ל ועקב רפורמות פנימיות במבנה הארגון הצבאי ובהרכבו... צה"ל של היום סובל משחיקה של האוטונומיה שלו, והסכנה היא של שעבודו המוחלט לדרג האזרחי, הסכנה היא של 'הפיכה במהופך'".²¹

4. האם ישראל היא מדינה מיליטריסטית?

קובי מיכאל: בעולם הדמוקרטי המערבי נתפש המושג מיליטריזם, לרוב, כבעל הקשר שלילי ומאיים, המגלם בתוכו היבטים של הפעלת כוח ואלימות לצורך התמודדות עם בעיות פוליטיות. למושג מספר הגדרות, אחת מההגדרות הממוצות, בעיני, היא הגדרתו של שואו, שהגדיר מיליטריזם כ"השפעה של הארגון הצבאי וערכיו על המבנה החברתי" (Shaw, 1993).

ישראל הייתה למושג התעניינות ומחקר די בולט בתחום, בגין ייחודה כדמוקרטיה הנתונה באיום קיומי מתמשך ואשר מתקיימת מאז כינונה בצילן של מלחמות ועימותים אלימים - מציאות בה לצבא תפקיד מרכזי ומעמד ייחודי. חוקרים ישראלים בולטים כדוגמת אורי בן-אליעזר, יגיל לוי, יורם פרי, משה ליסק, יהודה בן-מאיר ואחרים, שעסקו בנושא, התבלטו בתחום והניחו ברבות השנים כמה אבני יסוד חשובות ביותר לדיסציפלינה.

התייחסותו של קימרלינג למושג מורכבת יותר. להגדרתו, מקורו של המיליטריזם כדפוס תרבותי, קוגניטיבי והתנהגותי בהווה הצבאית. יש בו כדי לשקף את החשיבה הצבאית ומערכת מושגים מפרשת לתהליכים חברתיים, כמו גם לדרכי התערבות ותהליכי קבלת החלטות או במילים אחרות ראיית מציאות. המיליטריזם, בעיניו, משקף הירארכיה, סמכות ובעיקר הפעלת כוח כדפוס לפתרון בעיות (קימרלינג, 1992, 125–130). את היבט הפעלת הכוח, תיאר בן-אליעזר כשכתב: "מדובר בתופעה תרבותית, המצביעה על קיומה ולעתים גם על השלטתה של תפישת מציאות לפיה המלחמה או האלימות המאורגנת, היא פתרון נכון ונאות לבעיות פוליטיות" (בן-אליעזר, 1995, 20).

מן ההגדרות השונות למושג מתבקשת הבחנה בין סוגים מסוימים של מיליטריזם. נראה כי נכון יהיה להבחין הבחנה ראשונית ועקרונית בין מיליטריזם כדרך חשיבה והתנהגות לבין מיליטריזם ברמה השלטונית (שלטון גנרלים או חונטה צבאית). בן-אליעזר הבחין בין מיליטריזם תרבותי או אידיאולוגי לבין פרטוריאניזם (בן-אליעזר, 1995, 124). הבחנתו של קימרלינג מורכבת מעט יותר בהצביעו על שלושה ממדים אופייניים של המיליטריזם:

1. **הממד הכוחני-פוליטי**, הבא לידי ביטוי בעצם קיומו של שלטון צבאי ישיר או עקיף לאורך זמן, כאשר השלטון מתבסס על כוח הכפייה של הצבא.
2. **הממד התרבותי**, מוצא את ביטויו במרכזיותו של הצבא בחוויה ובזהות הקולקטיבית וגילום של הפטריוטיזם הצרוף.

21 סטיוארט א' כהן, **כפיפות יתר של צה"ל? שינוי במערכות היחסים בין הדרג האזרחי לבין הצבא בישראל**, עיונים בביטחון המז"ת מס' 64, מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגים, אוניברסיטת בר-אילן, פברואר 2006, ע"מ 16-17.

22 אורי, בן-אליעזר. "אומה במדים" ומלחמה: ישראל בשנותיה הראשונות" עבודה המבוססת על מאמר שצפוי היה להתפרסם בכתב העת *Comparative Studies in Society*.

שרבצו לפתחה של מדינת ישראל עם כינונה ועד ימים אלו, הביאו לשילוב בין הממדים האזרחיים לממדים הצבאיים המזינים אלו את אלו. ברבות השנים ובייחוד לאחר שפרצה האינתיפאדה הראשונה, היה זה הדרג הצבאי שהביא להתפתחותו של הלך רוח חדש, הגורס כי לא ניתן לדכא התקוממות עממית באמצעים צבאיים בלבד. בהמשך התפתחו אתוסים מגוונים ואפילו מנוגדים של ביטחון, כשהבולט שבהם הוא הסכם אוסלו. ליסק מסיק כי ישראל קרובה יותר למודל של אתונה מאשר למודל של ספרטה וטוען כי: "בישראל הייתה הנטייה של שני המגזרים לפתח מידה מסוימת של דמיון זה לזה על ידי 'מיליטריזציה' חלקית של פעילויות אזרחיות ו'אזרוח' חלקי של הצבא ובכך נמנע הצבא מלהפוך לקסטה צבאית נבדלת ומנוכרת מהחברה האזרחית" (ליסק, 2001, 210).

גבי שפר: אין מיליטריזם בישראל, יש מיליטנטיות.

היות וישנן עליות וירידות בהיקף ובעומק הדיון הפוליטי, התקשורת והאקדמי בשאלת המיליטריזם בחברה הישראלית. בלי להיכנס לתנודות בנטיות לדון בשאלה הזו בעבר והמסקנות שהוסקו מדיונים אלה, הרי שעתה מתרחב שוב הויכוח על כך. אחת הסיבות העיקריות להתרחבות היקף הדיון בשאלה הזו היא הנטייה של ישראלים רבים יותר לימין הפוליטי, אבל מגמה זו לעבר הימין איננה תוצאה של שינויים מהותיים בהשקפות היסוד של רוב הישראלים. היא מאפיינת בעיקר את ההעדפות האלקטוראליות של הבוחרים הישראלים. עם זאת, הגידול המספרי, בעיקר בכוחם האלקטוראלי של מחנות הימין-מרכז, הימין, הימין הקיצוני והמחנה החרדי והדתי-לאומני גורמת למשקיפים רבים לקבוע כי החברה ומדינת ישראל הן עדיין, או שהן שבו להיות "חברה ומדינה מיליטריסטיות מובהקות".

אולם, בחינה מעמיקה יותר של הנושא מעידה כי הדרך שבה חושבים ומתנהגים רוב הישראלים איננה קשורה למיליטריזם גואה. הדברים קשורים לשלושה גורמים עיקריים אחרים:

- א. לחוסר דיון אידיאולוגי מעמיק לגבי מהותה של החברה והפוליטיקה הישראלית.
- ב. לשאיפה להופעתו של "מנהיג חזק".
- ג. למתן דגש חזק על התחרות האישית בין המועמדים בעיקר למשרות ראש הממשלה ושר הביטחון.

יש ראיות רבות שהקביעה כי בישראל קיים מיליטריזם גואה היא בעייתית ורחוקה מהמציאות. הראיות התומכות בקביעה בדבר המיליטריזם של החברה והפוליטיקה בישראל מצויות, רק לכאורה, במשאל דעת הקהל הישראליים, שאליהם יש צורך להתייחס בזהירות. רוב הסקרים מעידים כי ישראלים רבים תומכים, למשל, בשימוש בכוח הצבאי למנוע או לעצור את המהלכים של איראן בתחומי פיתוח הנשק הגרעיני והיכולות הבליסטיות שלה, או שישראלים רבים תומכים בשימוש בכוח צבאי נגד פעולות טרוריסטיות המתבצעות על ידי החיזבאללה, החמאס ועל ידי ארגונים פלשתינאים אחרים. לעומת זאת, רבים מאותם משקיפים הטוענים שישראל היא מיליטריסטית באופייה, אינם מתייחסים לתוצאות הסקרים המעידות כי רוב הישראלים תומכים בהשגת שלום עם השכנים ובניהול משא ומתן עם הפלשתינאים ואפילו עם הסורים בדבר הקמת שתי מדינות או בדבר פתרון בעיית רמת

הפוליטיקה והתרבות מעורבות בשיקולים הצבאיים 'המקצועיים' של ביטחון לאומי ומבנים מציאות חברתית, המשמשת כמעטפת נוחה" (קימרלינג, 2001, 272).

את אחד מהפיתוחים המעניינים והמאוחרים יותר של המושג הציג יגיל לוי (2003) בספרו האחרון העוסק ב"מיליטריזם חומרני". את הפרק הפותח של הספר מקדיש לוי להגדרת המושג "מיליטריזם חומרני" (לוי, 2003, 18-21) אותו הוא מזהה כמושג המארגן של המסגרת התיאורטית אותה הוא מבקש לפתח. לוי מעגן את המושג בשני עוגני משנה: המיליטריזם והתגמולים החומרניים שקבוצות חברתיות מפיקות ממנו (שם, עמ' 18). לוי מייחס חשיבות רבה למקומם של תכנים וסמלים צבאיים בשיח התרבותי ובמסכת ארוכה, הנשענת על טיעון דיאלקטי מעניין, מסביר לוי כיצד הופך המיליטריזם החומרני למנגנון המארגן של יחסי דרג מדיני-דרג צבאי. לדבריו, בעצם היווצרותו הוא מכפיף את המדינאות למערכת המושגים המאמצת את ההיגיון הצבאי, מה שהוביל לעיצובה של מדיניות הביטחון הישראלית שנשענה על העיקרון הפוליטי המיליטריסטי, הגורס פתרון בעיות פוליטיות באמצעות הפעלת כוח צבאי. בה בעת הופך המיליטריזם החומרני לסכר בפני הפיכה צבאית, פשוט מכיוון שהדרג הצבאי אינו נזקק למהלך שכזה כדי לכפות את תפישתו בנוגע לאופן ניהול הסכסוך הישראלי-ערבי.

במקביל, גם מסביר לוי כיצד המיליטריזם החומרני מסדיר את תלותו של הארגון הצבאי באליטות האזרחיות ההגמוניות מעצם היכולת המוקנה למשרתים בו להמיר את הנכסים והמשאבים, שצברו במסגרת שירותם בארגון, לנכסים ומשאבים אזרחיים לאחר שהם מסיימים את שירותם הצבאי ומצטרפים למערכות האזרחיות. מפגש האינטרסים בין הדרגים מאפשר לדרג המדיני להבטיח את שליטתו בדרג הצבאי מחד-גיסא, ומאידך גיסא מבטיח את יוקרתו החברתית ואת השפעתו של הצבא כמוסד חברתי.

החידוש המעניין, אם כי לא משוחרר מביקורת, שמציג לוי הוא בעצם הקשר הסיבתי שהוא מזהה בין המיליטריזם החומרני לבין מגמות של דה-מיליטריזציה ורה-מיליטריזציה העוברות על הצבא. לוי גורס כי כל אימת שהדרג המדיני-פוליטי מפיך תועלת מהמיליטריזם החומרני, יובטח קיומו של זה והוא יוביל למגמה של רה-מיליטריזציה. במקרה בו משתנה מאזן התועלת ולצורך המשך קיומו של המיליטריזם החומרני יידרשו האליטות האזרחיות ל"תשלום" הגבוה מהתועלת שהם מפיקים מעצם קיומו, תקטן נכונותן של אותן אליטות להמשיך ולתמוך בצבא באופן בלתי מסווג. תנאים שכאלו מהווים את התשתית להתפתחותה של מגמת דה-מיליטריזציה, במהות של התפרקות מערכים צבאיים לוחמניים דומיננטיים, ויוקרתו החברתית של הצבא תקטן. במציאות שכזו יתקשו פורשי הצבא להמיר את נכסיהם ומשאביהם הצבאיים לנכסים ומשאבים אזרחיים והשפעתו של הדרג הצבאי על הלך הרוח הפוליטי תקטן.

משה ליסק (2001) חולק נמרצות על מסקנותיהם של בן-אליעזר, קימרלינג ואחרים, הטוענים למיליטריזם בו נגועה החברה הישראלית. לטענתו, החברה הישראלית איננה חברה מיליטריסטית והוא מציג מספר מאפיינים בולטים שיש בהם כדי להוכיח את טיעונו. אחד מהבולטים שבהם הוא הפלורליזם הפוליטי בקרב קצינים בכירים המשתחררים מהצבא ומצטרפים למפלגות הפוליטיות השונות.²³ לדבריו, האתגרים הביטחוניים

פוליטית ועוד. הרחבה ראה משה ליסק, "האתוס הביטחוני והמיתוס של ישראל כחברה מיליטריסטית", בתוך, סטיארט כהן [עורך], **תרבות דמוקרטית - צבא וחברה בישראל**, הוצאת אוניברסיטת בר-אילן המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2001, כרך 4-5, עמ' 200-204.

23 מאפיינים נוספים אותם מזכיר ליסק לצורך חיזוק טיעונו הם: העדר תפיסה ביטחונית אחת, הצטמקות המרקם התעשייתי הצבאי ואי תרגום של העוצמה הכלכלית למטרות

הוא השתנה ומשתנה לעתים מזומנות. ראו, לדוגמה, את הביקורות הקשות שנשמעו על המערכות האלה אחרי מלחמת יום הכיפורים, אחרי מלחמות לבנון הראשונה והשנייה, ואפילו אחרי "עופרת יצוקה". הווה אומר, בעיקרו של דבר, הנטייה למיליטריזם "טהור" בהשפעת רוב הגורמים המזכירים על ידי חסידי הגדרותיהם של קימרינג ודומיו מוטלת בספק רב מאד.

בנוסף על כך, יש הכרח לזכור היטב כי החברה הישראלית היא הטרוגנית בבסיסה ביחסה למרב הסוגיות המרכזיות הניצבות בפני החברה והמדינה, הדבר הזה מתייחס גם לאופי המשטר בישראל. אמנם הדמוקרטיה הישראלית רחוקה מלהיות מושלמת, וביסודו של דבר היא דמוקרטיה פורמאלית (כלומר, זו שיטה פוליטית השומרת והמשמרת את ההסדרים הפורמאליים הדמוקרטיים - את הבחירות, את החלפת חברי הכנסת אחרי הבחירות, את היחסים הפורמאליים בין הכנסת והממשלה), אך איננה בשום פנים ואופן שיטה מיליטריסטית לפי האפיון שהצגתי לעיל.

ביסודו של דבר, מה שהתרחש ומתרחש בישראל היא נטייה מובהקת לא למיליטריזם אלא ל"מיליטנטיות". כלומר זו היא נטייה ל"לוחמנות" (מיליטנטיות) ולתגובות כוחניות כנגד איומים קיומיים אמיתיים ומדומיינים בתוך ישראל, בשטחים, באזור כולו, ועתה גם באזורים יותר מרוחקים, כמו באסיה שבה האסלאם מתגבר.

יתר על כן, אימוץ הלוחמנות/המיליטנטיות על ידי חוגים נרחבים בחברה הישראלית הטרוגנית הוא דבר שאיננו קבוע. זהו עניין שגובר ופוחת לעיתים. היו תקופות שבהן הנטייה למיליטנטיות היתה חזקה והיו תקופות שבהן הנטייה הזו נחלשה. בדרך כלל, אחרי מה שנחשב בעיני הישראלים כניצחונות או כהישגים צבאיים ברורים פוחתת הנטייה למיליטנטיות. בתקופות של מתיחות ביטחונית ולאחר כישלונות צבאיים הנטייה למיליטנטיות גוברת. את הנטיות האלה מחזקים קובעי המדיניות הביטחונית של ישראל. ואלה מונעים לא רק על ידי סכנות ביטחונית אמיתיות של פגיעה בקבוצות אוכלוסיה נרחבות אלא גם על ידי שיקולים אינטרסנטיים של קובעי מדיניות הביטחון, הצבא והשירותים החשאיים.

לאור הדברים האלה ראוי שיישקלו מחדש התפישות השונות של הישראלים בתחום הזה וכן התפקידים שבעלי העוצמה בחברה הישראלית, שהיא מיליטנטית ולא מיליטריסטית, ממלאים.

תמר מלץ-גינסבורג: לא אחת עולה השאלה האם בשל מעמדו הרם והמרכזי בחברה ניתן להגדיר את החברה הישראלית כחברה מיליטריסטית. מיליטריזם הוא מושג רחב ונתנו לו פרשנויות רבות.²⁴ בשל כך, יש בין ההגדרות השונות גם כאלו המתאימות לתיאור המצב השורר במדינת ישראל - יש ואף עולה התהייה אם אין ניסיון למתוח את ההגדרה של המושג ולהתאימה למצב הקיים בישראל. לטעמי, מעצם היות מושג זה נתון לפרשנויות שונות, ובשל היותו מושג טעון אשר יש לו קונוטציות שליליות הוא מושג בעייתי. לכן, להבנתי, יש לנסות ולחקור את החברה הישראלית והצבא בתוכה מבלי לאמץ מושג זה.

מדינת ישראל היא מדינה דמוקרטית באופייה ונקבעו בה חוקים, מוסדות ואמצעים לפקוח אזרחי על הצבא. הכנסת, הממשלה, משרד מבקר המדינה, בית המשפט הגבוה לצדק הם המוסדות העיקריים האמונים על כך. מעבר לכך עוסקים במלאכה גופים נוספים כמו התקשורת והציבור הישראלי בכללו - כמו

הגולן. אלה הן כמובן השקפות בלתי מיליטריסטיות במהותן על פי אפיוני המיליטריזם הרווחים בין כתבים שונים על הסוגיה הזו. כמו כן, ישנן ראיות רבות לעובדה כי מעט מאד ישראלים תומכים בדיקטטורה או במשטר צבאי מובהק.

הכותבים התומכים בהשקפה בדבר המיליטריזם הישראלי מייחסים אותו, כאמור, לכמה סיבות: לזיכרונות הרדיפות שעברו על העם היהודי לאורך ההיסטוריה שלו, ובייחוד לזיכרונות השואה; לסכסוך המתמשך עם הפלשתינאים ומדינות ערב; לפעולות האיבה והמלחמות עם הפלשתינאים ומדינות ערב; לאיומים הגרעיניים מצד איראן וסוריה ולאחרונה אפילו מצד פקיסטן; לאידיאולוגיה הציונית; למעמד המקודש של צה"ל ומערכת הביטחון בעיני "כל הישראלים", כביכול, וכיוצא באלה. אך, השפעות כל הגורמים האלה על עמדות הישראלים בהקשר של המיליטריזם צריכות להיבדק היטב מחדש בלי שדבקים במקובלות האלה.

על כך צריך להוסיף את הצורך החיוני בבחינה מחודשת של ההגדרות והאפיונים של מיליטריזם המקובלים על דעתם של הכותבים הרואים את החברה הישראלית כמיליטריסטית באופייה. כמעט אין צורך לציין כי מספר ואופי האפיונים וההגדרות של מיליטריזם הן כמעט כמספר הכותבים על נושאים אלה. אחד החוקרים שהשפיע על החשיבה בתחום זה ושינוי אומצו על ידי חוקרים ומשקיפים רבים היה ברוך קימרינג. לפיו, "מיליטריזם מהווה מקבץ אדיר של מנהגים אינטרסים, כיבודים, פעולות ומחשבות, אשר מקובצים אמנם סביב צבאות ומלחמות, אך חורגים הרחק מעבר למטרות הצבאיות האמיתיות והשפעתם בלתי מוגבלת בהיקפה. הם חוזרים לכל פינות החברה ומשתלטים עליה למן התעשייה ועד האומנות". ברור כי זה אפיון/הגדרה עמומה מאד וחובקת כל. בהמשך דבריו, כפי שהבהיר קובי מיכאל למעלה, ציין קימרינג שלושה היבטים של מיליטריזם - קוגניטיבי, תרבותי ופוליטי-צבאי.

אם מבקשים להחיל את האפיונים האלה על המדינות השונות בעולם, קרוב לודאי שלא תהיה אפילו מדינה אחת שתהיה חפה מהכללתה בקטגוריה של המדינות המיליטריסטיות. לעומת זאת, ישנם חוקרים ומשקיפים שמסכימים כי המונח הוא רחב מדי, ובכדי להפכו לבר משמעות בכלל, ולגבי ישראל בפרט, יש לצמצמו עד מאד.

ברוח זו, ולפני שנברר את המצב הלכה למעשה בישראל, להלן אפיון הרבה יותר ממוקד ומקובל על חוקרים רבים של התופעה: "מיליטריזם הוא מצב שחברה שלמה מקבלת במלואם ללא התקוממות את שליטתם ואת השפעותיהם הבלתי מוגבלות של הכוח הצבאי ושל זרועות הביטחון האחרות, של מפקדיהם, ושל נושאי דבריהם על כל מה שמתרחש בתחום המדיני או האזורי שעליו הם שולטים". על פי אפיון ממוקד זה מספר המדינות שבהן שולט המיליטריזם ללא עוררין הוא די קטן. הרוב המוחלט של המדינות האלה הן בעלות משטרים אוטוריטאריים או דיקטטוריות צבאיות. ברור כי ישראל איננה שייכת לקטגוריה כזו.

גם כל הגורמים שהוזכרו לעיל התורמים, אך ורק לכאורה, למיליטריזם בישראל אינם כיום בעלי השפעה כה רבה על רוב החברה הישראלית. לדוגמה, רק ישראלים מעטים יודעים לאשורה את ההיסטוריה רבת התלאות של העם היהודי מימי בראשית ועד למלחמת העולם השנייה, זיכרון השואה הולך ונמוג אצל רוב הישראלים ובייחוד אצל הצעירים, היחס לקונפליקט הישראלי-פלשתינאי-ערבי הוא רב פנים, והיחס לצבא ולמערכת הביטחון גם

24 ראו הסקירה המפורטת על כך המצויה בדבריו של קובי מיכאל.

בכירות, כולל ראשי ממשלה, לא בחרו דווקא בדרך הצבאית. ראו למשל רבין ותהליך אוסלו, ברק והיציאה מלבנון, שרון והיציאה החד-צדדית מעזה. יהודה בן מאיר טוען כי למרות הבעייתיות בתהליכי קבלת ההחלטות והדומיננטיות של הצבא בהן, הדפוס החוזר הוא ש"הדרג האזרחי מקבל את ההכרעות [המדיניות-ת.מ.ג.] הגדולות ללא שיתוף הצבא. דוגמאות בולטות מההיסטוריה הישראלית: החלטת בן-גוריון לסגת מסיני לאחר מבצע קדש ב-1956; החלטת אשכול להמתין לפני כניסה למלחמה...שבה על אף הלחץ הכבד שהפעיל הצבא ("מרד הקצינים"), קיבל אשכול החלטה על-פי שיקולי דרג אזרחי; החלטת ראש הממשלה גולדה מאיר ושר הביטחון משה דיין ערב מלחמת יום הכיפורים שלא להנחית מכה מקדימה על האויב גם לאחר שהיה ברור כי מצרים עומדת לתקוף והרמטכ"ל המליץ לפעול. שתי החלטות מדיניות מרכזיות התקבלו ללא הדרג הצבאי: תחילת המגעים עם מצרים וביקור סאדאת בישראל (נובמבר 1977) שהתקיימו ללא ידיעת הצבא וללא ידיעת שר הביטחון דאז, עזר ויצמן; וכן תחילת תהליך אוסלו (1993)²⁸ להערכתו, יותר מאשר החברה הישראלית מעדיפה השענות על צה"ל לביצוע מדיניות, היא מעדיפה גישה מדינית אקטיבית. כלומר, נקיטה בדרך המעידה לכאורה על הבאה לפתרון (כך הייתה גם התמיכה ביציאה החד-צדדית מעזה וכן גם בהקמת גדר ההפרדה). לשון אחר, יותר מאשר החברה הישראלית מעדיפה נקיטה במדיניות כוחנית צבאית היא מעדיפה מדיניות המעידה על פרגמטיות ואקטיביות.

לב גרינברג: מיליטריזם ודמוקרטיה

עקב האמונה במיתוס הביטחון, השרות בצבא הוא ערך מרכזי המאפשר לישראלים רבים לבטא באמצעותו את הזדהותם עם הלאום וקבלת התפיסה לפיה קיים צורך מתמיד להלחם על הקיום. קהילות שאינן מקבלות את מיתוס הביטחון המכונן של הלאום הישראלי אינן משרתות בצבא (בעיקר ערבים וחרדים) ובעייתיות של מחלוקת פוליטית חריפה גם הנכונות של יהודים לשרת, החולקים על מדיניות הממשלה נחלשת. היות שהצבא הפך מאז 1977 לכלי מרכזי ליישום המדיניות הממשלה כלפי הפלסטינים (לאחר הסכם השלום עם מצרים), הצבא הופך לעיתים לזירה של מאבק פוליטי. לכן בעייתו המבנית של הצבא היא שמירת דימויו הא-פוליטי ככל שניתן בעיני חייליו, אחרת יכולת הפעלת הכוח נפגעת. כך למשל בשנות השמונים של המאה העשרים, כאשר התעוררה מחלוקת סביב השימוש בכוח במלחמת לבנון הראשונה ובאינתיפאדה הראשונה, צה"ל התקשה להסלים את האלימות, ובסופו של דבר קבע כי אין פתרון צבאי לאינתיפאדה, אלא פתרון מדיני. אלו שנים בהן מיתוס הביטחון נחלש בגלל המחלוקת הפוליטית בין שמאל לימין. הויכוח הפוליטי סביב הפעלת הצבא גרם להגדרה מדינית של בעיות הביטחון. לעומת זאת לאחר כישלון אוסלו המיתוס חזר לאחד את הישראלים, ההבדלים בין שמאל לימין היטשטשו, ובשנות ה-2000 צה"ל קיבל הכשר ועידוד להסלים את תגובותיו האלימות ללא קשר לאיום, הן ביחס לפלסטינים והן ביחס לחיזבאללה.

אין, אם כן, מצב קבוע של תמיכה ציבורית בהפעלת אלימות, או עמדה קבועה של הצבא בעד הסלמה. אני מציע להבחין בין מיליטריזם תרבותי לבין מיליטריזם מדיני. שני אלה דינאמיים ונמצאים בתהליך מתמיד של שינוי, לאו דווקא באותו כיוון או

למשל: גופים חברתיים, הורים לחיילים מגויסים, חיילי מילואים או חוקרים מקרב האקדמיה. יחד עם זאת יש גם לקונות בחוק ובעבודות המשרדים, עליהם לא אעמוד בנייר זה.²⁵

חשוב גם לציין, כי בישראל נשמרת הנורמה על-פיה אנשי הצבא תופסים ומכירים בעקרון הכפיפות של המוסד הצבאי לסמכות האזרחית. עם זאת, ישנן גם תופעות המעלות תהיות באשר להפרדה בין הדרגים. אחת מתופעות אלו היא המעבר של יוצאי צבא לפוליטיקה ללא תקופות של צינון. תופעה זו מעלה את השאלה האם דבר זה גורם לחיזוק התפיסה הצבאית בקרב המנהיגות האזרחית או שמא דווקא מגביר את הפיקוח של הסמכות האזרחית על הצבאית בשל בקיאותם של אותם פוליטיקאים יוצאי צבא בעשייה הצבאית.

תופעה נוספת קשורה להיותו של צה"ל הגוף המחזיק בידו בפועל את המונופול על פירוש המציאות. מסיבה זו, הן דרג מקבלי ההחלטות והן הציבור בכללותו מקבלים פרשנות למציאות המאירה ומדגישה רק פן אחד והוא: סקירה המתמקדת באיומים הצפונים למדינת ישראל. אך, יש להניח, המציאות כוללת גם פנים נוספות. האם בשל קיומם של פערים בפיקוח האזרחי על הצבא, ובשל מעמדו הרם של הצבא בחברה הישראלית נצפית סכנה לדמוקרטיה הישראלית? תשובתי היא שלא.²⁶ מול הטענות הנשמעות על העדר פיקוח ועל מעורבותו ההולכת וגוברת של הצבא (ואף הטענה שמדינת ישראל היא למעשה צבא שיש לו מדינה ולא הפך),²⁷ עולות גם טענות אחרות, המורות על מגמה הפוכה. למשל, כפי שצינתי למעלה, סטיוארט כהן טוען כי חל שינוי משמעותי ביחסים בין הדרג הצבאי והאזרחי, אך השינוי הוא דווקא להגברת מעורבותו של הדרג האזרחי בנעשה בצבא.

שאלה נוספת העולה תכופות, במיוחד בין אלו הסבורים שהחברה הישראלית היא חברה מיליטריסטית, היא האם החברה הישראלית היא חברה כוחנית? כלומר, האם בשל היות הצבא יצוק כה חזק בזהות הישראלית, החברה הישראלית מעדיפה לבחור במדיניות הנשמעת על פעולות צבאיות לפתרון סוגיות מדיניות-אסטרטגיות ולא באופציות אחרות (כמו ניהול מ"מ, ובחירה בגישות ניהול הנסמכות על דיפלומטיה). התשובה על כך אינה חד משמעית. מחד גיסא, עמדתי על הבעייתיות שאין במדינת ישראל גוף בעל משקל זהה למוסד הצבאי הנוטל חלק בתהליכי עיצוב המציאות האסטרטגית. בשל כך, צוין, המציאות מוצגת בעיקר דרך עדשה אחת - האיומים. מכאן גם שהדרך להתנהלות במציאות זו מונחית על ידי הצבא. בנוסף לכך, כמו שצוין גם כן, תקופות הצינון של יוצאי צבא במעברם לעמדות בכירות בדרג האזרחי היא קצרה ביותר, ויש הגורסים כי בשל כך הם מעדיפים גישות צבאיות על פני אחרות. מעבר לכך, כמו שאציין בהמשך, החברה הישראלית עדיין מאמינה בהסתמכות עצמית על כוחה שלה - קרי, צה"ל מגן כנגד האיומים כנגדה.

לעומת זאת, המציאות הוכיחה, כי יוצאי צבא שעמדו בעמדות

25 בהקשר לכך ראו את סקירתו המפורטת של אביעזר יערי, **הפיקוח האזרחי על הצבא בישראל**, מזכר 72, מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, אוניברסיטת ת"א, אוקטובר 2004.

26 ההתייחסות לסוגיה זו בנייר זה היא מתוך ההקשר הביטחוני-לאומי עליו עמדתי לעיל. אין אני עומדת על הסכנות היכולות לערוב לדמוקרטיה הישראלית בשל גורמים וסעיפים פנים חברתיים אחרים [יחסי דתיים-חילוניים; יהודים ישראלים-ערבים ישראלים; פילוגים אידיאולוגיים או אתניים; תוצרת המשטר; שינויים ערכיים חברתיים ועוד].

27 ראו גם ביקורתו של ראובן פדחצור, "מדינה בן 8", **הארץ**, מוסף ספרים, 3 בינואר 2009, ע"מ 12, על הספר **צבא שיש לו מדינה: מבט מחודש על יחסי התחום הביטחוני והאזרחי**, עורכים גבריאל שפר, אורן ברק ועמרים אורן, ירושלים, הוצאת כרמל, 2009.

28 יהודה בן מאיר, "שינויים ביחסי הדרג האזרחי והדרג הצבאי בשנים האחרונות" בתוך, רם ארז [עורך], **יחסי הדרג האזרחי והדרג הצבאי בישראל**, תל אביב, מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, אוניברסיטת ת"א, נובמבר 2004, ע"מ 21.

הקרבתו והצלחותיו לא בטוח כי ניתן היה לחיות כאן כמדינה וכפרטים. לכן יש הערכה הרבה יותר גדולה לצבא ולמשרתים בו מאשר במדינות רבות. נראה כי בעניין זה ישראל אינה יוצאת דופן, יש מדינות, וארה"ב היא הבולטת בהן, שיש לאנשי הצבא מעמד והערכה החורגים מעבר ליחס לרוב מוסדות המדינה. עם זאת עדיין נראה כי ההערכה הקיימת לצה"ל במגזרים רחבים וגאוות השרות והפיקוד בצבא חריגים בישראל גם ביחס למדינות אלה. הדבר נובע מתחושת הסכנה הקרובה מפניה מגן הצבא.

לא, בשני מובנים:

א. הצבא עצמו הוא ארגון יותר מיליציוני מצבאי במונחים של מדים, טקסים, היררכיה, אותות וכיו"ב. מעבר לכך, היותו מבוסס ברובו על כוחות מילואים יוצר מטבע הדברים גישה יותר אזרחית בשיח הצבאי ובהתנהגות הצבא כארגון. היכולת של כל הורה להגיע למפקדים ולהיות מעורב הוא סממן אזרחי הייחודי לישראל והמונע מיליטריזציה נוקשה אפילו בצבא הסדיר.

צה"ל הוא הצבא המודרני היחיד שכול מפקדיו צמחו משורות החיילים, תופעה ייחודית זאת מונעת יצירת שכבת קצונה מנותקת הנוטה לסממנים של מיליטריזציה חברתית ומקצועית. כולם צמחו מלמטה וכולם מכירים את כולם מלמטה. לכן יש להוסיף את העובדה שגם מבחינת אורך ההכשרה והסוציאליזציה של המשרת בצבא, בעיקר בתפקידי פיקוד, הרי שצה"ל מפגר בהרבה אחרי צבאות אחרים בעידן המודרני. ייחודיות זאת לא מאפשרת כמעט באופן מובנה יצירת תפיסות עולם מיליטריסטיות חזקות וחורגות מהתפיסות האזרחיות הרגילות.

ב. לא נוצרה בחברה הישראלית קסטה הרואה בשרות הצבאי בכלל והפיקוד הבכיר בפרט מקצוע השייך לה ולצאצאיה. אין "משפחות" של אנשי צבא וכשיש בן בכיר של קצין בכיר, הרי זה קוריוז ולא תופעה לחיקוי. אין קבוצות ההולכות לצבא כגוף, וכשיש תופעות דומות לכך, פעם הקיבוצניקים וכיום חובשי הכיפות הסרוגות, המדובר בשליחות לטווח קצר, עד רמת המ"פ. לאחר מכן הרוב הגדול משתחרר ורואה את המשך השרות במילואים כמיצוי החובה.

אמנם, יש תופעה חריגה בישראל והיא מספרם של אנשי הצבא הבכירים בקרב הפוליטיקאים, אך נראה לי שיותר משיש בזה סממן של מיליטריזציה של החיים הפוליטיים יש בזה סממן של חולשת תפיסת עולם צבאית בקרב אנשי הצבא הממשיכים לחשוב במונחים אזרחיים. חשוב לציין כי בניגוד לדימוי הקיים, הרי גם אם בעבר היה לכך משקל פוליטי, היום ככל שניתן לשפוט, לא מהווה קריירה צבאית כרטיס כניסה עדיף לפוליטיקה. ראש הממשלה הנוכחי היה קצין זוטרי ביחידה מיוחדת, קודמו היה כתב בעיתון צבאי וראש האופוזיציה לא מציגה כלל את שרותה הצבאי כבעל חשיבות (שירותה במוסד נראה לא רלוונטי). מלבד שר הביטחון אין כיום שום בעל דרגה בכירה הנראה כמוביל במפלגתו או בעולם הפוליטי בכלל. העובדה שקצינים בכירים משתחררים בישראל בגיל צעיר יחסית ועדיין מחפשים אתגרים ציבוריים מביאה רבים מהם, יחסית למדינות אחרות שם השחרור הוא בגיל מבוגר יותר, לנסות ולהשתתף בחיים הפוליטיים, אך בעשור האחרון השפעתם אינה גדולה מאשר אנשי כלכלה, למשל. כאמור אין

באופן אחד. המיליטריזם היה מרכזי בגיבוש האומה לפני 1948, והשרות במחתרות ובהגנה היו אמצעים מרכזיים של היישוב לגייס את כל כוחותיו להשגת מטרותיו. משנות החמישים ועד למלחמת יום כיפור (1973) המשיך להיות הצבא גורם מרכזי בקליטת העלייה והפיכת העולים לחלק מהאומה הלוחמת. התרבות המיליטריסטית הייתה בעיצומה, החל מתנועות הנוער ועד למצעדים צבאיים. מאז 1974, ובמיוחד מאז הליברליזציה הכלכלית בשנות השמונים והגלובליזציה, המיליטריזם התרבותי והרצון לתרום למדינה באמצעות השרות בצבא נחלשו, ופינו את מקומם לצורות תרבותיות נוספות. עם זאת, קבוצות רבות ממשיכות לראות בשרות בצבא סמל לזהותן הלאומית, ונותרו הרבה סימנים של תרבות מיליטריסטית. אבל ככל שהחברה הישראלית מתבגרת המיליטריזם כתרבות מרכזית הולך ונחק.

המיליטריזם כמדינאות, כלומר החשיבה שניתן לפתור בעיות מדיניות על ידי הפעלת כוח צבאי, סובל מעליות וירידות. הוא היה דרך החשיבה המרכזית עד מלחמת יום כיפור. הוא נחלש בעקבות הסכמי הביניים והסכם השלום עם מצרים, והיה במרכז הפולמוס הציבורי בשנות השמונים. היחלשותו הובילה להכרה באש"ף והסכמי אוסלו, אבל הוא עדיין עיצב את התפישה של תהליך כמהלך "ביטחוני" שאמור לשפר את ביטחונם האישי של הישראלים (באמצעות שיתוף הפעולה הביטחוני) ולא כהסדר מדיני בין שתי ישויות עצמאיות. האמונה כי ניתן לפתור בעיות מדיניות על ידי הפעלת כוח שוקמה עם כישלון תהליך אוסלו ופרוץ האינתיפאדה השנייה. מאז הצבא מקבל מלוא הגיבוי להסלים את הפעלת כוחו, מתוך אימוץ התפיסה שמה שלא משיגים בכוח משיגים בעוד יותר כוח. כאשר הפעלת הכוח איננה מצליחה לשתק את הצד השני נוצרת תחושה של "אובדן כוח ההרתעה", דוגמת מלחמת לבנון השנייה. אבל אז המסקנה היא שהצבא צריך לעשות שיעורי בית ולהתכונן טוב יותר להפעלת כוח (ראו דו"ח וינוגרד) ולא שייכתן שהבעיה לא ניתנת לפתרון על ידי הפעלת כוח.

יעקב עמידור: כן, בשני מובנים:

א. אזרחים רבים מעורבים בנעשה בצבא, מכירים אותו על בוריו ומרגישים שהוא שייך להם והם משתייכים אליו. הצבא הוא חלק מההוויה בישראל הרבה יותר מאשר בכל המדינות הדמוקרטיות. יש לכך שתי סיבות המשיקות האחת לשנייה: רוב הישראלים הצעירים מתגייסים לצבא, גברים לשלוש שנים ונשים לשנתיים. אומנם, גדל מספר הלא מתגייסים בעיקר בקרב החורדים וגם באזורים מסוימים של תרבות השמאל העשיר במרכז הארץ, אבל עדיין הרוב מתגייס ועצם התהליך, כמו גם מספר הצעירים בצבא, נותן את הטון. הסיבה השנייה היא שרות המילואים שעושים רבים במהלך שנים רבות, גם אם זה מיעוט מבחינת כלל האוכלוסייה היהודית. תרבות המילואים מאד משפיעה על החברה, כי מעורבים בה אנשים מובילים בחברה האזרחית, במשק הכלכלי ובחינוך. מדינה שרוב צעיריה מתגייסים ורבים מבוגריה משרתים כמה שבועות בשנה במילואים – היא בעלת סממנים שניתן לכנותם מיליטריסטיים בכל הקשור להתעניינות בצבא והיותו גורם התייחסות מרכזי (כך למשל: איפה שרתת? היא שאלה מקובל במפגשים בין אנשים שאינם מכירים).

ב. הסיבה השנייה שהופכת את החברה בישראל למיליטריסטית יותר מחברות מקבילות במערב, נובעת מההבנה של רוב החברה היהודית כי קיומה של מדינת ישראל מותנה בצבא חזק שבלעדי

שלושת העשורים האחרונים, הפסקת היותה של החברה הישראלית "חברה מגויסת", יצירת צינורות מתחרים למובילות חברתית ועוד.

5. הסכנה לדמוקרטיה

קובי מיכאל: הדמוקרטיה במהותה הרחבה והעקרונית עומדת ביסוד הווייתה של מדינת ישראל גם אם מתגלים בה פגמים והפרעות. מדינת ישראל הוקמה כמדינה דמוקרטית ושרדה משברים חיצוניים ופנימיים רבים כדמוקרטיה מתפקדת. במציאות של השנים האחרונות הפך בית המשפט העליון בתוקף האקטיביזם השיפוטי לשומר הסף של הדמוקרטיה הישראלית, אלא שבמקרים רבים האקטיביזם השיפוטי מגיע עד כדי עריצות משפטית המבטלת את אחריות הרשויות האחרות ובעיקר את האחריות של החברה בישראל. עם זאת, שורה של חוקי יסוד חשובים כדוגמת חוק זכויות אדם וחוק חופש העיסוק מיגנו וביצרו את הדמוקרטיה הישראלית והפכו אותה לאחת מהדמוקרטיות הנאורות והמובילות בעולם המערבי.

בהתחשב במציאות אתה מתמודדת מדינת ישראל, הרי שהדמוקרטיה עומדת מדי יום למבחנים חשובים וקשים שאת רובם היא צולחת בהצלחה. על הדמוקרטיה הישראלית מאיימים מספר גורמים מרכזיים ובהם:

- משילות לא אפקטיבית.
- תרבות פוליטית המעודדת פוליטיקה סקטוריאליזם.
- מציאות ביטחונית המובילה להפעלת כוח צבאי באינטנסיביות גבוהה ובתדירות גבוהה יחסית - מציאות של מלחמה המעצימה את "הביטחוניזם" המאפיל בתורו על חובות דמוקרטיים מסוימים.
- אירידנטה ורדיקאליזם גוברים בקרב ערביי ישראל, או נכון יותר לומר בקרב ההנהגה הפוליטית והדתית של ערביי ישראל, הנהגה שאיננה מייצגת בהכרח את רוב הציבור.
- ההיבט הדמוגרפי - המשך השליטה בתחומי חיים רבים של האוכלוסייה הפלסטינית בגדה המערבית.
- גידול בכוח הפוליטי של יוצאי חבר העמים, שהגיעו ממקומות בהם לא ידעו תרבות פוליטית דמוקרטית ושרבים מביניהם מבטאים יחס שלילי עד כדי עוינות כלפי האסלאם והערבים או אולי נכון יותר לומר, כלפי ערביי ישראל. הגידול בכוחם הפוליטי בתנאים של עימות אלים ומתמשך עם הפלסטינים, במציאות בה מובילה ההנהגה הפוליטית והדתית של ערביי ישראל קו רדיקאלי ואירידנטי, מוביל להחרפה ביחסים בין הרוב היהודי למיעוט הערבי בישראל. החרפה לא מבוקרת של היחסים, אשר תגובה במהלכי חקיקה מסוימים, עלולה להחליש את הדמוקרטיה הישראלית ולהופכה לאתנו-קרטית העלולה לאבד כל לגיטימציה בינ"ל.

שאלו אריאלי: הסכנה לדמוקרטיה הישראלית רוחשת

בשלושה אפיקים מרכזיים:

- שליטה מתמשכת בפלסטינים בגדה המערבית.
- איום פוטנציאלי מציבורים אשר מבקשים או מעדיפים ערכים אחרים על פני הדמוקרטיה.
- מאבק של ערביי מדינת ישראל.
- א. היעדר נכונות להגיע להפרדות מדינית מהאוכלוסייה הפלסטינית

זה סממן של מיליטריזציה במובן זה שאנשי צבא בפוליטיקה דואגים האחד לשני או לממסד הצבאי ביטחוני יותר מאשר אזרחים באותו תפקיד.

שאלו אריאלי: שאלה זו (האם החברה הישראלית היא

חברה מיליטריסטית?) מתייחסת בעיקר למרכזיותם של לובשי המדים בתחומים שונים של החברה הישראלית ולהתבססות ערכים ודפוסי חשיבה ופעולה שמקורם בצבא. האיום הביטחוני שליווה את הקמתה של מדינת ישראל ואת שנות התבססותה יצר תהליכים אשר העניקו דפוסי חשיבה "צבאיים" ומרכזיות למערכת הביטחון ולבוגריה. רמות השיא של תהליכים אלו נמצאים להערכתנו מאחורינו וישראל הולכת והופכת פחות מיליטריסטית. עם זאת, המשך המגמות של העשור האחרון ביחס לאיומים שמקורם באסלאם הקיצוני, המשך קיומו של הצבא כצינור מוביליות לאוכלוסיות העולים (מחבר העמים ומאתיופיה) יכולים להאט או להפוך את גממת ההתמתנות. שורה של גורמים משפיעה על רמת המיליטריזם:

- מרכזיותו של האיום הביטחוני, הן בפועל, ברמה משתנה לאורך שנות קיומה של המדינה, והן בתודעה של הציבור היהודי, העניקה בהכרח מרכזיות לגופים שמחזיקים בידם את המענה לאיום. כך צה"ל וקציניו זכו לאמון הציבור ולתגמולים ייחודיים שאינם מנת חלקם של סקטורים אחרים התורמים לחוסנה הלאומי של מדינת ישראל.
- גודלה של האוכלוסייה בישראל למול הצורך בבנייתה של המדינה שאך כמה הולידה את שירות החובה שהפך את צה"ל ל"כור היתוך" מרכזי לגלי העלייה שנקלטו בארץ והבטיח את מעורבות ההורים לאורך כול השירות הצבאי. זו הולידה גם את שירות המילואים שהבטיח שגרת חיים, מערכת קשרים והיכרויות, מעורבות והתערבות בכל הקשור למערכת הצבאית. ולבסוף השכול שמקורו בפעילות או שירות צבאי הפך לגורם מלכד בחברה היהודית בישראל.
- הצורך הקיומי ומערכת התגמולים הניעה רבים וטובים לשירות צבאי ארוך. בני העולים והדור הראשון שנולד בישראל ראה בשירות בצבא כפלטפורמה למובילות חברתית משמעותית. ואכן השירות בצבא הינו בר המרה לקריירה שנייה בתחומים שונים: פוליטיקה, תעשייה ביטחונית ואקדמיה בעיקר.
- איכותם של משרתי הקבע בעשורים הראשונים ואיכותה של המערכת הצבאית הפכו את בוגריה למבוקשים במערכות השלטון והחברה החל משנות הששים של המאה העשרים. יחידות טכנולוגיות שימשו כאבות המייסדים של תעשיית ההיי-טק והתעשיית הביטחונית עליהן מבוססת הכלכלה הישראלית. תופעת "החבר מביא חבר" הטבעית מעניקה ליוצאי צבא יתרון בפתיחתה של קריירה שנייה.
- שיעורם של יוצאי הצבא בכנסת ישראל אינו עולה על אילו הבאים מסקטורים אחרים, אך התמונה משתנה בצורה משמעותית שעה שבוחנים את הרכבי הממשלות בישראל והעומדים בראשן. אך משמעותית יותר היא העובדה שבדיוני הממשלה בנושאי חוץ וביטחון עדיין מחצית מהמשתתפים הם קציני צה"ל בכירים בדימוס.
- כפי שציינתי, מגמות ויתרונות אלו הולכים ומתמתנים בשל מגבלות השימוש בכוח בזירה האזורית, אכזבה, שלעיתים אינה מוצדקת, מיכולתו של צה"ל בעימותים מוגבלים המאפיינים את

מדיניות בין חלקי אוכלוסייה על ידי הפעלת אלימות. טשטוש הגבול של מדינת ישראל הוא הסכנה לדמוקרטיה, כי המדינה שולטת בנתינים משוללי אזרחות, שאינם מכירים בלגיטימיות של המדינה. הסכנה לביטחון והסכנה לדמוקרטיה חד הן: העדר גבול מוכר של המדינה, המחייב הפעלת אלימות לא לגיטימית, והנענה באלימות נגדית. דמוקרטיה היא שיטה המכילה את נתיניה כאזרחים ומאפשרת להכיל את הסכסוכים ביניהם על ידי מתן ייצוג במוסדות המדינה, הביטחון האישי הוא תוצאה של הלגיטימציה של מוסדות המדינה והביטחון הלאומי הוא תוצאה של הסכמים בינלאומיים. למשטר הישראלי אין כלים מדיניים להפסיק את השליטה על הפלסטינים ואין דרך לגיטימית ממוסדת מקובלת להתמודד עם הקונפליקט בין יהודים לפלסטינים על אותה טריטוריה. כלומר זהו מצב שמסכן את הדמוקרטיה ואת הביטחון גם יחד.

פרי גולן: אני לא סבור שהדמוקרטיה הישראלית נמצאת בסכנה, זאת למרות שיש בהחלט מה לתקן ולשפר בדמוקרטיה הישראלית ובדרך בה היא מתנהלת. המדינה צלחה לא מעט משברים ואירועים שלכאורה אפשר היה לראות בהם איום על הדמוקרטיה ויכלה להם והוכיחה את חוסנה של הדמוקרטיה. הצבא ומערכת הביטחון פועלים בדרך ממלכתית תוך כיבוד כללי הדמוקרטיה. בדמוקרטיה הישראלית יש גם קבוצות הממוקמות בשוליים של החברה הישראלית, המנסות לנצל את כללי הדמוקרטיה ואת יסודות הדמוקרטיה כדי לפגוע בביטחון תוך עשיית "מניפולציות דמוקרטיות".

גני שפר: הדמוקרטיה הישראלית הפורמאלית איננה בסכנה. זאת, לא מעט בגלל מעמד הרשת הביטחונית (שהזכרתי למעלה). הדמוקרטיה הישראלית היתה והינה אך ורק "דמוקרטיה פורמאלית", והיא רחוקה מאד מלהיות "דמוקרטיה אפקטיבית", שבה לאזרחים יש חלק מכריע בתהליכי קביעת המדיניות וקבלת ההחלטות בנושאים קריטיים המשפיעים על מצבם של האזרחים, כולל בתחום הביטחון. מבחינה זו הבעייתיות של הדמוקרטיה הישראלית היא מרחיקת לכת. באופן כללי אין איומים קיומיים משמעותיים על המערכת הפוליטית הקיימת בישראל. כלומר, לא נראה כי הדמוקרטיה הפורמאלית היא בסכנה מיידית. אולם, באורח די משמעותי בגלל קיומה של רשת הביטחון שדנו בה במאמר זה, אין הרבה סימנים שהדמוקרטיה הישראלית תהפוך בטווח נראה לעין לדמוקרטיה אפקטיבית. גם אם החברה הישראלית אינה מיליטריסטית הרי שהיוקרה המוענקת למערכת הביטחונית והמעורבות המועטה של רוב הישראלים בתהליכי היסוד הפוליטיים של הדמוקרטיה הישראלית ימשיכו לשמר את המצב הנוכחי של המדינה ושל המשטר שבה. ■

בשטחים מחד גיסא והימנעות מהענקת זכויות אזרח להם מאידך גיסא, יוצרת חוק שונה ל-40% מהתושבים הנמצאים תחת שליטת ישראל, וחוק שונה לישראלים ולפלסטינים החיים באותה כפרת שטח – הגדה המערבית. מציאות זו, בת למעלה מארבעה עשורים, מלווה במהלכים המכרסמים בדמותה הדמוקרטית של מדינת ישראל בעולם ובתוכה עצמה – מעמד המשפטי של הפלסטינים במזרח ירושלים עליהם חל החוק הישראלי, הקמת ההתנחלויות כנגד המשפט הבינלאומי ובחלקו אף נגד החוק הישראלי, בנייתה של גדר ההפרדה מעבר לקו הירוק ועוד. השליטה הישראלית בשטחים, על רקע העימותים האלימים עם הפלסטינים, פוגעים אף בצה"ל וביכולתו לשמור על שלטון החוק. ביטויים של פוליטיזציה של הצבא בדפוסים של גיוס טיעונים ביטחוניים לטובת שיקולים זרים מלווים אותנו בחריפות בשנים האחרונות (גדר ההפרדה, מעברים, משטר הכבישים, תפיסת אדמות, מטעי הזיתים ועוד).

ב. למרות ההכרזות החוזרות ונשנות של חלק ממנהיגי הזרם הדתי לאומי שמקורו בחסידי הרבנים קוק (האב והבן) על העדפה של ארץ ישראל (האישה) על פני מדינת ישראל (העוזרת) וכי "... כל הצעה שמגמתה למסור חלקים מא"י לריבון זה היא התכחשות לייעודו של העם היהודי, למטרות המפעל הציוני ומעשה בלתי חוקי...", בתוספת קריאה לסרבנות ואזהרות "ממלחמת אחים", התקבלה הצעת החלוקה ומדינת ישראל קמה. הנסיגה מסיני וההתנתקות מעזה לוו אומנם בהפרות ברורות של החוק, אך מנהיגי הציבור הזה והציבור עצמו הפגינו את האחריות לא להביא למצב עליו איימו. מנגד, בשגרת היומיום חלק קטן מציבור זה וממנהיגיו נותן יד, מעודד או פוגע בפועל בשלטון החוק על ידי השתלטות על קניין פרטי פלסטיני, פגיעה ברכוש פלסטיני, פגיעה בפלסטינים חפים מפשע, פגיעה בחיילי צה"ל, בנייה ללא היתרים ועוד. בהיקף קטן יותר עלינו להיזהר מאלו הקוראים לסרבנות לשרות צבאי בשטחים או המפרים את החוק בהריסת גדר הפרדה שעברה את כול האישורים הנדרשים.

ג. מאבק של ערביי מדינת ישראל יכול להתנהל לטובת שוויון זכויות מלא בפועל על רקע חברתי או כנגד מהלכים ישראלים חריפים כנגד בני עמם ומשפחותיהם בגדה המערבית ובעזה. המאבק יוכל להתקיים באופן לא אלים, מרי אזרחי, או באופן אלים. בשני המקרים ישראל תאלץ להפעיל להגנתה חוקים ישנים – חוקי החירום – שאינם מאפיינים את הדמוקרטיה בעולם.

לב גרינברג: הסכנה לדמוקרטיה איננה טמונה בכך שאנשי צבא ינסו לתפוס את השלטון, אלא בעצם המצב בו פותרים בעיות

רשימת המקורות של קובי מיכאל

- Huntington P. Samuel, **The Soldier and the State - The Theory and Politics of Civil-Military Relations**, Cambridge, Massachusetts, The Belknap Press of Harvard University Press, 1957.
- Hoffman G. Frank, **Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars**, Arlington, Virginia, Potomac Institute for Policy Studies, December 2007.
- Kohn H. Richard, "How Democracies Control?," **Journal of Democracy**, vol. 8, no. 4, 1997, pp. 140-53.
- Kriesberg Louis, "The Development of the Conflict Resolution Field," in I. William Zartman and J. Lewis Rasmussen, **Peacemaking in International Conflict**, Washington DC, U.S. Institute of Peace Press, First edition 1997, revised edition 2007 (I, William, Zartman – editor) pp.25-60.
- Last David, "Transformation or Back to Basics? Counter-Insurgency Pugilism and Peacebuilding Judo," in Kobi Michael, David Kellen and Eyal Ben-Ari (eds.) **The Transformations of the World of War and Peace Support Operations**, Westport, CT, Praeger Security International (PSI), 2009, pp. 101-121.
- Michael Kobi, "The Military's Influence on the Transition Process from War to Peace – the Israeli Case – Focused Comparison: The Peace Process with Egypt and Oslo Process," Ph.D. Dissertation, The Hebrew University of Jerusalem, 2004b.
- Michael Kobi, "The Israel Defense Forces as an Epistemic Authority: An Intellectual Challenge in the Reality of the Israeli - Palestinian Conflict," **Journal of Strategic Studies**, vol. 30, no. 3, 2007b, pp. 421 – 46.
- Michael Kobi, "The Dilemma Behind the Classical Dilemma of Civil-Military Relations: The 'Discourse Space' Model and the Israeli Case during the Oslo Process," **Armed Forces & Society**, vol. 33, no. 4, 2007c, pp. 518-46.
- Michael Kobi, "Doing the Right Thing the Right Way; The Challenges of Military Mission Effectiveness in Peace Support Operations in a 'War Amongst the People' Theater," in Cees M. Coops and Szvirsev Tibor Tresch (eds.) **Cultural Challenges in Military Operations**, Rome, NATO Defense College, Research Division, 2007d, pp. 254-263.
- Michael Kobi and David Kellen, "Cultural Intelligence for Peace Support Operations in the New Era of Warfare," in **The Transformations of the World of War and Peace Support Operations**, pp. 157-172.
- Oren Ido, "The Subjectivity of the 'Democratic' Peace: Changing U.S. Perceptions of Imperial Germany," **International Security**, vol. 20, no. 2, Fall 1995, pp.147-84.
- Peri Yoram, **Generals in the Cabinet Room - How Military Shapes Israeli Policy**, Washington DC, United States Institute of Peace, 2006.
- Peri Yoram, "The Israeli Military and Israel's Palestinian Policy from Oslo to the Al Aqsa Intifada," **Peaceworks**, no. 47, Washington DC, USIP, 2002.
- Peri Yoram, "The Political-Military Complex: The IDF Influence over Policy Towards the Palestinians since 1987," **Israel Affairs**, vol. 11, no. 2, April 2005, pp. 324-44.
- Rouhana Nadim & Daniel Bar-Tal, "Psychological dynamics of Intractable Ethnonational Conflicts: The Israeli-Palestinian Case," **American Psychologist**, vol. 53, 1998, pp. 761-770.
- Schake Kori. The 8th Herzlia Conference, January 2008, www.herzliyaconference.org/Eng/_Articles/Article.asp?ArticleID=2027&CategoryID=248
- Sens Allen, "The RMA, Transformation, and Peace Support Operations," in Kobi Michael, David Kellen and Eyal Ben-Ari (eds.) **The Transformations of the World of War and Peace Support Operations**, pp. 81-100.
- Smith Rupert, **The Utility of Force: The Art of War in the Modern World**, London, Allen Lane, 2005.
- Taureck Rita, "Securitization theory and securitization studies," **Journal of International Relations and Development**, 2006, 9, pp. 53–61.
- Weaver Ole, "Security, Insecurity and Asecurity in the West-European Non-War Community," in Emmanuel Adler and Michael Barnett, (eds.) **Security Communities**, Cambridge, Cambridge University Press, 1998, pp. 69-118.
- Weaver Ole, "Aberystwyth, Paris, Copenhagen: New Schools in Security Theory and the Origins between Core and Periphery," Montreal, ISA Conference, March 2004.

Williams Allen John, "The Military and Modern Society: Civilian-Military Relations in Post-Cold War," *America, World and I*, vol. 14, no. 9, 1999, p.306.

אורן אמיר, **הארץ**, 24 ינואר 2008.

אריאן אשר, דוד נחמיאס, דורון נבות ודניאל שני, **מדד הדמוקרטיה 2003**, ירושלים, הוצאת המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2003.

בר-טל דניאל, **לחיות עם הקונפליקט**, ירושלים, הוצאת כרמל, 2007.

גבזון רות. "ביקורת על הדרג המדיני", www.ynet.co.il/Ext/Comp/ArticleLayout/CdaArticlePrintPreview/1,2506,L-3515002,00.html

גלוסקא עמי, **אשכול, תן פקודה**, תל אביב, הוצאה לאור משרד הביטחון, 2004.

דו"ח ועדת וינוגרד, אפריל 2007, www.vaadatwino.org.il/reports.html#null

דו"ח מבקר המדינה 57'א, ספטמבר 2006.

www.mevaker.gov.il/serve/contentTree.asp?bookid=473&id=186&contentid=&parentid=undefined&sw=1440&hw=830

דיקסון נורמן, **הפסיכולוגיה של השלומיאליות בצבא**, תל אביב, מערכות, 1979.

הרכבי יהושפט, **מלחמה ואסטרטגיה**, תל אביב, מערכות, הדפסה רביעית, 1994.

טל ישראל, **ביטחון לאומי - מעטים מול רבים**, תל אביב, הוצאת דביר, 1996.

יער אפרים ותמר הרמן, **מדד השלום פברואר 2005**, **מדד השלום מאי 2007**, www.tau.ac.il/peace

יערי אביעזר, **פיקוח אזרחי על צה"ל**, מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, תל אביב, אוניברסיטת תל-אביב, אוקטובר 2004, מזכר 72.

לוי יגיל, **צבא אחר לישראל - מיליטריזם חומרני בישראל**, תל אביב, הוצאת תפוח-ידיעות אחרונות, 2003.

לוי יגיל, "כיצד דמוקרטיזציה מעודדת לוחמנות - מלחמת לבנון השנייה", **פוליטיקה - כתב העת למדעי המדינה וליחסים בינלאומיים**, גיליון 17, חורף 2008, עמ' 111-130.

ליסק משה, "האתוס הביטחוני והמיתוס של ישראל כחברה מיליטריסטית", בתוך **תרבות דמוקרטית - צבא וחברה בישראל**, כהן, סטיוארט א' (עורך אורח) ואבי שגיא, ידידיה צ' שטרן (עורכים) הוצאת אוניברסיטת בר-אילן המכון הישראלי לדמוקרטיה, כרך 4-5, 2001, עמ' 200-204.

מיכאל קובי, "מלחמת לבנון השנייה בראי חולשת הפיקוח האזרחי והמנהיגות האסטרטגית-אינטלקטואלית", **פוליטיקה**, גיליון 17, חורף 2008, עמ' 131-154.

מרידור דן, נאום בכנס הרצליה ה-8. herzliyaconference.org/_Articles/Article.asp?ArticleD=2662&CategoryID=325

קימרלינג ברוך, "מיליטריזם בחברה הישראלית", **תיאוריה וביקורת**, מס' 4, 1993.

קימרלינג ברוך, "ההבניה החברתית של המושג 'הביטחון הלאומי' של ישראל", **תרבות דמוקרטית**, כרך 4-5, הוצאת אוניברסיטת בר-אילן והמכון הישראלי לדמוקרטיה, 2001, עמ' 267-301.

שלו אריה, **כישלון והצלחה בהתרעה**, תל אביב, הוצאת משרד הביטחון, 2006.

תמרי דב, "האם צה"ל יכול להשתנות בעקבות מלחמת לבנון השנייה?", **מערכות**, גיליון 415, נובמבר 2007, עמ' 26-41.

ד"ר אפרים סנה, יו"ר מרכז ש. דניאל אברהם
לדיאלוג אסטרטגי, המכללה האקדמית נתניה

פרי גולן, לשעבר ראש האגף הערבי
בשב"כ

תא"ל אבי בניהו, דובר צה"ל

ד"ר ראלף הקסל, מנהל קרן פרידריך אברט
בישראל עם דב בן-סאיה, לשעבר סגן יו"ר
הכנסת

ד"ר ראובן פדהצור, מנהל אקדמי, מרכז ש. דניאל אברהם לדיאלוג אסטרטגי, המכללה האקדמית נתניה

אל"ם (מיל) שאול אריאלי, המועצה לשלום וביטחון

ד"ר אורית קמיר, בית הספר למשפטים, האוניברסיטה העברית בירושלים

זוהר אביטן, מנהל המכינה הקדם-אקדמית, מכללת ספיר

אלוף (מיל.) יעקב עמידרור, סגן נשיא מכון לנדר, מרצה במושב "דרג מדיני מול דרג צבאי - מי מגבש את המדיניות?"

ד"ר עמירם אורן, גיאוגרף, חוקר עצמאי ועמית מחקר במכון ון-ליר

תמר מלץ-גינסבורג, המכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS), אוניברסיטת תל-אביב

ד"ר אורנה ששון-לוי, המחלקה ללימודי מגדר, אוניברסיטת בר-אילן, עם ד"ר שרי אהרוני, האוניברסיטה העברית בירושלים, במושב "הקשר בין ביטחון לאומי לחברה האזרחית בישראל"

ד"ר אפרים סנה עם דליה גינת וכמה ממשתפי הכנס בהפסקת קפה

משתפי הכנס בהפסקת הצהריים

ד"ר דוד אלטמן, סגן יו"ר מרכז ש. דניאל אברהם לדיאלוג אסטרטגי, איטה חביב, קרן פרידריך אברט בישראל, וד"ר ראובן פדהצור, מנהל אקדמי, מרכז ש. דניאל אברהם לדיאלוג אסטרטגי

סדנא ב:

ביטחון לאומי וחברה אזרחית בישראל

אופייה של הסדנא השניה היה שונה. כל אחד מהמשתתפים התמקד בתחום העיסוק והמחקר שלו. כך נותחו והוצגו סוגיות שונות ומגוונות.

זוהר אביטן, תושב שדרות, ניתח את הקשר בין חוסן לביטחון לאומי מנקודת המבט של הפריפריה

מציאות החיים בשדרות ובעוטף עזה בשמונה השנים האחרונות, בצילם של קסאמים, חוללה שינויים תודעתיים מרחיקי לכת. מושגים כמו "ביתי הוא מבצרי" אינם תקפים עוד. השגרה מתנהלת מתוך חרדה פנימית קבועה שמקורה באי-ידיעה מה טומן בחובו הרגע הבא. שינה רגועה, אינה זכורה עוד לתושבי האזור הזה. את מקומה החליפה שינה טרופה הנעה בין הזיה למציאות של אזעקות.

בשנים האלה הועמדו למבחן שאלות יסוד בדבר יחסי מרכז ופריפריה בישראל: יחס השלטון, יחס התקשורת, המשך יצירתו של דימוי המבדיל את האליטה מהאחר, נחשפה התופעה הנקראת "בועה תל-אביבית", השיח הציבורי עבר מדיון בבעיות יסוד של החברה לתכניות טלוויזיה של אסקפיזם מסוג "הישרדות" ו"האח-הגדול". נחשפה דמוקרטיה ישראלית רעועה שאפילו חוק יסוד ב"משחק הדמוקרטי" כמו קיום בחירות במועדן אינו קיים בה. מבעד לחוסר היציבות הפוליטית נחשפת במלוא אימתה העובדה כי כחברה, ספק אם יש תחום אחד בחיים הציבוריים עליו מסכימים כל חלקי החברה הישראלית.

בתוך כל התהיות האלה, כתושב האזור הזה - שדרות ועוטף עזה, נחשפתי לעובדה כי הרשויות המוניציפאליות באזור, בעיקר עיריית שדרות והמועצה האזורית שער-הנגב, לא הצליחו לייצר שיתוף פעולה ותיאום בתביעותיהן מהשלטון המרכזי. הייצוג התקשורתי של שדרות ותושביה, ברוב התקופה הארוכה של מטחי הקסאמים, היה שונה לחלוטין מייצוג קיבוצי המועצה האזורית שער-הנגב וממוסדות מרכזיים באזור כמו "המכללה האקדמית ספיר". מצד אחד ביטויים של חולשה, מנוסה, פאניקה, ומן הצד השני חוסן, כוח עמידה, שגרה. האמת מאחורי הייצוג הייתה שונה לחלוטין.

בפברואר 2008 נהרג סטודנט במכללה האקדמית ספיר, רוני יחיא ז"ל. במאי 2008, נהרג חבר קיבוץ כפר-עזה, ג'ימי קדושים ז"ל, דמות ססגונית מוכרת לרוב תושבי האזור בשל עיסוקו: טייס במצנחי רחיפה. כאילו באחת נקרעו המסכות הנגזרות מהמתח המתקיים בין "תפקידים" ו"סטאטוסים". תיאור ההתנהגות הנבדלת תחת אימת הקסאמים נגזר מהסטאטוס: חבר-קיבוץ, בן התנועה המגשימה, נצר לאליטה המייסדת. לאחר שנחשפה הפגיעה בנפש, גם בתנועה הקיבוצית, הסטאטוס שהובלט תוך הסתרת התפקיד נעלם. התברר כי התפקיד, הורים וילדים, תלמידים ומורים,

1 הישרדות, תכנית Reality בערוץ 10: survivor.nana10.co.il
2 האח הגדול, תכנית Reality בערוץ 2: www.thebigbro.co.il

והתנהגות הנגזרת מתפקידים אלו ואחרים, היו שם כל הזמן. הם הושתרו מכוח הוראתם של מזכירי קיבוצים, דוברים של מוסדות ואנשי תקשורת, שששו לשתף פעולה עם ייצוגים סטריאוטיפיים הרווחים בחברה הישראלית ובחלקם מניעים את השערים בחברה. לאחר האירועים הטראגיים במכללה האקדמית ספיר ובכפר-עזה נחשפו תופעות האימה, הנטישה, היציאה לנופש, גם בקרב תושבי הקיבוצים באזור. נחשפה גם עובדת הרחקתם, שנתיים קודם, של תלמידי בית-הספר היסודי בשער-הנגב, אל אזורים מרוחקים ממעגל הקסאמים. התברר כי מתחת למסווה האליטיסטי האדם הוא אדם בדיוק כמו האחר.

"הספר" היה מרחב ההגשמה של קהילה בתהליך יצירתה של מדינה. הנכונות להתיישבות בספר תוארה באופן שזיהה את המתיישבים עם מערך ערכי ותרבותי הכולל בתוכו נכונות לשאת בעול בינויה של אומה: גבורה, אומץ לב, נכונות הקרבה למען אידיאל ועוד. כל זאת, בהקשר של שייכות לחברה המסוגלת לייצר תרבות חדשה מתוך תרבות עתיקת יומין. הקיבוץ היה לצורת ההתיישבות שייצגה את האוטופיה: קהילה קטנה, שוויונית, שיתופית, עובדת. קהילה שאינה רק צורת התיישבות אלא מארג שלם של חיי תרבות תוך יצירת טקסים חדשים, כמו טקסי החגים היהודיים, המבוססים על שילוב מסורת אבות עם יצירה עברית חדשה.³ "ישראל היא תולדה של תנועה אידיאולוגית שיצרה קהילה שהפכה למדינה", כתבו על התהליך הזה הורוביץ וליסק.⁴

החלוץ היוצא אל המרחבים השוממים, בצפון, ברוב תקופת היישוב, ובדרום, בעיקר סמוך להקמת המדינה ולאחר ההכרזה על עצמאותה, נתפס כדגם שאליו אמורה החברה הישראלית לשאת את עיניה. קבוצה זו זוהתה עם הכוח הלאומי שבגופו קובע את גבולותיה של המדינה בדרך. התפקיד המרכזי של ההתיישבות, קביעת הגבולות העתידיים, האפיל על כל שייכות אחרת. הוא היה ממרכיבי היסוד של ההגמוניה ארוכת השנים של תנועת העבודה. החלוצים, יושבי הספר, היו האליטה ממנה צמחה ההנהגה הפוליטית של המדינה בדרך ושל המדינה בשני העשורים הראשונים של קיומה.⁵

על ההתיישבות העובדת הוטלה משימת קליטת שארית הפליטה לאחר מלחמת העולם השנייה. לאחר הקמת המדינה ובמהלך שנות החמישים נטלה ההתיישבות העובדת, במצוות הנהגת המדינה הצעירה את משימת קליטת המוני העולים מאסיה וצפון אפריקה. קליטתם של אלה לא הייתה בתוך החצר הקיבוצית, אלא במעברות שהוקמו ברחבי הארץ בליבם של אזורים ספר מאוכלסים בעיקר בקיבוצים.⁶ על חברי הקיבוצים הוטלה משימת ניהול המעברות והדאגה לצרכי העולים. מעברות אלה שצמחו לעיירות ולערים היו "האחר" בעל התרבות השונה וממילא גם הנחותה. עולים שזוהתם התרבותית על שלל צליליה, טעמיה ומנהגיה לא תאמה את הרוח של הישראלי החדש, יפה הבלורית והתואר, "שרוליק" בסגנונו של הקריקטוריסט דוש.⁷

בלב אזורי הספר של ההגשמה החלוצית, נוצרה הפריפריה שלא

3 מוקי צור, כאן על פני האדמה, הקיבוץ המאוחד, תשמ"א 1981
4 דן הורוביץ ומשה ליסק, **מצוקות באוטופיה, ישראל - חברה בעומס יתר**, תל אביב, הוצאת עם-עובד, 1990, עמ' 9.
5 יואב פלד וגרשון שפיר, **מיהו ישראלי - הדינאמיקה של אזרחות מורכבת**, אוניברסיטת תל-אביב, 2005, עמ' 65-67.
6 כהן אהרון, התהוותן של עיירות הפיתוח: **שדרות, נתיבות ואופקים בנינים 1965-1951**, עבודת דוקטוראט שהוגשה לסנאט אוניברסיטת בן-גוריון, 2007.
7 עוז אלמוג, **פרידה משרוליק - שינוי ערכים באליטה הישראלית**, אוניברסיטת חיפה - זמורה ביתן, 2004.

ועוטף עזה.

ההחלטה שהתקבלה בקרב הנהגת שער-הנגב בשנים 2001-2006 בהם נורו טילי קאסם רבים יכולה להיות מוסברת כרצון להמשיך ולהיות "אליטה משרתת". ההנהגה ציפתה, כמו "בימים הטובים", לגמול כלשהו. בעיקר בולט הרצון לרכישת אהדת התקשורת, "המרחב הציבורי" העכשווי, כדי למנוע פגיעה כלכלית באזור. גם זה סוג של ציפייה לגמול לגיטימי. אם נשווה התנהגות זו להתנהגות ההפוכה של ראש העיר שדרות, בתקופה הנדונה. הוא השתמש באימת הקסאמים על מנת להשיג תקציבים נוספים לעירייה, הנתונה כמו רשויות מקומיות רבות אחרות, במצוקה תקציבית. הוא ניצל את העובדה כי התקשורת מעוניינת בתמונות ובקולות הסטריאוטיפיים. הנזקים העתידיים לא נשקלו על ידו.

לפחות עד 2006, שלט בתודעת המנהיגות של שער-הנגב, הייעוד שנקבע לה על ידי בן-גוריון בשנותיה הראשונות של המדינה: "ביטחון המדינה לא יושבת אך ורק על כוחות המגן הצבאיים. דרכי התיישבותנו ייקבעו את ביטחון המדינה לא פחות משיטות בניין הצבא. רק התיישבות חקלאית צפופה לאורך הגבולות – שלשלת של משקים בצפון הארץ, על חוף הים, לאורך הירדן, בערבות הנגב – תשמש תריס נאמן ביותר לביטחון הארץ מפני התקפות חוץ. לא ביצורי אבן דוממים, אלא חומת אדם חיה, עובדת ויוצרת – החומה האחת שאינה נרתעת ונפגעת מכלי משחית של האויב – יש ביכולתה לשמור על גבולות הארץ. בניין מבוצר ביותר אפשר לקעקע ולערער במכשירי חבלה מתוקנים ומשוכללים, אולם כל כלי משחית לא יצלח על בני אדם עזי רצון ורוח, השומרים ומגנים על קדשי חייהם ופרי עמלם".¹⁰ זה הניסוח הממצה לכך שההגמוניה היא בידי הנכונים לשאת במשימות הלאומיות הללו. זה אולי ההסבר להעדר תביעות בנוגע למיגון הבתים הפרטיים של תושבי הקיבוצים בשער-הנגב, לפחות עד שנת 2006, חמש שנים לאחר הופעתו של האיום הביטחוני. מההגמוניה מודרים אלה שנקבעה לגביהם הנחה כי אינם מסוגלים לאותה נכונות הקרבה.

בחמש השנים של "שתיקת" שער-הנגב בנוגע למיגון בתים פרטיים, נפגעו כ-500 בתים בשדרות. חמש שנים, נהנו הממשלות שכינה, מקונצנזוס רחב שבא לידי ביטוי בשתיקה בנוגע למיגון בתים. הגישה הקושרת בין נכונות הקרבה לשייכות וקרבה למרכז ההגמוני הישראלי לא השתנתה הרבה במשך השנים, אלא שנוספו לה המתנחלים, הרואים בהמשך ההתנחלות ביהודה, שומרון וחבל עזה (השטחים הכבושים), המשך למורשת הבן-גוריונית. כאן ראוי להזכיר כי כאשר בוצעה תכנית ההתנתקות החד צדדית מרצועת עזה, על פי הוראתו של ראש-הממשלה אריאל שרון, המפונים מגוש-קטיף, לא ראו בהתיישבות בערי הפיתוח בדרום, בתוכם שדרות, ברירת מחדל תודעתית להגשמה. הם ביקשו לשמר את נבדלותם ושייכותם, על ידי תביעה לתגמול בצורת התיישבויות נפרדות מ"האחר" הישראלי. בדברים אלה אני מבקש להצביע על המשך קיומה של התנהלות מתגמלת למסייעים בשמירת הקונצנזוס.

שדרות, שיותר מ-80% מתושביה לא נטשו אותה בכל שנות הקסאמים, על פי נתוני פיקוד העורף, לא זכתה להכרה של יישוב בספר, על מטען החלוציות ונכונות ההקרבה הנלווים למשמעותו של "ספר". שדרות נותרה פריפריה משך רוב שנות הקסאמים, גם

זכתה למעמד של חלוצים הקובעים בגופם את גבולותיה של המדינה. הם היו "האחר", שקיומם הבלתי את התכונות המקנות לאליטה חברתית ותרבותית את מעמדה וזכותה למלא את תפקידי ההנהגה הקשורים באחריות לעתיד האומה וגורלה. "יודעים" מול אלה ש"אינם יודעים". "מבינים" מול אלה ה"מתקשים להבין". אמיצים, משורותיהם צומח הפיקוד הצבאי העליון ויחידותיו הלוחמות, מול חיילים שרובם נועדו למערך המשרת. שכנים זרים זה לזה.

מלחמת ששת-הימים ב-1967 שינתה את גבולות המדינה, לא רק הגיאוגרפיים, אלא גם את יסודות המבנה החברתי שעוצב בתקופת הישוב.⁸ התביעות להכרה וייצוג בשלטון מצד שוכני הפריפריה שבספר, הלכו וגברו. את הקולות הקוראים לייצוג ולהכרה קלטו היטב מנהיגי האופוזיציה הליברלית והרוויזיוניסטית, רובה עירונית, שגם היא לא זכתה להימנות על שכבת החלוצים והמגשימים בוני המדינה מתנועת העבודה.

מחאת "הפנתרים השחורים" ב-1972, שחררה את זעקתו של האחר. זו נעשתה למחאה שסחפה, לאחר שבר האמון בהנהגה, בעקבות מלחמת יום הכיפורים ב-1973, את המוני "המזרחיים" אל זרועותיו של מנהיג האופוזיציה הכריזמטי מנחם בגין, שהיטיב לפרוט על נימי "תחושת האחרות" של הפריפריה שבספר. זה אשר לא זכה להיקרא בשמו על ידי ראש-הממשלה המייסד, דוד בן-גוריון, מייצגה ומעצבה המובהק של תנועת העבודה, נבחר לראש ממשלה לא משום שהציע שוויון חברתי, אלא משום שהצליח להפוך השפלה וטינה לכוח פוליטי משמעותי. הפריפריה שבספר "זכתה" לכאורה לעצמאות פוליטית, למעשה זכתה בסיכוי להשתחרר ממעמדה הנחות כאחר בחברה הישראלית.

חילופי ההנהגה בישראל היו רעידת אדמה שזעזעה מערכת יציבה לכאורה שבמרכז החלוצים, המגשים, הסוציאליסט בעל הערכים ההומניסטיים הנעלים, פאר יצירתה של התנועה הציונית. ההתיישבות העובדת, מכוח אחיזתה בממסד לא התאמצה להרחיב את מעגלי התמיכה בה על ידי הרחבת החצר כך שתכיל גם את העיירות שהפכו לערים, במובן של שותפות באחריות ושותפות בהנהגה. תחת זאת העדיפה למצוא דרכים לשמר את מעמדה בתוך ההגמוניה החדשה הליברלית-קפיטליסטית. "האליטה המשרתת"⁹ המשיכה לשרת את ההגמוניה החדשה מבלי להבחין בכדור-השגל המתגלגל של כלכלה קפיטליסטית שתביא להתפרקותה של התנועה הקיבוצית גם כתנועה וגם, כל קיבוץ לגורלו במצוות ההפרטה.

המפלגה המייסדת (מפא"י ואחר כך "העבודה") המשיכה להיות המקום שלכאורה יהיה בכוחו להחזיר לחבריה הנאמנים מהתנועה הקיבוצית, את מעמדם הקודם, כאלטה המנהיגה. ארה"ב בתקופת הנשיא רונלד רייגן ואנגליה, באותה תקופה, בראשות מרגרט תאצ'ר, החלו את תהליך הגלובליזציה שהפך את הליברליזם הקפיטליסטי, לניאו-ליברליזם קפיטליסטי ואכזרי, לפי האמירה המיוחסת למרגרט תאצ'ר: "אין חברה יש יחידים". ניאו-ליברליזם שהצמיח כוחות אחרים שהשתלטו על מפלגות – גם בישראל. ההון החליף את האידיאולוגיה. פערי השכר החליפו את הוולונטריזם של ראשית המדינה. מה שנותר לקיבוצים הוא הדימוי של "אליטה" בכל מחיר גם במחיר היבדלות מהעיר הסמוכה. תהליך זה לא פסח על האזור הנתון לאימת הקסאמים: שדרות ושער-הנגב – שדרות

8 דן הורוביץ ומשה ליסק, יהודי ארץ ישראל בתקופת המנדט הבריטי כקהילה פוליטית, עם-עובד תל-אביב תשל"ח 1977
9 דן הורוביץ ומשה ליסק, מצוקות באוטופיה, ישראל - חברה בעומס יתר, עם-עובד, תל-אביב 1990, עמ' 9.

10 נאמו של דוד בן-גוריון "צבא להגנה ולבניין" במסדר מח"ל, 13 בנובמבר 1948 אצל: אורן עמירם, צבא ומרחב במדינת ישראל: שימושי הקרקע של צה"ל ממלחמת העצמאות ועד מבצע סיני (1948-1956), עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה, 2003, עמ' 74 הערה 27.

אחר, אוכלוסייה אזרחית בדרומה של הארץ, נתונה לאיום שהיקפו ועוצמתו הם רק עניין של יכולת טכנולוגית המצויה בידי הארגונים הפלסטינים היורים את הטילים. חוסר ההיערכות לטיפול בעורף מאפיין את הקלות הבלתי נסבלת בה נזנח החוסן הלאומי, המורכב מהיבטים של חוזק אוכלוסייה, הנבנה על ידי טיפול מקיף וקבוע בשאלות כמו: פרנסה, חינוך, סולידריות חברתית, שוויוניות, עידוד ותמיכה במוכנים לשאת בעול הלאומי.

האיום הסטטיסטי הפך לאיום רחב בהרבה, עת, אל טווח הטילים, נכנסו הערים הגדולות: אשקלון, אשדוד ובאר-שבע. עכשיו הגיעה שעתה של המלחמה לייצר את הקונצנזוס המצוי תחת איום. המלחמה הסתיימה. הטילים ארוכי הטווח לא נורים לערים הגדולות בדרום הארץ. המלחמה השיגה את מטרתה שהוגדרה על ידי הצמרת הביטחונית: הוצאת אשקלון, אשדוד ובאר שבע מטווח הטילים. לעומתן, שדרות, נתבות, ישובי המועצות האזוריות שער-הנגב, שדות נגב, מרחבים ואשכול ממשיכים לספוג מעת לעת תזכורת בצורת קסאמים ופצמרי"ם (פצצות מרגמה) הנורים לעברם.

בהתייחס לסוגיית הקשר שבין חוסן לביטחון, קיימת תחושה כי הרבה לא נעשה. פיקוד העורף הפיק אמנם לקחים רבים ותפקודו השתפר מאוד, אולם אין בכוחו של פיקוד כזה או אחר להעניק חוסן. זה אמור להיות מיוצר במערכות האזרחיות של המדינה. ברור כי שדרות ועוטף עזה הם משל למדינה כולה. חוסן לא יבנה על ידי הצגת שוליותו של "האחר".

המחויבות של ההתיישבות העובדת באזור שדרות ושער-הנגב, לאידיאולוגית העבר בדבר ההתנהגות הראויה, נכונה בחלקה. האוהזים באידיאולוגיית העבר, באזור הנדון, הנהגת שער-הנגב בלבד, עשתה מאמץ לשמר התנהגות שנועדה להבטיח שקט במערכת. הוא התנפץ במבצע "עופרת יצוקה". גם אחרי המבצע, ממשיכות רקטות קסאם ופצמרי"ם, להתפוצץ בשדרות וביישובי עוטף-עזה. עכשיו אין עוד "ספר" ו"פריפריה" באותו אזור ותחת אותו איום. כעת, ברור לכולנו – תושבי שדרות ויישובי עוטף עזה הם פריפריה. התיישבות בגבולותיה הדרומיים והצפוניים של המדינה, אינם עוד יעד לאומי. ההתיישבות כיעד לאומי הועתקה אל יהודה ושומרון, תוך ניסיון ממשלות ישראל בעשורים האחרונים, לייצר קונצנזוס חדש המשרת הנהגה שבחלקה הגדול, המירה, לטובת הישרדותה, את היעדים המכוננים של מדינת ישראל לטובת קונצנזוס לאומי הקרוי "ארץ-ישראל". מה שהוביל את הנהגת שער-הנגב לבדל את יישוביה ומוסדותיה, הם שיירי התנהגותה של "אליטה משרתת". משרתת קונצנזוס שלא קיים עוד.

תרבות, מיתרגמת כמובן, לדפוס התנהגות. "... לאף אחד במדינה הזאת לא איכפת מספיק מתושבי הדרום ולא יעזרו אלפי מסעות שופינג קולוניאליסטיים לשוק של שדרות כדי לקנות נענע. אין לזה קשר לעובדה שאין בעוטף עזה בתי קפה מעוצבים... ככה זה, אידיאולוגיה היא עניין של גיאוגרפיה"¹⁴. בתי-הקפה הלא-מעוצבים של שדרות, היו לתפאורה שליוותה רבים מהשידורים משדרות. צילומים שהדגישו את עליבותו של "האחר" וחריגותו.

אנשי התקשורת ששהו באזור, בציד אחרי "תמונות שהדסק בתל-אביב רוצה", לא התאמצו לחפש תמונות של עליבות, חוסר אונים וחרדה בקיבוצי האזור. לעומת זאת, תושבי האזור מילאו פיהם מים. לא מחו. לא שלחו מכתבים למערכת, בניסיון להגן על

בעיני הנהגות הקיבוצים באזור שבחרו לבדל עצמם משדרות. "ניתן אפוא לומר שהחברה הישראלית קמה מתוקפה של אידיאולוגיה אך היא מתקיימת כחברה פוליטית ריבונית מכוח התמדתם של מוסדות וכללי משחק המעוגנים באינטרסים חברתיים של יחידים וקבוצות ובאינטרס הקהילתי של יהודי ישראל"¹¹. הנהגת שער-הנגב והמוסדות בו, זכו על פי השוואת כמויות האזכורים החדשותיים, לתמיכה מאדונית המרחב הציבורי העכשווי - התקשורת.

אלא שכל המצג הזה מתרחש בתקופה בה שיח אחר נמצא בעיצומו, שיח האזרחות הליברלי: "על פי התפיסות הליברליות, החוזית והתועלתנית גם יחד, הפרט ריבון על מהלך חייו, ומבקש להשיג לעצמו תועלת רציונאלית פרטית או להגשים את תפיסת הטוב הפרטית שלו ואינו חב דבר לקהילה"¹². זהו ההסבר, אולי, לתופעה שהנהגת שער-הנגב ביקשה להסתיר: כוחה של המחויבות לקהילה ולרעיונות גדולים בדבר חלוציות ונכונות להקרבה בקרב תושבי הקיבוצים, אינה קיימת עוד. התנהלותם דומה לזו של תושבי שדרות כפי שהם מוצגים בתקשורת.

מנהל מתנ"ס שדרות עימו שוחחתי מתאר ככעס מה את אופן הצגתה של שדרות: "... מתוך 800 חברי קיבוץ, לא אציין את שמו, נותרו בקיבוץ בסך הכל 80 איש. זאת אומרת עשרה אחוז. בשעה שאתמול צפיתי בכתבת טלוויזיה, שם עשו סקר וגילו ש-80% מתושבי שדרות נשארו כאן. 80% מתושבי שדרות... ידידה טובה שלי מקיבוץ מסוים, סיפרה לי, שלאחר הפגיעה בנפש בבוך הקיבוץ שלה, היו תופעות של פאניקה ושל עזיבה מאסיבית. וחלק מהתושבים שם הכו על חטא ואמרו כשזה קרה בשדרות אנחנו לעגנו להם. ואנחנו זלזלנו בכאב שלהם. עכשיו אולי אנחנו מבינים מה עבר עליהם אז". ההתעלמות מ"האחר" והלעג לפחדיו המבוטאים בקול, תואמת את יחס המרכז אל הפריפריה, בצפון ובדרום, שעיקרו הגדרת הבעיה הביטחונית באזורים אלה, ככזו הפוגעת במעטים וחריגים בחברה הישראלית שלה "הצבא החזק בעולם". האיום על אזור זה של הארץ הוגדר בשנת 2003 על ידי שר הביטחון שאול מופז רק כאיום סטטיסטי, כלומר ככזה שאין בו כדי להוות איום קיומי למדינה כולה.

החל מ-2006 החל המאבק המשותף של שדרות ושער-הנגב, שקרא תיגר, על הניסיון להציג את בעיית שדרות ועוטף עזה רק כ"איום סטטיסטי". ביטוי בולט לערעור על הקונצנזוס הוא הפנייה לבג"ץ¹³ שיורה למדינה למגן את שדרות ואת יישובי עוטף עזה. קריאתו של ראש הממשלה, אהוד אולמרט, "לא נמגן את עצמנו לדעת" נתקלה בחומת התנגדות אזרחית של תושבי שדרות ועוטף עזה בסיוע בג"ץ. כהונתו של ח"כ עמיר פרץ כשר ביטחון בתקופה זו הביאה להתחלת מיגון מוסדות ובתים בשדרות מתקציב משרד הביטחון. פעולות אלו כללו הצבת מיגוניות בהם יוכלו תושבים למצוא מחסה.

מלחמת לבנון השנייה ביולי 2006, רק חיזקה את התחושה באזור שדרות ועוטף עזה כי אין למערכת הביטחון מענה לתופעה שהעורף היה לחזית. על פיקוד העורף הוטלה המשימה לשאת באחריות לאזור שהוגדר כנתון ב"מצב ביטחוני מיוחד" קבוע. הזעקה על חוסר ההיערכות בצפון הארץ לטיפול בעורף בזמן מלחמת לבנון השנייה, הסוותה את העובדה כי חמש שנים אזור

11 דן הורביץ ומשה ליסק, **מצוקות באוטופיה**, עמ' 15.

12 יואב פלד-גרשון שפיר, **שם**, עמ' 12.

13 www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3411633,00.html

14 דנה ספקטור, "חומר נפש", **7 ימים מוסף ידיעות אחרונות**, 2 בינואר 2009.

לשדרות. קולות של תושבים חרדים, מצוקה של ילדים וקשישים חסרי מיגון בקיבוצים נחשפה ברבים. במדינה הניאו ליברלית שהתפתחה בישראל, מרכז הוא "הבועה התל-אביבית" המרכזת בתוכה את כל מרכיבי ההגמוניה בישראל: הפוליטית, הביטחונית, הכלכלית והתקשורתית. הרחוק גיאוגרפית, אינו רחוק מהעין, אך הוא רחוק מהלב, במדינה שאיבדה חמלה גם בנוגע לאוכלוסיות חלשות ומוחלשות אחרות.

במהלך שנות הקסאמים, נוסד "כנס שדרות לחברה" המענה של "האחר" ל"כנס הרצליה, הכנס של "המרכז". בכנס בנובמבר 2005, אמר נשיא המכללה האקדמית ספיר, פרופסור זאב צחור את הדברים הבאים:

"פתרון בעיות היסוד של מדינת ישראל מותנה בשינוי סדר היום הלאומי, מהתמקדות בבעיות ביטחון להעדפת פתרון בעיות החברה. המשמעות היא הקצאת משאבים עיקרית לסגירת פערים ביחסי 'מרכז פריפריה' ופער בין העשירון העליון לתחתון. שינוי סדר היום הציבורי מותנה בהבנת הציבור שבעיות הביטחון הועדפו על ידי הפוליטיקאים משום שהן נוחות יותר לשליטה על דעת הקהל. אחת ממטרות הכנס היא לגרום לחלוקה מחודשת של המשאבים הכלכליים, החינוכיים והתרבותיים."¹⁶

בעיות החברה, שאת פתרונן צריך להעדיף, נוצרו בשנים ארוכות של בידול "המרכז" מ"האחר". מטרת הבידול היא הבטחת ההגמוניה של אליטה שלטונית, כמעט קבועה, שהסתגלה לשינויים בחברה הישראלית, מחברה רפובליקנית לחברה ניאו-ליברלית. את ההגמוניה היא שימרה ומשמרת בידיה כל השנים באמצעות שימוש בשתי טקטיקות פוליטיות ידועות: הפוליטיקה של הפחד והפוליטיקה של הסחת הדעת.

שער-הנגב ושדרות הם רק משל להתפכחות הנחוצה בישראל מהאשליה כי הכוח הצבאי לבדו יהיה בכוחו להבטיח גם חוסן לאומי. באזור מתפתחת התובנה שאנחנו היושבים כאן, איננו בראש מעייניה של האליטה הישראלית. במצב זה מתפתח הסיכוי, שאת מקומו של הבידול בין שדרות לשער-הנגב, יחליף חיפוש משותף אחר דרכים ליצירתו של "מרכז" משלנו, תוך הינתקות והתעלמות מדימויים שהוכתבו לנו שנים ארוכות על ידי "מרכז" מנוכר ומתנכר. בשדרות שתושביה מוצגים "כתאבי נקם" ניתן לראות כתובות-קיר (גרפיטי) כמו: "חיים לערבים = חיים לנו". לפני כשנתיים, מתוך תחושת חוסר האונים שמקורה בהסרת אחריות המדינה לבנייתו של חוסן והתעסקותה רק בביטחון, נוסדה קבוצה הנקראת "קול-אחר", ששמה לה למטרה בשיח שהיא מקיימת עם תושבים בעזה ובישראל, להביא אל מרחב השיח הציבורי את הרצון המשותף בחיים נורמאליים, דוגמת אלו ששררו בין תושבי שדרות והאזור לתושבי רצועת עזה עד לפרוץ האינתיפאדה השנייה. המדובר הוא, בין השאר, בקשרי מסחר, קבוצות משותפות של נשים וספורט, סטודנטים מעזה שלמדו במכללה האקדמית ספיר וקורסים שהמכללה קיימה בעזה.

לפני כחודשיים שודרה בערוץ הראשון של הטלוויזיה הישראלית כתבה שעניינה מצוד הנערך באזור תל-אביב אחר פליטי דרפור המתעלמים מתקנה לפיה הם יכולים לגור רק צפונה מחדרה ודרומה מגדרה. החברה האזרחית בישראל לא געשה. עובדת שוליותם של הגליל והנגב בהשוואה למרכז ההגמוני שבין גדרה לחדרה -

תדמית שכניהם משדרות. עיר במרכז שער-הנגב, שהפכה למרכז העירוני בו תושבי שער-הנגב מספקים צרכיהם בכל התחומים: מסחר, שירותים, בריאות ואפילו תרבות.

בשנות הקסאמים האזור המשיך להתפתח תחת האיום הודות לנחישות תושביו. פעילות התרבות, חוגים לילדים ומבוגרים, להקות זמר ומחול, הקמת סינמטק שדרות, "פסטיבל קולנוע דרום" המתקיים בשדרות זו הפעם השמינית - פסטיבל שזכה להכרה בינלאומית, ויעידו על כך המבקרים הרבים בפסטיבל מהארץ ומחול, בהם שגרירי מדינות רבות. המכללה האקדמית ספיר הנמצאת בלב האזור המשיכה לגדול במספר הסטודנטים הלומדים בה. כל אלה ועוד לא זכו לסיקור תקשורתי בולט, כיאה לחברה המבקשת לפתח גאווה שמקורה בחוזקה של חברה ובחוזקה של קהילה.

"הלל אומר: אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו" (אבות ב:ה). "שתיקת" השכנים בקיבוצי שער-הנגב נוכח הדימויים בהם בחרה התקשורת לתאר את שדרות, הייתה בבחינת הסכמה לבידול בדימוי. ב-2008, שנתיים אחרי שהנהגת שער-הנגב שינתה את גישתה וחדלה מלבדל עצמה משדרות, הקולות של חברי קיבוצים, הדומים לקולותיה של שדרות, החלו להישמע בתקשורת. אולם, בעיקר הקולות המנציחים את הסטריאוטיפים של פריפריה, שכעת הם נחלת האזור כולו לרבות ההתיישבות העובדת.

בעולם תקשורתי, בו "החיים הטובים"¹⁵ של הפרט, הם התכלית, "האחר" הוא המוכיח את קיומם של "חיים טובים" שאינם נחלתו. במציאות מדומינת של תכניות ריאליטי, שדרות ועוטף-עזה, הם עוד זירה חדשותית במקום מרוחק, המסייעת ביצירת הדימוי הרצוי, העכשווי, של התקשורת: אינדיבידואליזם, עולם ללא גבולות, עולם ללא מחויבויות לחברה. אין בדברים כדי להטיל אשם כלשהו בחברי הקיבוצים באזור מגורי. שנים הייתה החברה הקיבוצית באמצעות התנועות הקיבוציות, ארגוני הקניות כמו "המשביר המרכזי", מפעלי תרבות כמו "צוותא" - מנותקת חברתית ותרבותית מהפריפריה שבקרבתה הגיאוגרפית. התקשורת לקחה בידול זה כדי להבליט את חריגותם של "האחרים" - המזרחיים, דלי-המשאבים, דלי-השפה, חסרי תרבות, חסידי תנועות דתיות וקמעות. כל השסעים הללו התלכדו למקום מרוחק אחד - שדרות. מרחק הנסיעה משדרות לתל-אביב - שעה. מרחק הנסיעה מתל-אביב לשדרות - שנה. זהו הביטוי למרחק מדומיין המיוצר על ידי התקשורת. לשם ייצור, גם אליטות של העבר מנוצלות.

מציאות החיים תחת איום ביטחוני מתמשך, עוררה שיח נרחב בחברה הישראלית. שאלות כמו אחריות המדינה לאזרחיה, עלו בעוצמות משתנות במהלך התקופה הנבחרת. השיח הציבורי הוביל לתמיכה גורפת של דעת קהל במבצעים צבאיים כמו מלחמת לבנון השנייה ו"עופרת יצוקה", ומייד אחריהם ביקורת קשה על חוסר יכולתן להשיג את היעד המוצהר של הפסקת איומים ביטחוניים על אוכלוסיה אזרחית.

מראית עין של חוסן, בחברה שסועה סופה שתתפוגג. אט-אט חדרה לתודעת הנהגת שער-הנגב ההכרה כי מדיניות ההסתרה בה נקטו, מצג החוסן בהשוואה לשדרות ועוד, אין בהם תועלת. מבחינת האליטה השלטת בישראל, תושבי שדרות ושער-הנגב חד הם. מכאן ואילך מצוקת שדרות לא הוצגה רק כמצוקתה של שדרות. הפגיעות בנפש במכללה האקדמית ספיר ובכפר עזה במהלך 2008, קרעו את מסכת הבידול האחרונה בייצוג שער-הנגב בהשוואה

kenes-sderot.sapir.ac.il/index.php?option=com_content&task=view&id=18&Itemid=34 16

תחומה הקטן והצפופות הגדולה בה, מערכת הביטחון מחזיקה ומשפיעה על יותר מחצי(!) משטח המדינה בתחומי הקו הירוק. מבחינה מתודולוגית כדי לדון בהיקף כה נרחב של מערך שימושי הקרקע הביטחוניים ובעיקר בהשפעותיהם, ראוי להתייחס בנפרד לשלוש קבוצות המרכיבות אותו:

1. תשתיות פיזיות – מחנות, מתקנים, תשתיות ספר וגבול (שדות מוקשים), כבישים ודרכים.
2. שטחי מגבלות בנייה.
3. שטחי פעילות מבצעית בזמן שגרה ובעת חירום, שטחי אימונים וניסויים.

מערך שימושי הקרקע הביטחוניים מבטא צרכים צבאיים ומערכת שיקולים (אסטרטגיים, מערכתיים וטקטיים), אפשרויות קרקעיות, כלכליות וטכנולוגיות, תנאים יישוביים ומגבלות סביבתיות וכן נסיבות היסטוריות. היווצרותם, מאז ראשית ימיה של המדינה, כבודדים וכמעריך כולל, לא הייתה תוצאה של תכנון סדור אלא נגזרה מהירושה הבריטית, מהאירועים הביטחוניים והמדיניים שלא ניתן היה לחזותם וכן מהתמורות הדמוגרפיות, הכלכליות והחברתיות וההכרה בגורמי איכות הסביבה שהיו בשנים מאוחרות יותר.

ישראל היא דוגמה חריגה בהיקף שלטונה הטריטוריאלי-מרחבי של מערכת הביטחון על שטחיה ומרחביה של המדינה. מערכת הביטחון היא בבחינת ישות אוטונומית הפועלת ומשפיעה על המרחב הגיאוגרפי של הארץ בנפרד מהמערכת האזרחית ומתוך יחסי גומלין אסימטריים עמה. היא מקיימת מערכות תכנון עצמאיות ומנהלת את משק המקרקעין שלה בכלים שונים מאלה של יתר גופי המדינה. ניהול השטחים שבידי מערכת הביטחון בכל הקשור לסגירת שטחים לצורכי אימונים או פעילות מבצעית, להקניית המקרקעין, לקביעת ייעודם התכנוני, לקבלת היתר לבניית תשתיות פיזיות ולהטלת מגבלות בנייה סביבן, לאופן "הגנתם" מפני תוכניות אזרחיות וכן לאופן השמירה על איכות הסביבה, הוא יוצא דופן ושונה בתכלית השינוי מזה החל על השטחים האזרחיים. הסדרה זו מתאפשרת באמצעות חוקים, תקנות והסדרים מנהליים ייחודיים שנקבעו בשנות החמישים והשישים וכמעט שלא שונו או הותאמו מאז.

לשטחים ותשתיות ביטחוניות באשר הן יש השלכות רחבות היקף על חיי היום יום האזרחיים. חותמו של הנוף הביטחוני ניכר בצורות שונות בכל מקום בארץ, בצפון, במרכז ובדרום, בערים, באזורים הכפריים וגם בשטחים הפתוחים. שטחה של מדינת ישראל קטן יחסית, היא צפופה ורב גונית באוכלוסייתה ובפניה הפיסיים. במרחב הגיאוגרפי, כמעט בכל אזור ומקום, דרים בכפיפה אחת שימושי קרקע ביטחוניים ואזרחיים. כך מצויים "איים" של תשתית צבאית באזורים מאוכלסים בצפיפות רבה או "מובלעות" אזרחיות במרחב הביטחוני (בעיקר, בנגב). בישראל קשה להצביע על אזור או מקום בו אין "מפגש" טריטוריאלי בין השימושים האזרחיים והביטחוניים ולכן יש השלכות בתחומי התכנון פיסית-מרחבי (קונפליקט או דו-קיום בשימושי קרקע), הכלכלה והחברה, הנוף האקולוגיה ועוד.

היקף שימושי הקרקע הביטחוניים, פריסתם והשלכות הנובעות מהם, כל אלה הם מאפיינים של תופעה גיאוגרפית ומרחבית מיוחדת וחסרת תקדים בהיקפה שניתן לדון בה בהיבט הגיאוגרפי והפיסי – "דמות הארץ", בהיבט מקרקעין – משאב שיש לו ערך כלכלי; בהיבט הסביבתי – איכות חיים וערכי טבע, נוף ומורשת.

מקובעת בתודעה. תודעה זו היא המסוגלת לתאר איום ביטחוני על אוכלוסיה אזרחית כ"איום סטטיסטי בלבד". המשך קיומם של יישובים באזורים "המרוחקים" בתודעה הישראלית העכשווית הוא לא תוצר של בחירה מודעת במשימות לאומיות, אלא, חוסר ברירה שמקורה בחולשה כלכלית. החזקים ינטשו והחלשים יישארו. כנגד המגמה הזו מנהלים תושבי שדרות ושער-הנגב מאבק עיקש בנסותם ליצור איכות חיים שתמנע את נטישת האזור בעת איום ביטחוני.

בעבר הייתה התפיסה כי התיישבות בדרום ובצפון היא חומת המגן של תל-אביב. הקולות כיום יוצרים תחושה שחומת המגן הפכה למטרד. צר המקום מלהביא ציטוטים של בכירים המוכיחים זאת. בישראל של היום המהלך של העדפת הפרט על החברה בעיצומו. אצלנו, אולי בשל מיעוט התושבים בדרום הארץ, המהלך שלנו הוא לנסות, בחירוק שיניים, לבנות מפרטים חברה. ■

עמרים אורן ניתח את הזיקה בין ביטחון ובין הגיאוגרפיה בישראל

לנושא הביטחון בישראל במובנו המדיני והצבאי יש היבטים רבים. אחד מהם, העומד בצל, והעיון והמחקר בו הם בשלבים ראשונים, הוא הביטחון בהקשרו הגיאוגרפי. במובנה הבסיסי, כאשר אומרים גיאוגרפיה, מתכוונים לטריטוריה שהיא הארץ, זו הקיימת בהווה וזו המתוכננת לעתיד. כשמדברים על הארץ מתכוונים למשאבי הקרקע שלה, לאזוריה הגיאוגרפיים ולמרחביה הנבדלים זה מזה באופיים הפיזי ובדמותם האנושית והיישובית. הארץ היא גם הסביבה. כלומר, ערכי הטבע והמורשת המצויים בה. היא גם הנוף שעוצב בידי אדם כמבטא משמעותיות ומכיל ייצוגים שונים. אפשר להרחיב את הגדרת המושג ארץ ולכלול בה מלבד המרחב היבשתי גם את המרחב האווירי, את המרחב הימי (המים הטריטוריאליים) ואת המרחב הווירטואלי, שבו נמצאים תדרי שידור וקליטה, הקרוי גם המרחב האלקטרומגנטי.

המסגרת העיונית לדיון בשילוב שבין הארץ ובין ביטחון היא בעלת שתי פנים. מצד אחד, הארץ היא זירת הביטחון במובן זה שהיא גורם (גם אם לא יחיד) המגדיר את צורכי הביטחון ומשפיע עליהם. מכאן נובעת הנחת היסוד שהארץ היא תכלית הביטחון ושהגנה עליה פירושה הגנה על עצם קיומה של המדינה, הגנה על חיי תושביה ושמירה על ריבונותה, וגם על זו הנוספת המשתרעת על שטחי הכיבוש הצבאי ומוחזקת מתוקף תפיסה לוחמתית.¹⁷ מצד שני, הביטחון הוא זירה טריטוריאלית, שכן הארץ היא גם אחת התשומות למימוש הביטחון ואחד ממרכיבי העוצמה הצבאית. מאמר זה מתמקד אך ורק בהיבט זה של משאבי הקרקע המוקצים לצורכי ביטחון. אלה מוגדרים כ"שימושי קרקע ביטחוניים", והם המסד הפיזי והגיאוגרפי-מרחבי המאפשר לצבא לממש את תפקידי ואת יכולותיו הן בזמן רגיעה והן בזמן לחימה. הביטחון כ"צרכן" קרקע מושפע ממצאיות מרחבית קיימת אבל גם משפיע עליה ואפילו מעצב אותה.

כיום, בראשית העשור השביעי לקיום מדינת ישראל, למרות

17 במאמר זה הדיון אינו כולל את השטחים בהם לא חלים חוקי המדינה ונקראים "הגדה המערבית" או "היהודה ושומרון". אלה שטחים הנמצאים תחת כיבוש בהם הצבא הוא ריבון והוא מנהל אותם בהתאם לדין הבין לאומי.

הישראל-ערבי תוך הבחנה בין השימוש בפועל בקרקע ובין הפרשנות למהות המוטמעת בו. משמעות שעולה בהיבט זה היא גם לנוכח הקשר שבין מלחמה לבניית מדינה. כלומר, לנוכח תפקידן של המלחמה ושל הצבאיות כגורמים המכוננים את החברה ואת המדינה בישראל. היבט זה מכוון לבחינת הזיקה שבין שימושי קרקע ביטחוניים ובין זהות לאומית וטריטוריה. אחד הנושאים המרכזיים בהקשר זה הוא המטרות הפוליטיות-אידיאולוגיות והמדיניות של קביעת שימושי הקרקע הביטחוניים ופריסת תשתיות צבאיות במרחב כגורמים התומכים בייחודו, בהגברת הנוכחות באזורי ספר וגבול ובחיזוק שליטת המדינה בהם. לחלופין אפשר להגדירם גורמים המסייעים לדה-ערביזציה של המרחב.

היבט זה נוגע גם לקשר ההדוק וההדדי בין ביטחון ובין התיישבות: ההתיישבות משרתת את הביטחון ולהפך, הביטחון משרת את ההתיישבות. אופיים של יחסי הגומלין השתנו במרוצת השנים, בעיקר לנוכח הנסיבות שנוצרו לאחר מלחמת ששת הימים ובעקבות המהפך השלטוני בשנת 1977, כשעלתה מפלגת הליכוד לשלטון. כמו כן, יחסי הגומלין אינם אחידים בכל התחום הטריטוריאלי שבשליטת המדינה. אין אלה המתקיימים בתחום הריבוני של המדינה כאלה המתקיימים בשטח שמעבר לקו הירוק. הדיון בהיבט הפוליטי-תרבותי מחייב לבחון גם את הקשרים שבין המוסדות הציוניים ובין מערכת הביטחון בכל הקשור להיבטים טריטוריאליים והתיישבותיים.

הבנת אופן היווצרותם של שימושי קרקע ביטחוניים והמטרות שלהם נועדו אינה מספקת. כך גם אי-אפשר להשאיר בלא מענה את הטענה שהם מתקיימים בניגוד, או כחלופה, לשימושי קרקע אזרחיים. כמו כן, יש מקום לשאול אם במונח "שימושי קרקע אזרחיים" מובלעת ההנחה שאזרחי המדינה הם רק האוכלוסייה היהודית, או אם שימושי הקרקע לצורכי ביטחון הם אמצעי להדיר את המיעוט הערבי ולשלט בו. הנחת המוצא לדיון בסוגיה זו עשויה להיות היחס האמביוולנטי למיעוט זה. ערביי ישראל הם אמנם אזרחי המדינה, אך בעיני רבים הם גם גורם עוין.

ייתכן שהמסגרת התיאורטית הדרושה להבנת ההיבט הטריטוריאלי של הביטחון היא זו הרואה בחברה הישראלית חברה מיליטריסטית, שכן נדמה שההיבט הגיאוגרפי של הביטחון הוא ביטוי נוסף של צבאיות (מיליטריזם) כתפיסה פוליטית ותרבותית. לנוכח השליטה וההגמוניה של מערכת הביטחון על מקרקעי המדינה או מרחביה אפשר לשאול אם מדינת ישראל מקיימת, בהסכמה אזרחית, צבאיות של הקרקע והמרחב. הדיון בצבאיות אינו בוחן את זו החלה על הארץ רק מנקודת המבט הרואה אותה כמשאב, אלא גם בהיבט הסוציולוגי-פוליטי. קרי, מבחינת האופן שבו הצבא מעצב את המרחב ומשפיע עליו מבחינה חברתית. אפשר לבחון אם הארץ במובניה אלה גויסה על ידי הממשל לצורכי ביטחון, כלומר אם ישראל היא "ארץ במדים" – בהקבלה למצב החברתי ששרר בראשית ימיה של המדינה, כשהסדר הפוליטי והארגון החברתי הציבו את המדינה במרכז, והאוכלוסייה גויסה במישרין או בעקיפין למטרות המלחמה, אגב גיבושה לאומה.

אפשר לעסוק בנושא גם מזווית אחרת, זו של הגישה הביקורתית, הגורסת שאין להסתפק בשאלות על מרחב ביטחון שהוא חלק מהמרחב הפיזי שמקבלי ההחלטות רואים בו, בגיבוי כלל הציבור, מענה נחוץ וחיוני לתחושת האיום. גישה זו מחייבת להרחיב את הדיון בביטחון ובקשר שבינו ובין המרחב. בהקשר זה יכולות לעלות השאלות האלה: מהו ביטחון? האם הוא אמצעי להרחיק סכנות

במשך שנים רבות הציבור בישראל כמעט ולא נדרש לנושא השימוש במשאבי קרקע לצורכי ביטחון, שלא עלה מעולם על סדר היום הלאומי, הציבורי, התכנוני והאקדמי. לנוכח היקף השטח המיועד לצורכי ביטחון, ולנוכח העובדה שהקרקע בישראל היא משאב מצומצם ממילא ההולך ומצטמצם עם הזמן, מפליא הוא שהציבור הישראלי, שרובו דעתן ומעורה בנעשה סביבו, לא כלל תחום זה בשיח הציבורי ולא העלה לדיון פומבי שאלות שמתבקשות ממציאיות זו. זאת ועוד, בהיבט המערכתי אי-אפשר לזהות מדיניות ברורה של קביעת ייעוד קרקע לצרכים ביטחוניים, משום שעקרונותיה של הפריסה הביטחונית והשלכותיה על המגזר האזרחי לא הועלו מעולם לדיון במוסדות התכנון של המדינה. גם מדיניות הקצאת הקרקע למערכת הביטחון לא נדונה מעולם בשום מסגרת של הממשל שעוסקת בנושאי מדיניות קרקעית. גם ההיבט העיוני נמצא חסר: האופן שבו מעוצבים ומוגדרים חלקים ניכרים מהמרחב בישראל על ידי סוכנים שעוסקים במה שמכונה "ביטחון", וכן האופן שבו מנוכסים מרחבים אלה למה שמכונה "צורכי ביטחון", לא זכו לדיון ולמחקר אקדמי מעמיק. חיסרון זה בולט בייחוד על רקע העיסוק האקדמי הנרחב בצבא, בצבאיות, בביטחון ובקשר מרובה הפנים שבין ריבונות, טריטוריה ומדינה. לאחרונה חל שינוי עם התפתחות הדיון בשילוב שבין ביטחון ובין טריטוריה וזאת בשני רבדים.

הרובד ראשון לדיון הוא תיאור והסבר של הביטוי ("המחיר") הגיאוגרפי - מרחבי של הביטחון בהקשרים הבאים: המקור לתופעה, התופעה שלעצמה וההשלכות הנובעות ממנה וכל זאת בחמש זוויות ראייה:

1. זמן ומרחב - תהליך היווצרות מערך שימושי הקרקע הביטחוניים;
2. ההלכה והמעשה - המסד החוקי לקביעת שימושי הקרקע הביטחוניים והזירות בהן הם נקבעים ונדונים. (הזירה התכנונית, הזירה המשפטית, זירת המקרקעין והכלכלה);
3. ניגוד ודו-קיום, צבאי ואזרחי, משמעויות והשלכות של המפגש במרחב בין שימושי קרקע לצרכים אזרחיים ולצרכים ביטחוניים;
4. צבא וסביבה - קשר בין שיקולי ביטחון לפיתוח בר קיימא והשפעת התשתיות והשטחים הביטחוניים על ערכי הטבע, על איכות החיים והסביבה;
5. משמר מקרקעי ישראל - תפקידה של מערכת הביטחון בשמירה על עתודות קרקע לשימוש אזרחי או צבאי ושמירה על "ריאות ירוקות".

הרובד השני הוא פרשנות של התופעה שניתן להגדיר אותה כשימוש במשאבי קרקע לצורכי ביטחון בישראל - משמעות בלתי מכוונת של מדיניות מכוונת וזאת בשתי נקודות מבט.

נקודת המבט הראשונה היא, ניתוח הממד הטריטוריאלי של יחסי צבא וחברה ויחסי צבא ומדינה באמצעות הגישה המבנית-תפקודית המקובלת במדעי החברה על "דיאלוג" בין המגזרים הצבאי ואזרחי. הסוגיות העיקריות הן: כפיפות דרג צבאי לדרג מדיני אזרחי; אופן הקצאת המשאבים פיקוח ובקרה אזרחית על המערכת הצבאית.

נקודת המבט השנייה היא, הסתכלות על ההיבט הפוליטי-תרבותי של שימושי הקרקע הביטחוניים שהוא בעצם ההיבט האתנו-לאומי, ועניינו המשמעות הרחבה של המושג "ביטחון מדינת ישראל". כאן ההסתכלות היא דרך הפריזמה של הסכסוך

מבקר המדינה, "הטיפול של צה"ל ושל משרד הביטחון בנושא השמירה על איכות הסביבה בצה"ל", **דוח מבקר המדינה מס' 55 לשנת 2004**, עמ' 75-113.

סברדלוב ארז ודרמן עמירם, "מדיניות תכנון נושאת - מערכת הביטחון", **תוכנית אב לישראל בשנות האלפיים (ישראל 2020)**, חיפה, הטכניון, 1996.

פרז אורן ורוזנבלום אסתר, "כרוניקה של הגמוניה תכנונית: המעמד של מערכת הביטחון בהליכי התכנון בראי המאבק הסביבתי להצלת חוף עתלית (2001-2003)", **מחקרי משפט**, כ"ג, 2007, עמ' 431-371.

צפדיה ארז, אורן עמירם ולוי יגיל, **דרמת ההדרמה: ההעברה של מחנות הצבא אל מטרופולין באר שבע מנקודת מבט אזרחית**, באר שבע: המכון לחקר פיתוח הנגב, אוניברסיטת בן גוריון, 2007.

שיפר זלמן ואורן עמירם, "על קרקע ועל ביטחון - ההשלכות הכלכליות של האחזקה והשימוש בקרקע על ידי מערכת הביטחון", **רבעון לכלכלה**, 55, 3, ספטמבר 2008, עמ' 387-413.

Oren Amiram, "Shadow Lands: The Use of Land Resources for Security Needs in Israel," **Israel Studies**, Vol. 12, No. 1, Spring 2007, pp. 149-170.

Oren Amiram & David Newman, "Competing Land Uses: The Territorial Dimension of Civil-Military Relations in Israel," **Israel Affairs**, vol. 12 no. 3, 2006, pp. 561-577.

Soffer, A. and Minghi, J.V. "Israel's Security landscapes: the impact of military considerations on Land Uses", **The Professional Geographer**, 38, 1986, pp. 28-41.

דליה גבריאלי-נורי התמקדה בניתוח היבטים של זהות ותרבות במלחמות ישראל

שתי סוגיות עמדו במרכז ניתוחה של גבריאלי נורי:

א. נוכחותה המתמדת של "המלחמה" בתרבות הישראלית.

ב. האם המלחמה היא ערך חיובי בתרבות הישראלית?

א. נוכחותה המתמשכת של "המלחמה" בתרבות הישראלית

נקודת המוצא לחלק זה של הדיון זה היא, שמאז 1948 מדינת ישראל נטלה חלק במספר שיא של מלחמות. אם ניקח בחשבון את השתתפותה במלחמות כוללות, הרי שנראה שהיא "מובילה" מבין כל הדמוקרטיות המערביות. לנתון הזה (שלצורך הקיצור אכנה אותו "רקורד המלחמה הישראלי") יש השפעה רבה כמעט על כל היבט של החיים בישראל. בחרתי להאיר אותו בחמישה הבזקים: **החינוך, הלשון, התקשורת, המגדר והתרבות הפופולארית** (שאותן אכנה בדיון זה "פרקטיקות").

השאלה שאציג היא דו-כיוונית:

1. כיצד השפיע "רקורד המלחמה הישראלי" על מגוון הפרקטיקות הללו?

2. במה תרמו פרקטיקות אלה לשימורו של רקורד המלחמה הזה? על פי רוב קשה להפריד בין שתי השאלות. לעתים קרובות

לקיום המדינה, או שמא מטרה בפני עצמה של המערכת המקיימת אותן, או אולי רכיב באידיאולוגיה הלאומית הנובעת מתפיסת האיום לגווניו? כיצד לשרטט את המפה של שיקולי הביטחון וצרכיו, השונה מהמפה המבטאת את צורכי המגזר האזרחי ושיקוליו, ועד כמה ידועים לציבור האתרים שהוקצו לצורכי ביטחון?

מתחום הגיאוגרפיה הפוסט-מודרנית, שעוסקת בסוגיית הגורמים המעצבים את המרחב, נוספת עוד שאלה: מהו המרחב ומי מגדיר אותו? שאלות אחרות הן, מה הקשר האפיסטמולוגי, כלומר האופן שבו בוחרים לראות את המציאות, בין ביטחון ובין מרחב? במילים אחרות, מהו השיח הביטחוני-גיאוגרפי בישראל? כיצד הובנה המושג מרחב הביטחון? אילו אינטרסים מושג זה משרת? האומנם ראיית המרחב כולו כמרחב ביטחון היא צורך אובייקטיבי? או לחלופין, האם נוצרה ראיית המרחב כולו כמרחב ביטחון כדי להעצים את חרדת האיום ולטעת חרדה זו בקרב הציבור לצרכים פוליטיים או אחרים? הרי כך ייתן הציבור אמון עיוור במקצוענים הצבאיים, הנחשבים אליטה שמתנהלת בלא משוא פנים ומתוך שיקולים אובייקטיביים.

לסיכום, במאמר קצר זה נפרסה חלק מהיריעה הרחבה תחתיה כונסו הנושאים שעניינם הזיקה שבין ביטחון ובין גיאוגרפיה. לא לכל השאלות שהועלו במאמר יש תשובה ברורה ולכן, יש להרחיב ולדון בהם וזאת כחלק מהעיסוק במהות הביטחון בישראל. ■

המקורות של עמירם אורן

אורן עמירם ורגב רפי, **ארץ בחאקי - קרקע וביטחון בישראל**, ירושלים, הוצאת כרמל, 2008.

אורן עמירם, "ישראל, שטח צבאי!", בתוך שפר גבריאלי, אורן ברק ועמירם אורן (עורכים), **צבא שיש לו מדינה?**, ירושלים, הוצאת כרמל, 2008, עמ' 175-147.

אורן עמירם (עורך), **מרחב הביטחון - מבט חדש על השימוש במשאבי קרקע לצורכי צבא וביטחון בישראל**, ירושלים, הוצאת מכון ון ליר, 2009.

אורן עמירם, **שטחים מגויסים - היווצרות ההגמוניה של צה"ל על מקרקעי המדינה ועל מרחביה בשנותיה הראשונות, 1948-1956**, גבעתיים, הוצאת מדף ברוכין אהרון, (ייצא לאור בקרוב).

אורן עמירם ורגב רפי, "האם מתערער מעמדה התכנוני (החוקי) המיוחד של מערכת הביטחון?", **מקרקעין**, כרך ז, מס. 5, 2008, עמ' 27-3.

ברקארז דפנה, "שטחי אש ושטחי אימונים - ההיבט המשפטי", **משפט וצבא**, 11-12, 1992, עמ' 153-172.

גל רם, "הפעילות בצה"ל בנושא איכות הסביבה", **אקולוגיה וסביבה**, 5, 1999, עמ' 244-250.

גל רם, "פינוי מחנות צה"ל מאזורים אורבניים", **קרקע**, 48, 2000, עמ' 30-45.

דרמן עמירם, "הנגב לאחר פינוי סיני - מרחב להיערכות צה"ל או מרחב לפיתוח אזרחי?", **נופים**, 17, 1983, עמ' 70-55.

דרמן עמירם, "קריטריונים להגדרת המרחב האסטרטגי-צבאי" (חסר שם העורך), בתוך **התשתית הפיזית של מדינת ישראל**, המכללה לביטחון לאומי (פרסום פנימי), 1994, עמ' 26-11.

ינאי שלמה, "מדיניות הקרקע של צה"ל", **קרקע**, 50, 2000, עמ' 32-42.

מהלך מפתיע שהוביל לציאה מלבנון. אך ככלל, "האימהות הישראלית" מוסיפה לראות באתוס החיים על החרב גזירת גורל. היא לא הצליחה עד כה להציב חלופה רצינית לאתוס עקידת יצחק. יציאת הבנים למלחמה עודנה נתפסת כאבן יסוד בתרבות האימהות הישראלית.

ואולי צריך לשאול: מה עשו הנשים לקידום תרבות של שלום? פחות מדי אולי. מקומן של הנשים בטל בשישים במשאי מתן פורמאליים, אך הולך וצובר תאוצה במפגשים בלתי פורמאליים לקידום השלום. בעיקר עשויה תרומתן להיות רבה כמי שמופקדות על החינוך מבית. וגם בהקשר הזה עוד רבה הדרך.

תקשורת – בשלושת העשורים הראשונים לקיומה של המדינה, היתה התקשורת הישראלית "מגויסת" מרצון ובהשלמה. אחד הייצוגים הבולטים של ביותר של גיוס זה היה המוסד של "ועדת העורכים", ירושה מן התקופה המנדטורית. בשנות החמישים והשישים יישרה התקשורת קו עם מה שנתפס "כצורכי ביטחון" הן כלפי הזירה הבינלאומית, והן בזירה הפנימית. די אם נחשוב על כך שבמשך למעלה מעשור שמע הציבור דיווחים עמומים על "הפרשה", "האדם השלישי" ו"מי נתן את ההוראה". דוגמא דרמטית במיוחד לגיוס מרצון הזה נמצאה ערב מלחמת יום כיפור. לבקשת שלטונות הצבא נמנעו עורכי העיתונים מלדווח על המתרחש יוצאת הדופן בגבולות. המלחמה היא מהווה קו שבר או קו פרשת מים. למן היום הוא רפה "צבת הבטחון" (בלשונו של זאב שיף) והתקשורת הישראלית החלה לצעוד את צעדיה הראשונים כסוג של כלב שמירה מפני "צורכי ביטחון".

מאז שנות השבעים אי אפשר להתעלם מהדינאמיות המהירה מאד של התפתחות המדיה. מלחמת ששת הימים מוכרת לנו בעיקר כסדרה של נרטיבים שמלווים בתצלומים בשחור לבן. מלחמת יום כיפור מוכרת לנו כסדרה של קליפים. לשינוי הזה היתה השפעה עצומה על יכולתה של התקשורת לעצב עמדות הקשורות במלחמה, בעיקר על תרומתה לעיצוב עמדה ביקורתית.

יחסי התקשורת והמלחמה מציירים תנועת מטוטלת. שתי המלחמות האחרונות, מלחמת לבנון השנייה ומבצע "עופרת יצוקה" מעידות כי התקשורת עודנה מחפשת את דרכה. המושג המוביל הוא עדיין "שקט יורים" שהשתגר ב-1982 אבל עדיין לא נס ליחו. במלחמה האחרונה, מלחמת עזה, בויגזוג חז, חזינו במהלך מדאיג שבו חזרה התקשורת לימים עברו ושמרה על סולידריות מאופקת וממלכתית.

תרבות פופולארית – מחסמב"ה ודני דין ועד גלילה רון פדר, צמחה לנו כאן ספרות ילדים שכרכה את המלחמה עם חוויות של אומץ ויופי וגבורה ורעות. שעשתה לנו "מלחמה יפה". אך גבוה מעל כל ענפי התרבות הפופולארית עומד הקשר ההדוק שבין הזמר העברי למלחמות ישראל.

מלחמות ישראל ולוחמי ישראל תופסים מקום של כבוד בזמר הזה. השירים היפים ביותר שלנו או לפחות הפופולאריים שבהם הם שירי הלהקות הצבאיות ושירים ליום הזיכרון. סביב מלחמת ששת הימים נכתבו למעלה מארבעים שירים. הצנחן, הטייס, הצוללן, ואנשי הסיירות - לכולם שירים משלהן השבים ומושמעים בקביעות ברשתות הרדיו הממלכתי והמסחרי. קשה לחשוב על עוד נושא או סקטור, שזוכים לתפוס מקום כה מרכזי בפנתיאון המוסיקה הקלה. מקומה של המוסיקה הפופולארית בהנחלת מסרים חברתיים וביצירת קונצנזוס לאומי סביב מלחמות החל זוכה לתשומת לב

מדובר בנחש שאוחז את זנבו בפיו. בעמודים הבאים אדגים בקצרה את יחסי הגומלין הללו. אני מקווה שהדיון הצנוע הזה יצייר כמה משבצות קטנות אבל אופייניות, במה שאפשר לכוונת: מפת הישראליות לאור רקורד המלחמה.

חינוך – החינוך הוא כמובן שדה פעולה מרכזי בשיקוף ובשימור רקורד המלחמה הישראלי. אפשר לדבר על עשרות נקודות שבהן השפיע ומשפיע רקורד המלחמה על מערכת החינוך הישראלית. הנה לקט מקרי של תופעות המבטאות את חדירת מושג המלחמה אל תוך מערכת החינוך כפי שמופיע בספר "מיליטריזם בחינוך": ביקור ילדי גן בתערוכות צה"ל, הזמנת תלמידי תיכון לצפייה בתרגילי אש חיה, הצנחת אנשי צבא לתפקידי ניהול בבתי ספר, לימודי ספרות, היסטוריה ותנ"ך הסבים סביב מלחמות ישראל לדורותיהן, וכמובן שורה של טקסים מרכזיים כמו יום הזיכרון לחללי מערכות ישראל ויום הזיכרון ליצחק רבין. מערכת החינוך מוסיפה לייצר אינספור ממשקים בין מלחמה לבין ילדי ישראל, והינה בעלת השפעה רבה על השנים המעצבות בטרם התגייסותם לצבא.

לשון – ההכרה בתרומתה של הלשון לייזום מלחמות ולשימוש בכוח צבאי החלה צוברת תאוצה מיוחדת בעולם בעשור האחרון, בעיקר מאז ספטמבר 2001. אבל חדירת מושגים שבמקורם נגזרים מן השדה הסמנטי "מלחמה" אל תוך שדות "אזרחיים" מובהקים – היא תופעה וותיקה בשפה העברית. דוגמאות לכך הן הביטויים הרווחים "אתה תותח" ו"המלחמה בעוני".

הרומן הקלאסי של ג'ורג' אורוול, 1984, מספר על משטר הכופה על האזרחים אידיאלוגיה באמצעות בניית שפה חדשה שתחליף את זו הישנה. במדינה הדמיונית המתוארת בספר, אחת הסיסמאות המרכזיות של המפלגה השלטת היא "מלחמה היא שלום". גם בשיח הישראלי זוכות המלחמות תדיר למטפוריקה שמעלימה את אופיין ההרסני והופכת אותן לספורט ("אל תעמדו עלינו עם סטופר", ביקש הרמטכ"ל דן חלוץ ב 2006 כשהמלחמה החלה מתוארת), למשחק ילדים, ואפילו לבישול. השם הטעון "מבצע עופרת יצוקה", קישר בין המלחמה לבין חג החנוכה ובעצם כך הטעין אותו במשמעויות של אורה ושמחה, חוזק, עוצמה וחגיגות.

בד בבד תרמה הלשון להפיכת המלחמה ל"מובן מאליו" תרבותי, בלשונו של בורדייה (Bourdieu). השפה העברית התעשרה לאורך השנים בעשרות ביטויים שהפכו את המלחמה לחלק "טבעי" של הקיום הישראלי: "פצצה חכמה", "סיכול ממוקד", "מלחמת שלום הגליל", ואפילו גלידה, "טילון" – הם כולם מעתקים סמנטיים שאפשרו לנרמל פעולות ביטחוניות כחלק מה"סיפור הישראלי".

מגדר – הקשר בין יוקרה חברתית לבין השתתפות במלחמות כמעט שאינו צריך ראייה. סינתיה אנולו, ובטי רירדן, ובעקבותיהן חוקרים ישראלים רבים, עמדו על כך שלצבא תפקיד מיוחד בהבניה וצידוק של יוקרה גברית, ולעובדה ששדה הקרב מקנה את מירב היוקרה הגברית-צבאית. בלשון מטפורית אפשר לומר כי עבור נשים, בהווה הישראלית היו המקומות הללו במשך שנים רבות בבחינת "שטח צבאי סגור".

לרקורד המלחמה הישראלי היתה השפעה מכרעת על הדרתן של נשים ממוקדי הכוח הפוליטיים ועל האפשרות להתקרב לשוויון הזדמנויות. במסלול הקידום הישראלי קשה לחשוב על עוד נתון שהתווה זווית פתיחה כה שונה של קורות החיים כולם כמו השורה הראשונה: "השרות הצבאי".

אבל מה עשו הנשים למלחמה? תנועת "ארבע אמהות" חוללה

והוסיף להציגו כמטרת-על לאומית ומדינית. חלקו האחר של השיח, "שיח המלחמה היפה", תפקד כ"חצר אחורית" ובו נדונו היתרונות הגלומים בהמשך מצב המלחמה.

שורה של אתרי-תרבות, החל מאלבומי הניצחון שראו אור לאחר המלחמה, עבור דרך המצעדים הצבאיים וכלה בנאומי מנהיגים, כולם כאחד התגייסו להבניית שיח זה. אולם עיקר הנטל של הבניית "שיח המלחמה היפה" הוטל על כתפי התרבות "החופשית", זו שלכאורה אינה מחויבת לאידיאולוגיה השלטונית. הספרות הקנונית והבלתי קנונית, ספרות הילדים והנוער, השירה, המחזאות, פזמוני הרדיו ושירי הלהקות הצבאיות. תרבות זו, ובמיוחד ענפי התרבות הפופולארית – אתר השיח החשוך פחות מכולם בהשליטה אידיאולוגית – שבו וסיפקו שפע של דוגמאות ליתרונות הגלומים באידיאולוגיה ביטחונית מועצמת. הם הצדיקו ונימקו את המשך החזקת השטחים, את פעולות התגמול ואת ההפצצות בעומק מצרים. באופן מיוחד, השתתפו ביצירת השיח הלהקות הצבאיות. מיטב יוצרי התקופה מתגייסים לפאר את הצנחנים, השריונאים, אנשי חיל הים והצוללנים, הלא הם "אנשי הדממה". לאחד משיאיו מגיע יפוי הלוחם בשיר "בני רשף" ("על כנפי הכסף"), אותו הקדישה נעמי שמר לטייסי חיל האוויר. הטייס הנזכר בשיר, משלב כוחות ארציים עם יכולות על-אנושיות ואיכויות ניסיות: "הסולם רגליו באדמה / אך ראשו בשמי המלחמה / טס אחי אל מול האור / כבני רשף יגביה עוף [...] נס הים וייסוב אחור, והנהר חורבה / טס אחי ופניו לאור / ודגלו עלי אהבה".

"שיח המלחמה היפה" האיר את המושג "מלחמה" כ"עניין רב תועלת", כזה המייפה את הלוחמים הנוטלים בו חלק, ומזכה בשורה של תגמולים גם את אלה שאך נגעו בשוליו. המלחמה הצטיירה כמשיבת נעורים וכזו המעניקה משמעות לחיים. עצם ההשתתפות במלחמה הוצג כמטבע קשה הניתן להמרה בחיים האזרחיים בתגמולים חומריים, בשדרוג הסטאטוס החברתי, ובהקניית תחושה של ערך עצמי. בד בבד, הדיר "שיח המלחמה היפה" את אופיו השלילי של הכיבוש, טשטש והקטין את מחירי המלחמה ובמיוחד את המוות והשכול.

בעוד התרבות "החופשית" פעלה לייפוי המלחמה, יכול היה השיח השלטוני הרשמי, שיח המנהיגים, להוסיף ולהדהד קבל עם ועולם, את אתוס "רדיפת השלום". בנאומי מנהיגים מצטיירת ישראל שוב ושוב כאומה שידה מושטת, לשווא, לשלום.

למלחמת ששת הימים היתה אם כן השפעה מכרעת על תפיסת המלחמה בתרבות הישראלית. בשל מאפייניה המיוחדים, הבנייתו ועיצובו של מושג המלחמה כערך חיובי בזיכרון התרבותי, הוא מלאכה קלה למדי. השמחה על איחוד ירושלים, החגיגה המרחבית וההתענגות על הטריטוריות החדשות, הקנו למלחמה איכות סבירה ואפילו נשאפת. מלחמת ההתשה היתה רחוקה ולכן מאיימת עוד פחות, והביאה לשיבוש נוסף בתפיסת המושג "מלחמה".

לאן פניו של "שיח המלחמה היפה" מאז מלחמת ששת הימים? מה תרומתה של מלחמת יום הכיפורים, ובעיקר, האם בשנת 2009, אחרי שתי מלחמות סמוכות כל כך – יש עדיין משמעות למושג "המלחמה היפה"? נדמה שהיום הדיאלקטיקה בין שיח המלחמה היפה לשיח מלחמה המכוערת – מורכבת הרבה יותר. לתקשורת, בעיקר זו החזותית, יש ודאי תפקיד מרכזי בתהליך זה.

שיח המלחמה היפה ודאי לא נוצר כמניפולציה שלטונית

מחקרית בשני העשורים האחרונים. אבל עבור צרכני התרבות הישראלית שוב מדובר בעניין שאינו צריך ראייה מיוחדת. ביטוי שיא לכוחה של הזמר במתן רוח גבית למלחמה, אפשר למצוא בדברים שאמר דן אלמגור על שירה של נעמי שמר "ירושלים של זהב": "אלמלא השיר הזה, ספק אם היתה נכונות כזאת להסתער על העיר... לדעתי, 'ירושלים של זהב', שנכתב בתמימות על ידי נעמי שמר, שינה את פני ההיסטוריה של המזרח התיכון".

מלחמות אינן קורות מעצמן. מלחמות גם אינן פועלות בחלל ריק. הן זקוקות למערכת אנושית מורכבת ותומכת שתאפשר את קיומן ואת המשכינותן: החינוך, הלשון והתרבות, הם תורמים לכך שעבור החברה הישראלית המשך החיים על החרב הוא חלק נורמאלי של החיים.

בשנת 1966 זכה הנח"ל (נוער חלוצי לוחם) בפרס ישראל בקטגוריה של "תרומה מיוחדת לחברה ולמדינה". עובדה זו מלמדת על הקשר הבלתי נפרד ועל החשיבות הערכית המיוחדת לה זוכה הקשר הזה בתרבות הישראלית בין שניים אלה. החיבור הזה חוזר במגוון פרקטיקות. החיבור הזה הפך את "המלחמה", מושג מוקצן וחריג ל"מובן מאליו" תרבותי.

יתר על כן, שיח המלחמה הישראלי, פרי הבניה של הפרקטיקות הללו, הפך את המלחמה לערך חיובי. אנו רגילים לדבר בלי קושי מיוחד על "פירות הניצחון" ועל הצדדים "המוצלחים" גם של הפחות מוצלחות מבין המלחמות: התועלות המדיניות, הביטחוניות וגם הכלכליות שצומחות למדינה ולפרט מעצם התרחשותה של מלחמה, התועלות האישיות שצומחות לפיקוד הבכיר, לדרג המדיני וגם לאזרח הסביר. תפיסות כאלה שעוגנו היטב בתרבות הישראלית ואשר מוצאות ביטוי ב"רקורד המלחמה הישראלי" העשיר, ימשיכו לאותת שמלחמה היא אופציה. רע הכרחי, אולי לא נעים, אבל כזה ששכרו בצדו. וכל עוד לא תוכר המלחמה כרע מוחלט – יוסיף מן הסתם רקורד המלחמה הישראלי להתעשר.

ב. האם המלחמה היא ערך חיובי בתרבות הישראלית?

נוכחותה המתמשכת של המלחמה בתרבות הישראלית, הביאו להבניית מנגנונים תרבותיים מיוחדים, שנועדו להקל על העייפות הציבורית מן "המצב הביטחוני" ולהקל את העומס הפסיכולוגי. לשיח שהתפתח לצורך מטרה זו אני קוראת "שיח המלחמה היפה".

בסקירה הזאת אני רוצה להצביע בקצרה על מה שנראה לי כאחד מהשורשים הברורים או לפחות אבן-דרך בשיח המלחמה היפה. ניצחון מלחמת ששת הימים הציג מאזן עלות-תועלת יוצא דופן: "בתמורה" ללחימה בת ששה ימים בלבד, ולמאות הרוגים – מחיר דמים שנתפס כ"נסבל" – זכתה ישראל בשורת תגמולים חסרי תקדים. הניצחון שילש את שטחה של ישראל, הביא לשיפור דרמטי במעמדה בזירה האזורית והבינלאומית, ובד בבד סימן את קיצו של המיתון הכבד ואת תחילתן של שש שנים "שמנות". ואולם, תוך זמן קצר התברר כי הניסיון לשמר את פירות הניצחון, ובפרט הרצון להוסיף ולהחזיק בשטחים שנכבשו, גובה מחיר צבאי, פוליטי, מוסרי ומדיני: מלחמת התשה בחזית הדרום, פיגועי טרור ביבשה ובאוויר, צורך לנהל אוכלוסיה כבושה בת למעלה ממיליון נפש, ולחץ בינלאומי גובר והולך לסגת מן השטחים.

במטרה לשמר את פירות הניצחון, החל להתפתח שיח כפול-פנים שאפשר לשאת במחירו של ניצחון זה. חלקו המופגן והמוחצן של השיח שימר את סולם הערכים המוכר המקדש את השלום,

מוסרית. ככזו, היא מעוצבת בתור מוחלטת ואוניברסלית. בתוך כך היא גם אחידה ביחס לכל בני האדם - גברים ונשים, עניים ועשירים, שחורים ולבנים, חשובים ודחויים: לכל בני האדם ערך אנושי אחד, "צלם אדם" אחד. למעשה, הם כולם חולקים יחדיו בערך האנושי שהוא משותף לכולם, וכולם "נוטלים בו חלק" באופן זהה. כל אדם נולד עם כבוד סגולי, ואינו מאבדו עד יום מותו. לא ניתן לקחת אותו ממנו אפילו אם מענים אותו, מרעיבים אותו וכולאים אותו במחנות מוות. אפשר לקחת מאדם הכל - למעט את "צלם האדם" שלו, את ערכה של אנושיותו, כלומר את כבודו הסגולי.

האמונה בכבודו הסגולי של האדם מכילה את האמונה שלכל אדם יש זכות מלאה ומוחלטת שאיש לא ימנע ממנו לחיות כבן אדם ולממש את אנושיותו; **שכל אדם זכאי לזכויות המבטיחות לו קיום בכבוד סגולי**. מזכות עקרונית זו, קובעת ההכרזה לכל באי עולם, נגזרות כל זכויות האדם הבסיסיות. או בניסוח נוסף: זכויות האדם הבסיסיות נועדו להבטיח שכל אדם יוכל לחיות חיים אנושיים בעלי ערך, כלומר חיים הנותנים ביטוי לכבודו הסגולי. זכויות האדם הבסיסיות הן אלה שבלעדיהן חיים אינם "אנושיים". הן כוללות את הזכויות לא להיות מורעב, לא להיות מעונה, לא להאנס, לא להכלא, לא להיות מושקק. כבודו הסגולי של האדם מקנה לו את הזכויות הבסיסיות לחשוב, להאמין או לא להאמין, לממש את מיניותו, לרכוש לעצמו השכלה, להתפרנס, להשתתף בחיים החברתיים והתרבותיים ועוד. לפי גישה זו, חירויות רבות הן זכויות יסוד בסיסיות, כי ללא החירות לחשוב, להתבטא, לרכוש השכלה, להתפרנס - חייו של אדם אינם "אנושיים"; כבודו הסגולי אינו מכובד.

על פי חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו, מדינת ישראל מגדירה את עצמה כמחוייבת לכבוד הסגולי, ושואפת לנהוג על פי המתחייב מקידוש ערך זה. ואולם בפועל, המחוייבות לכבוד הסגולי היא חלקית בלבד, ובודאי שאין הוא נתפס כערך מוחלט שלא ניתן להתנות עליו.

משמעות הביטחון בעולם המושגת על כבוד סגולי

הביטחון החשוב ביותר בעולם המקדש את הכבוד הסגולי הוא הביטחון בזכויות היסוד של האדם, כלומר, הביטחון המאפשר לאדם לחיות בכבוד סגולי. זהו ביטחונו של כל אדם מפני מוות, מפני אלימות, מפני רעב, מפני דיכוי, מפני השתקה ומפני יחס המונע ממנו לחשוב, להאמין, לממש את מיניותו, להקים משפחה, ללמוד, לעבוד לפרנסתו, להשתתף בניהול החברה שאליה הוא משתייך. אפשר לכתוב ביטחון זה "ביטחון קיומי", או "ביטחון סגולי". במושגים מעשיים, ציבוריים ומוכרים יותר, זהו ביטחון בסיסי שהוא סוציאלי, בריאותי, תעסוקתי, השכלתי, תרבותי, וכמובן גם מפני אלימות לכל סוגיה. ביטחון זה מאפשר לכל אדם בחברה להיות אדם, במלא משמעות המילה, בלי לחשוש מפני סכנות בסיסיות לגופו, לנפשו, לסביבתו הקרובה ולרווחתו היסודית. ביטחון כזה מעניק לכל פרט תחושה שפרושה מתחתיו "רשת ביטחון" שתמנע ממנו להתדרדר וליפול לתהומות הרסניים. תחושת הביטחון משחררת כל אחד ואחת להפנות את המשאבים האנושיים לעשייה, יצירה והתפתחות, במקום למאבק על הקיום הבסיסי. חשוב להדגיש כי בעולם המושגת על כבוד סגולי, ערך היסוד הזה משותף לכל בני האדם. לכן לא ניתן להבטיח ביטחון סגולי לחלק מחברי קהילה, או לחלק מתושביו של אזור על חשבון חלק אחר. הביטחון הסגולי חייב להתחלק באופן שוויוני בין כולם; הוא חייב להיות "משאב" שהכל חולקים בו בשווה.

מתוכננת. אפשר לראות בה פרי של הבניה תרבותית, שילוב זרועות של מדיה, ספרות, קולנוע וכלל תוצרי התרבות, שנועדו לאפשר המשך של חיים נורמאליים ככל האפשר תחת מחזור בלתי מתכלה של מלחמות חוזרות ונשנות. ■

המקורות של דליה גבריאלי נורי:

גבריאלי נורי דליה, "המלחמה היפה - ייצוגי מלחמה בתרבות הישראלית 1967-1973", **תרבות דמוקרטית**, 11, 2007, עמ' 51-76.

גור חגית (עורכת), **מיליטריזם בחינוך**, תל אביב, בבל, 2005.

גורן דינה, סודיות, **ביטחון וחופש העתונות**, ירושלים, הוצאת מגנס, 1976.

מוצ'ניק מלכה, **לשון, חברה ותרבות**, תל אביב, האוניברסיטה הפתוחה, 2004, כרך ב, פרקים 4-6.

שגב תום, **1967 - והארץ שינתה את פניה**, ירושלים, כתר, 2005.

Enloe, Cynthia, **Maneuvers: The International Politics of Militarizing Women's Lives**, Berkeley, CA, University of California Press, 2000.

Lomsky-Feder Edna and Ben Ari Eyal, "Introduction: Cultural Construction of War and the Military in Israel," in **The Military and Militarism in Israeli Society**, Edna Lomsky-Feder and Eyal Ben Ari (eds.), New York, State University of New York Press, 1999, pp. 1-36.

אורית קמיר ניתחה את הקשר בין ביטחון לבין תפיסת החברה את המונחים "כבוד סגולי" (dignity) ו"הדרת כבוד" (honor)

מבוא

בשנת 1992 קבע בית המחוקקים הישראלי שערך היסוד של מדינת ישראל הוא כבוד האדם. הכוונה היתה לאמץ את הערך שנקבע, אחרי מלחמת העולם השנייה, בהכרזה של עצרת האומות המאוחדות לכל באי עולם בדבר זכויות היסוד של האדם, ובחוקה הגרמנית: human dignity. ואולם המילה העברית "כבוד" כורכת ערך זה ללא הפרד עם ערך אחר בתכלית, ואף מנוגד בהגיונו וברוחו: honor. מושג הביטחון הוא בעל השלכות שונות במערכת המושתתת על כל אחד משני הערכים הנבדלים הללו. אף שמדינת ישראל הכריזה על שאיפתה להתכונן כחברת dignity, בפועל, דווקא honor הוא הערך המבנה, באופן מודע למחצה, הרבה מן המוסכמות החברתיות והתפיסות הרווחות בישראל. בנייר קצר זה אציג בתמצית את משמעות הביטחון בעולם שבלבו dignity, שאני מכנה בעברית "כבוד סגולי", ובעולם שבלבו honor, שאני מכנה בעברית "הדרת-כבוד".

כבוד סגולי

"כבודו הסגולי" של האדם הוא **ערכו המוחלט כיצור אנושי**, כ"חבר במשפחת האדם". על פי השקפת העולם המקדשת את הכבוד הסגולי, ערך זה הוא תכונתו הבסיסית והחשובה ביותר של על אדם באשר הוא אדם. "תכונה" מהותית זו אינה מתיימרת להיות עובדתית, אמפירית, "טבעית"; היא ערכית, אידאולוגית, רעיונית,

רבה, או שהוא יאבד מהדרת-הכבוד שיש לו. כלומר, הדרת-כבוד היא תחרות על משאב מוגבל; היא רכוש סימלי במשחק חברתי של סכום אפס. משום כך, בחברת הדרת-כבוד, פגיעות הדדיות בהדרת-הכבוד הן חלק בלתי נפרד מן ההתנהלות החברתית הרגילה והתקינה. זו הדרך בה אדם רוכש לעצמו הדרת-כבוד (על חשבון הסובבים אותו).

הדרת-הכבוד היא ערך ותיק, נפוץ, ומרכזי בחברות רבות מאוד. חברות אשר מייחסות חשיבות רבה להדרת-הכבוד של חבריהן מכונות "חברות הדרת-כבוד" (honor societies). חברות כאלה מפתחות כללים מאוד מפורטים מה צריך אדם לעשות כדי לזכות בהדרת-כבוד, ומתי הוא מאבד אותה וצובר בושה. חברי הקבוצה עירניים מאוד להתנהגותם של כל הסובבים אותם, ועסוקים ב"מדידה" ו"השוואה" של הדרת-הכבוד של כל פרט. הכללים כיצד לצבור הדרת-כבוד ולהמנע מבושה יכולים להיות שונים מחברה לחברה. בחברה אחת עושר הוא אמצעי לצבירת הדרת-כבוד, בחברה אחרת – תארים אקדמיים גבוהים, ובחברה אחרת – כושר גופני והצטיינות בשדה הקרב. אך "כללי המשחק" דומים בכולן: תחרות, משחק סכום אפס, ומדידה מתמדת של הכל כנגד הכל. חברות הדרת-כבוד שונות במידת המחוייבות שלהן לערך זה, ורובן, כמוכן, מחוייבות גם לערכים רבים נוספים (לרבות כבוד סגולי).

חברות מסורתיות הן בדרך כלל חברות הדרת-כבוד. חברות פטריארכליות מסורתיות הן כמעט תמיד חברות הדרת-כבוד, ודפוסי ההתנהלות שלהם דומים. בחברות כאלה, משחק הדרת-הכבוד הוא גברי: הגברים הם השחקנים, ויש זיהוי כמעט מוחלט בין הדרת-כבוד ו"גבריות". ככל שאדם זוכה ביותר הדרת-כבוד – כך הוא נחשב "גברי" יותר, וככל שהוא "גברי" יותר – הוא בעל יותר הדרת-כבוד. הדרת-כבוד בחברות כאלה היא, בהגדרה, "גברית". איבוד הדרת-כבוד וצבירת בושה היא "נשית". בחברות הללו, "גבריות" מוגדרת לרוב כדינמיות, אסרטיביות, פעלתנות, הישגיות, ואף לוחמנות, כיבוש ואלימות. לכן גם השגת הדרת-כבוד מזוהה עם מאבק אסרטיבי, לוחמני וכובש.

משמעות הביטחון בחברת הדרת-כבוד

בחברת הדרת-כבוד הביטחון החשוב והמרכזי אינו "ביטחון סגולי", אלא ביטחון של אדם במעמדו החברתי, באוטונומיה שלו, בשמו הטוב, בשלטונו במה שהוא שלו; בכל הדברים המרכיבים את הדרת-כבודו. זהו, אם כן, "ביטחון הדרת-כבוד", ולשם קיצור – "הדרת-ביטחון".

תפיסת הדרת-הביטחון בחברת הדרת-כבוד היא פרדוקסלית. מן הצד האחד, כדי שאדם יהנה מסטטוס של "איש הדרת-כבוד", הוא חייב להיות מסוגל להבטיח את הדרת-ביטחונו (ואת הדרת-ביטחונו של התלויים בו, כמו נשים וילדים), ואף להפגין זאת באופן פומבי (לשם הרתעה). ככל שאדם שולט יותר בהדרת-ביטחונו (ובזו של התלויים בו) – כך הוא יותר "נכבד" (ויותר "גברי"). "ביטחון עצמי" (בכל מובן) הוא בלתי נפרד מהיות "איש כבוד". ככל שאדם שולט בהדרת-ביטחונו – כך הוא חזק יותר, כך הדרת-כבודו בטוחה יותר, והוא נהנה ממעמד יציב יותר. ומה שנכון במישור האישי נכון גם במישור הקבוצתי: ככל שחברה מסוגלת להבטיח את מעמדה, כלומר את הדרת-כבודה והדרת-ביטחוונה מול החברות האחרות, כך היא בטוחה ויציבה יותר. לכן מצביאים, אנשי צבא ו"אנשי ביטחון" בכלל זוכים בחברה כזו בהדרת-כבוד רבה. לכן הכל מבקשים להסתופף בחברתם ולהתחכך בהדרת-כבודם. מפאת הדרת-כבודם, אין בודקים בציוניותיהם ולא דוחקים

מדינה המחוייבת לכבודו הסגולי של האדם חייבת לעשות כל שביכולתה כדי להבטיח את ביטחונו הסגולי של כל אדם שבא עמה במגע. שיקול זה חייב להלקח בחשבון כאשר קובעים כל מדיניות – כלכלית, מדינית או צבאית, ולא ניתן להתפשר עליו או לדחותו. ואולם בפועל, מדינת ישראל מחוייבת לביטחונם הסגולי של אזרחיה היהודים, הוותיקים, המבוססים במרכז הארץ הרבה יותר מאשר לזה של אזרחים אחרים, ולאין שיעור יותר מאשר לזה של מי שאינם אזרחים (למשל פלסטינים מחוץ לגבולות הקו הירוק). כך למשל, החלטות לא למגן איזורים מועדים לפורענות טילים בדרום או בצפון, לא לתקן כבישים קטלניים בגליל ובנגב (לרוב בין ישובים ערבים), לא להבטיח תחבורה לבתי ספר לילדים בדואים – כולן פוגעות בכבודם הסגולי של תושבי הפריפריה ושל אזרחים לא יהודים. גירויים אכזריים מן הארץ, תוך הפרדת בני משפחה אלה מאלה פוגעים בכבודם הסגולי של "עובדים זרים". הריסות בתים, כפיתות מכאיבות ותנאים לא אנושיים במעברי הגבול ובמחסומים פוגעים באופן שיטתי בכבודם הסגולי של פלסטינים.

גם לגבי אזרחים יהודים במרכז, שיקולים מדיניים, צבאיים וכלכליים אינם בהכרח מתחשבים בביטחונם הסגולי. די להזכיר אי הכללה של תרופות מצילות חיים או משככות כאבים בלתי נסבלים בסל הבריאות. החלטה זו, שמניעה הם כלכליים, פוגעת בכבודם הסגולי של החולים, של כל חולה פוטנציאלי, ושל האדם בכלל. קיצוץ בתקציבי משטרה הפוגע ביכולת למנוע מפדופיל לפגוע בילדים פוגע בכבוד האדם הסגולי. כך גם קיצוץ בתקציבי רווחה המחבל ביכולת להוציא מן הבית ילדים הסובלים מהתעללות ופגיעה. בדיוק באותה מידה גם יציאה למבצע צבאי בלי לעשות כל מאמץ מדיני למנוע שפיכת דם פוגעת בכבודם הסגולי של החיילים שחיהם מועמדים בסיכון, ולכן בכבוד הסגולי כזה. למרבה הצער, החלטות כאלה הן עניין שבשגרה במדינת ישראל.

הדרת-כבוד

הדרת-הכבוד, honor, היא כבוד מעמדי הקשור בסטטוס חברתי, ביוקרה, בייחוס ובכוח. כבוד זה אינו מתייחס לאנושיותו של האדם כאדם, או לפוטנציאל האנושי הייחודי שלו, אלא למיצובו ביחס לאנשים אחרים; למקומו בהיררכיה החברתית. הדרת-הכבוד נתפסת כרכוש סימלי; כנכס המגלם את מקומו של בעליו בפירמידה החברתית. כבוד זה הוא אישי במובן זה שכל אדם יוצר לעצמו ומצליח לקיים במידה שונה בתקופות שונות על פי מצבו בעולם. הוא נזיל משום שהוא מושפע מרכיבים רבים ומשתנה בקלות. כאשר אדם "על הסוס", הוא מצליח, מפורסם, מבוקש – הוא בעל הדרת-כבוד רבה. כאשר הוא לא פופולארי ולא מצליח – הדרת-כבודו בשפל. מוצאו של האדם, ייחוסו, מראהו, חכמתו, עושרו, תפקידים שהוא ממלא, אנשים שהוא קשור אליהם ובעיקר התנהגותו החברתית הם המעניקים לו הדרת-כבוד או שוללים אותה ממנו. לכן אנשים שהדרת-כבודם חשובה להם עושים הכל כדי לנהוג באופן שיקנה להם הדרת-כבוד ולהמנע מהתנהגויות שיגזלו מהם הדרת-כבוד, כלומר יכתימו את הדרת-כבודם בכתם של קלון, כלומר – יביישו אותם. (בושה, בעולם מושגים זה, היא ההיפך מהדרת-כבוד; היא העדר הדרת-כבוד. כך גם קלון, השפלה ובזיון).

בשונה מכבוד סגולי, הדרת-הכבוד מותנית בהכרח בתחרות של כל פרט מול כל הפרטים האחרים. כדי שלפלוני תהיה הדרת-כבוד רבה, הוא צריך לדאוג לכך שהיא תהיה רבה יותר משל אלמוני. לשם כך הוא צריך להתאמץ להשיג יותר הדרת-כבוד משיש אלמוני, ובמקביל – לדאוג לכך שאלמוני לא יצבור הדרת-כבוד

שרי אהרוני התמקדה בניתוח הקשר שבין מגדר לביטחון

- איך ניתן להבין את המושגים "שלוש" ו"ביטחון" מפרספקטיבה מגדרית?
- האם יש קשר בין תהליכי שלום לקידום זכויות נשים?
- האם לנשים ולגברים יש קול שונה בכל הנוגע לעשיית שלום או מלחמה?
- כיצד משפיעות החוויות הייחודיות של נשים בזמן מלחמה על היכולת לקדם שוויון מגדרי?

שאלות אלו ואחרות עומדות בליבו של אחד הפולמוסים המעניינים ביותר המתחוללים כיום לא רק בהקשר האקדמי של תיאוריה פוליטית ותיאוריה פמיניסטית, אלא גם בפרקטיקה הפוליטית הבינלאומית שבו פועלים שחקנים בעלי תפקידים שונים במניעה, בניהול וביישוב של סכסוכים אלימים ברחבי העולם: ארגונים בלתי ממשלתיים ברמה המקומית והבינלאומית, ארגונים רשמיים של הקהילה הבינלאומית כמו הבנק העולמי והאו"ם, מוסדות ברמת המדינה ומדינאים/יות ברמת הפרט.

ההקשר התיאורטי המיידי שממנו צומחת השאלה בנוגע לקיומו של היבט מגדרי בניהול ויישוב הסכסוך הישראלי-פלסטיני, מצוי בביקורת הפמיניסטית בחקר היחסים הבינלאומיים (יחב"ל) (Feminist IR), שהתפתחה בעשרים השנים האחרונות, ובמיוחד בניסיונות לבחון מחדש את סוגיית הביטחון הלאומי, לימודי האסטרטגיה וחקר המלחמה והשלום (Blanchard 2003).

הטענה המרכזית המופיעה בביקורת אודות תפיסת הביטחון הרווחת ביחב"ל ובמדע המדינה היא שההגדרה המסורתית של "ביטחון" מתעלמת מהאופן שבו נשים מגדירות ומפרשות מונח זה, במיוחד בכל הנוגע לסוגיית הביטחון האישי (Tickner, 1992) (Stern, 2006). יתר על כן, משום שמערכת המלחמה נתפסת כניטראלית מבחינה מגדרית, הרי שההשפעות הייחודיות של מלחמות וסכסוכים אלימים על נשים וילדים נעלמות מעיני חוקרים וקובעי מדיניות (Tickner 2001).

בבסיסה של הביקורת הזו מופיעה טענה עקרונית לפיה חקר היחסים הבינלאומיים ומדע המדינה סובלים מהטיה מגדרית (gender bias), אשר משפיעה על השוליות ועל השקיפות של נשים והשקפותיהן בזירה הבינלאומית. כתוצאה מכך שהתפיסות הרווחות אודות התנהלות הפוליטיקה והכלכלה הבינלאומית מנוסחות לעיתים קרובות במונחים גבריים ישנה נטייה להתעלם ממצואות חיייהן של נשים ומתרומתן האקטיבית לחיים הפוליטיים והכלכליים (Youngs 2004). גישה זו מוצאת חשיבות מעשית בתייעוד האקדמי ובחשיפת תפקידיהן ומקומן של נשים ביישוב סכסוכים, בעיקר על מנת להעריך ולהגדיר את צורכיהן הייחודיים ביחס למערכות הקיימות כמו גם לתרום נקודת מבט אלטרנטיבית על התנהלות הפוליטיקה הבינלאומית.

מעבר לכך, העניין בקיומם של היבטים מגדריים בתהליכי יישוב סכסוכים הושפע בשנים האחרונות מההתפתחויות בשיח ובפרקטיקה של ארגוני נשים מקומיים ובינלאומיים אשר הביאו לשינויים נורמטיביים וחוקיים הן ברמת הקהילה הבינלאומית והן ברמת המדינה. התפתחויות אלו משתקפות בהצהרות רשמיות, בדיון הבינלאומי ובמשפט ההומניטארי בכל הנוגע לנשים וסכסוכים מזוינים.¹⁸

אותם לפינות מביכות של ביקורת (כי חזקה על אנשי הדרת-כבוד, "גברים אמיתיים", שהם ישרים, דוברי אמת, אמינים ומהימנים). מאפשרים להם ניהול עצמי רב מן המקובל, וסומכים על שיקול דעתם ובחירותיהם. גם המערכות הפוליטית והמשפטית מרכינות ראש בפני הדרת-כבודם של אנשי הביטחון, ואף חבריהן שמחים להתחכך באנשי הכבוד. בישראל הדבר בא לידי ביטוי מובהק באמון הכמעט בלתי מסוייג שהכנסת, הממשלה ובתי המשפט נותנים לרוב בדבריהם של נציגי מערכת הביטחון (גם כאשר ראיות אחרות, אך מכובדות פחות, כמו עדויות של פלסטינאים, מורות בכוונים אחרים).

ואולם, למעשה, בחברת הדרת-כבוד הדרת-ביטחון היא מן הנמנע. מכיוון שהיא מושתתת על תחרות, מאבק ודינמיות מתמדת, חברת הדרת-כבוד יכולה להעניק הדרת-ביטחון זמנית בלבד. וביטחון זמני אינו ביטחון בר קיימא; הוא מראית עין של ביטחון. בחברת הדרת-כבוד, כל אדם יודע תמיד שכל הדרת-ביטחון תמשך רק עד הרגע שאדם אחר יבחר לאתגר אותה ולהעמידה למבחן. גם אם ברגע נתון פלוני הוא החזק מכולם, ואמון על הדרת-ביטחוןו (ושל תלויים בו), יבוא הרגע שאחר יחליט להעמיד את הדרת-הביטחון במבחן, ובאחד המבחנים הללו הביטחון אכן ישלל. שלילה עתידית ודאית זו פוגמת באפשרות תחושת הדרת-הביטחון גם בהווה.

לכן חברים בחברת הדרת-כבוד חשים באופן קיומי עמוק שאין ביטחון ולא יכול להיות ביטחון. שתמיד תהיה המלחמה הבאה, כי זהו טבע החברה האנושית; "ככה זה". האפשרות שאדם אכן יהנה מביטחון לטווח ארוך ולא יאותגר – אינה נתפסת במסגרת של חברת הדרת-כבוד. מי שנשבה בקסמה של גישה כזו (שביטחון אפשרי) נתפס כתמים, וגרוע מכך – כ"פראייר". כלומר, כאדם שאינו מבין את כללי הדרת-הכבוד של חברתו ואינו יודע לעמוד על הדרת-כבודו. מתוך גישה כזו, לא ניתן לנסות לכוון תנאים של ביטחון אמיתי, כי הוא נתפס כפנטזיה בלתי ניתנת למימוש.

ככל שחברת הדרת-כבוד משוכנעת שביטחון אינו אפשרי, כך גדלה החרדה מחוסר הביטחון; ככל שגדלה החרדה מחוסר הביטחון – מושקעים משאבים רבים יותר בחיזוק הביטחון, ואנשי הביטחון נהנים מהדרת-כבוד גדולה יותר.

חשוב לציין כי כשחברת הדרת-כבוד חושבת על "ביטחון" היא אינה נותנת לעצמה דין וחשבון שהיא חושבת במושגים של "הדרת-ביטחון", והיא אינה מבחינה בין "הדרת-ביטחון" ו"ביטחון סגולי". השניים כרוכים ללא הפרד בתודעתה, בלי יכולת להמשיגם בנפרד. דומני שהחברה הישראלית מבטאת רבים ממאפייני הדרת-הביטחון שצויינו, הן בתגמול הנכבד של "אנשי הביטחון" והן באמונה הקיומית שביטחון אמיתי הוא מן הנמנע ולכן אין כלל טעם לנסות לכוונו. ההסתמכות על הנסיון ההיסטורי הטראגי מחזקת גישה זו ו"מוכיחה" אותה. חיזוק התרבות של כבוד סגולי בישראל היתה מביאה לשינוי דרמטי בתפיסת הביטחון. ■

18 כך למשל, במצע הפעולה של בייג'ין [1995] פרק 4 [E] פסקאות 149-131; בדו"ח

"פרויקט השלום הפמיניסטי" כביטוי לכוח הנשי בפוליטיקה הבלתי-פורמאלית – מאז אמצע שנות ה-80 חלה עלייה ניכרת בהתארגנות של נשים ישראליות לפעילות לקידום השלום וסיום הכיבוש.¹⁹ התארגנויות אלו נוצרו כתגובת נגד לדחיקה של נשים ממוקדי קבלת ההחלטות ומעמדות מפתח בתוך ארגוני השלום המעורבים. על אף התגובות השליליות שעוררו חלק מתנועות המחאה הנשיות, הרי שפעילותן הצליחה לערער על גבולות השיח הביטחוני ולנסח תביעות חדשות לזכותן של נשים להשתתף ולהשפיע על השיח הציבורי גם כאימהות וגם כאזרחיות (Sharoni 1995, Atzmon 1999, בנסקי 2006).

בנוסף על מגמות אלו השינויים שחלו באופיו של הסכסוך הישראלי-פלסטיני לאחר שנת 2000 הביאו לפגיעה מתמשכת באוכלוסיה אזרחית ולעלייה דרמטית במספר הנשים והילדות אשר נפגעו מאלימות פוליטית. כך לדוגמא, בין אוקטובר 2000 לספטמבר 2005 נהרגו 973 ישראלים כתוצאה מפעילות אלימה של פלסטינים חמושים. מרבית ההרוגים (668, כ-70%) היו אזרחים. 272 (כ-30%) מהמספר הכולל של הרוגים היו נשים וילדות, כמעט כולן אזרחיות. תהליך זה אשר ניתן לראותו כביטוי לטשטוש ההולך וגובר בין ה"חזית" ל"עורף" ובין ה"לוחמים" ל"אזרחים" אפיין גם את הלחימה במלחמת לבנון השנייה, כמו גם את החשיפה המתמשכת של אוכלוסיית הדרום להתקפות טילים מרצועת עזה.

כיוון שהאוכלוסייה האזרחית בישראל ובשטחים הפלסטינים הפכה למטרה לגיטימית של אלימות פוליטית, ולאור העובדה שנשים ונערות ממלאות תפקידים רבים במרחב האזרחי, ישנה חשיבות רבה בהמשגת ההשפעות הייחודיות של הסכסוך על חייהן ופעילותן. יתר על כן, מרבית המחקרים שנערכו אודות השפעת הסכסוך הישראלי-פלסטיני על האוכלוסייה האזרחית בתקופה שלאחר האינתיפאדה השנייה סובלים מ"עיוורון מגדרי" ומתייחסים ל"נשים" כקבוצה דמוגרפית אחידה מבלי להביא בחשבון את התנאים הפוליטיים-כלכליים המשפיעים על נשים מקבוצות לאומיות, אתניות ומעמדיות שונות. לפיכך, רבים מהמחקרים אשר בדקו את השפעת החשיפה לאלימות פוליטית בקרב נשים נוטים להתעלם מתפקידן הייחודי כמטפלות (פיזית ורגשית), מהתלות הכלכלית שלהן ומהחשיפה הייחודית של נשים לאלימות על רקע מגדרי.

במחקר שנערך בסוף האינתיפאדה השנייה (Sachs, Saar & Aharoni 2007) נעשה ניסיון לבחון כיצד התפקידים המסורתיים של נשים כמטפלות (פיזית ורגשית) בגברים וילדים, פגיעותן הכלכלית-חברתית והיותן חשופות לאלימות על רגע מגדרי (פיזית, מינית ונפשית) עלולים להעצים פגיעה על רקע לאומי. מהמחקר עלה כי תחושת המצוקה של נשים ישראליות בעת החשיפה לאלימות הפוליטית באה לידי ביטוי בכך שהן נאלצו לטפל בחרדות של ילדים ולהכיל את הרגשות הקשים של בני הבית בכל הנוגע למצב הביטחוני. נשים רבות דיווחו על הצורך להיות "חזקות בשביל אחרים" ועל "עייפות נפשית וחרדה". ואולם, למרות הרמה הגבוהה

בהקשר זה בולטת במיוחד החלטה 1325 של מועצת הביטחון של האו"ם אשר התקבלה באוקטובר 2000 במטרה להגדיר את ההשלכות הייחודיות שיש למצב מלחמה וסכסוך אלים על חייהן של נשים ונערות: אינוס, אלימות במשפחה, מניעת שירותים ייחודיים, העדר השפעה פוליטית, עוני, שקיפות במדיה, זנות לשם הישרדות, סחר בנשים, מחלות מין ועוד. ההחלטה גם מכירה בחשיבות של הטמעת התפיסה המגדרית (gender mainstreaming) בתהליכי שלום ויישוב סכסוכים ובתפקידן המשמעותי של נשים וארגוני נשים בתהליכים אלו (אהרוני ודיב 2004).

בהשפעת מגמות אלו, נעשו גם בישראל ניסיונות ליישם מדיניות דומה, וביוני 2005 הועבר בכנסת תיקון מס' 4 ל"חוק שיווי זכויות האישה" (1951) אשר מחייב ייצוג הולם לנשים ישראליות בצוותים לעיצוב מדיניות לאומית, כולל בכל צוות העוסק ב"מניעה, ניהול או פתרון של סכסוך מדיני או בינלאומי לרבות ניהול משא ומתן ובכלל זה לקראת חתימה על הסכם ביניים או על חוזה שלום". חוק זה משקף את ההכרה בקושי של נשים בישראל להשתלב בתהליכי קבלת החלטות בנושאים הנוגעים למדיניות חוץ וביטחון.

ואולם, הקושי של נשים להשתלב בתהליכי קבלת החלטות מהווה רק אחד מהביטויים של הקשרים המורכבים בין מגדר, שלום וביטחון בהקשר הישראלי. מחקרים שנערכו בשני העשורים האחרונים זיהו מספר מגמות רחבות המאפיינות את הפוליטיקה הישראלית ואשר נגזרות באופן ישיר מקיומו של הסכסוך המתמשך במזרח התיכון:

אזרחות, שירות צבאי ומגדר – השירות הצבאי בישראל היה לאחת הזירות שבאמצעותה סומן הערך האזרחי של יחידים וקבוצות ויצר היררכיה של האזרחים על פי קרבתם לאידיאל של הגבר הלוחם או ריחוקם ממנו. השירות הצבאי לנשים יהודיות (כמו "עידוד הילודה" בקרב נשים יהודיות) מהווה ביטוי ל"עקרון הרפובליקני" של האזרחות, אשר הוחל באופן היסטורי על נשים יהודיות, חילוניות ורווקות. בניגוד לעקרון השוויון הליברלי, אשר מופיע ב"חוק שיווי זכויות האישה" הרי שהשירות הצבאי יוצר הצטלבות בין מגדר, לאומיות, אתניות ואזרחות ומהווה תשתית להתהוותן של זכויות פוליטיות וחברתיות נפרדות, המשמרות את הריבוד המעמדי והלאומי בישראל (ברקוביץ 1999, הלמן 2008).

משטר הביטחון כמערכת חוסמת שוויון מגדרי – אי השוויון של נשים בפוליטיקה הפורמאלית בישראל נקשר פעמים רבות להדרתן מעיסוק בהיבטים צבאיים וביטחוניים וכביטוי לקשר בין שירות צבאי למיקום במבנה החברתי והפוליטי הדומיננטי (Chazan 1991). הדומיננטיות של הצבא, הצבאיות והתרבות הגברית בחיים האזרחיים בישראל תרמה להתבססות ההפרדה הבינארית בין המרחב "הציבורי" למרחב "הפרטי" וסייעה לדחיקתן של הנשים למרחב המשפחתי והאימהי (הרצוג 1999). בנוסף, האופן שבו מערכת הביטחון והצבא מדגישים את "האחרות" של נשים (כמי שאינן עולות בקנה אחד עם האידיאל של "הגבר הלוחם") תורם להמשך הלגיטימציה של אי שוויון מגדרי (זרעאלי 1999, ששון-לוי 2001).

19 העצמת משקלן של תנועות המחאה של נשים בשיח הביטחוני החלה לאחר מלחמת לבנון הראשונה עת הוקמה תנועת "הורים נגד שתיקה" ונמשכה באופן משמעותי במהלך האינתיפאדה הראשונה עם הקמת "נשים בשחור" (1987), "נשים למען אסירות פוליטיות" (1988), נ"ד (נשים לדו-קיום) (1989), "קואליציית נשים ושלום" (1988), "רשת- נשים ישראליות לשלום" (1989). מאוחר יותר הוקמו ארגונים רבים נוספים וביניהם: "בת-שלום" (1994), "ארבע אמחות" (1997), "פרופיל חדש" (1998), "קואליציית נשים לשלום צודק" (2000), "כביסה שחורה" (2001) ו"מחסום ווטש" (2001).

של המזכיר הכללי של האו"ם [23 לינואר 1998] פרק 2 פסקאות 87-45; בדו"ח של ה-CSW, הנציבות למעמד האישה [מרץ 1998] החלטה 4, חלק 2; במסמך הסיכום של בייג'ין 5+ [יולי 2000] פרק 2 [E] פסקאות 19-15; החלטה 1325 של מועצת הביטחון [אוקטובר 2000], בהחלטת האיחוד האירופי למניעת סכסוכים, בהחלטה 107 של הקונגרס האמריקאי, ובהצהרת הג'י-8 ברומא [2001]; ולאחרונה בהחלטה 1820 של מועצת הביטחון [יוני 2008].

המקורות של שרי אהרונים

אהרונים שרי ודיב רולא (עורכות), **איפה הנשים כולן? החלטת מועצת הביטחון 1325: היבטים מגדריים של הסכסוך הישראלי-פלסטיני**, חיפה, הוצאת פרדס, 2004.

בוקסבאום יערה, אברמוביץ דורית ודגן מיכל, **נשים בכלכלת מלחמה - עדות חיה: השלכות מלחמת לבנון השנייה על מצב הכלכלי והתעסוקתי של נשים בחיפה והקריות**, חיפה, מרכז מהות, 2007.

בנסקי טובה. (2006). "קואליציית הנשים לשלום צודק: פרויקט השלום פמיניסטי כחלק מהמגמות לאזרוח החברה הישראלית", בתוך: א. כהן, א. בן רפאל, א. בראלי וא. יער (עורכים), **ישראל והמודרניות, למשה ליסק ביובלו**, באר שבע, מכון בן-גוריון לחקר ישראל, הציונות ומורשת בן-גוריון, 2006, עמ' 524-549.

ברקוביץ ניצה, "אשת חיל מי ימצא? נשים ואזרחות בישראל", **סוציולוגיה ישראלית**, כרך ב, מס. 1, 1999, עמ' 227-317.

הלמן שרה, "אזרחות ומיגדר", בתוך: נ. ינאי, ת. אלואר, א. לובין וח. נווה (עורכות), **דרכים לחשיבה פמיניסטית: מבוא ללימודי מיגדר**, רעננה, האוניברסיטה הפתוחה, 2008, עמ' 505-580.

הרצוג חנה, "נשים בפוליטיקה ופוליטיקה של נשים", בתוך: ד. יזרעאלי, א. פרידמן, ה. דהאן-קלב, ח. הרצוג ואחרות (עורכות), **מין, מגדר, פוליטיקה**, תל אביב, הקיבוץ המאוחד, 1999, עמ' 307-355.

יזרעאלי דפנה, "מיגדר השיירות הצבאי בצה"ל", **תיאוריה וביקורת**, 14, 1999, עמ' 85-111.

ששון-לוי אורנה, "חתרנות בתוך דיכוי: כינון זהויות ג'נדר של חיילות בתפקידים 'גבריים'". בתוך: י. עצמון (עורכת), **התשמע קולי: ייצוגים של נשים בתרבות הישראלית**, תל אביב, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2001, עמ' 277-303.

Atzmon Y., "War, mothers and girl with braids: Involvement of mother's peace movements in the national discourse in Israel," **Israel Social Sciences Research**, vol. 12, no.1, 1999, pp. 109-128.

Blanchard M. E., "Gender, international relations, and the development of feminist security theory," **Signs**, vol. 28, no. 4, 2003, pp. 1289-1312.

Chazan N., "Israeli women and peace activism," in B. Svirski & M.P. Safir (Eds.), **Calling the equality bluff: Women in Israel**, New York, Pergamon Press, 1991, pp. 152-161.

Sachs Dalia, Amalia Saar & Sarai Aharoni, "How can I feel for others when I myself am beaten? The impact of the armed conflict on women in Israel," **Sex Roles: A Journal of Research**, 57, 2007, pp. 593-606.

Sharoni Simona, **Gender and the Israeli-Palestinian conflict: The politics of Women's Resistance**, New York, Syracuse University Press, 1995.

Stern Maria, "We' the subject: the power and failure of (in) security," **Security Dialogue**, vol. 37, no. 2, 2006, pp. 187-205.

Tickner Ann. J., **Gendering World Politics: Issues and**

של המצוקה הנפשית, נשים אינן נוטות לפנות לסיוע מקצועי. ייתכן שהדבר נובע מכך שהמסגרות הקיימות אינן מותאמות לצורכיהן או לחילופין, שבעת משבר לאומי נשים נוטות לראות בבעיותיהן עניין פרטי ומשני.

בנוסף, ידוע כי פגיעות רגשית בעקבות חשיפה לאלימות פוליטית מועצמת על ידי טראומות מהעבר. עבור נשים, טראומת העבר החשובה ביותר היא חשיפה לאלימות על בסיס מגדרי או מיני. אחד הממצאים המרכזיים במחקר המתואר נוגע למצבן של נשים בעלות "טראומה כפולה", היינו, נשים שהיו קורבנות לאלימות על בסיס מגדרי או מיני הן אלו הסובלות ביותר מדיכאון, ופגיעות במיוחד במצב של אלימות פוליטית. בקבוצה זו היה ייצוג גבוה לנשים פלסטיניות-ישראליות וייצוג יתר לעולות מחבר העמים. באופן כללי ניתן לומר כי מחקר זה מלמד שנשים מקבוצות שוליים (פלסטיניות ישראליות, עולות, נשים מזרחיות) פגיעות במיוחד להשפעות הסכסוך המזוין בשל הירידה ביכולת ההשתכרות שלהן והחשיפה הגבוהה יותר לשכול ולהתקפות חמושות על אזרחים בפריפריה ובתחבורה הציבורית.²⁰

בדו"ח שנערך על ידי מרכז "מהות" (בוקסבאום, אברמוביץ ודגן 2007) על מצבן של נשים ישראליות בצפון בזמן מלחמת לבנון השנייה עולה תמונה דומה וחריפה יותר של השפעת הפערים החברתיים ואי השוויון המגדרי על נשים מאוכלוסיות מוחלשות, ובמיוחד של נשים פלסטיניות-ישראליות:

"נשים אשר חיות בעוני, מקיימות את עצמן ואת משפחתן באמצעות כלכלה ביתית מצומצמת וחסרה. עבור נשים אלו המלחמה היותה הפרה אלימה של האיזון השביר המרכיב את שיגרת יומן. לא היו להן רזרבות כלכליות או רשתות בטחון שיכלו לאפשר התמודדות עם השלכותיו של מצב החירום".

ממצאים אלו חושפים את הרלוונטיות של הניסיון להטמיע נקודת השקפה המגדרית (gender mainstreaming) בדיונים, בפעולות ובשירותים הנוגעים לביטחונה של האוכלוסייה האזרחית בישראל. יחד עם זאת, חשיפת החוויות הייחודיות של נשים ונערות בזמן סכסוך אלים ממחישה את המתח שבין המושג "ביטחון לאומי" כביטוי לאינטרס של המדינה ובין הרצון לשמור על "ביטחון אנושי" כביטוי לאינטרסים של פרטים ותתי-קבוצות. עיצוב סדר היום של מדינת ישראל על פי הגדרה צרה של "ביטחון לאומי" ובמיוחד ההצבה של אימונים מציאותיים או מדומיינים במרכז הדיון הפוליטי והציבורי מאפשרת למעשה את המשך הפקרת הביטחון האישי של האוכלוסייה האזרחית בכלל ושל נשים בפרט, אשר כבר מזמן אינם בעורף. מצב זה מאפשר גם את ההשתקה של אלו המבקשים לערער ולמחות על המדיניות הנגזרת מתפיסת הביטחון הלאומי ובמיוחד את ארגוני החברה האזרחית. לכן חשוב להדגיש כי אין די ביצירת מנגנונים מוסדיים לטיפול בבעיותיהן של אוכלוסיות מוגדרות (נשים, פלסטינים-ישראלים, עולים וכו') בעת מלחמה, אלא יש לפעול כדי לפתח דיון ציבורי המבוסס על עקרונות דמוקרטיים שיתמקד במחירים הרבים שמשלמת האוכלוסייה האזרחית בסכסוך המתמשך במזרח התיכון. ■

20 חלק ניכר מהממצאים הללו הובאו בדו"ח שנכתב על ידי: אהרונים, ש., סער, נ., זק"ש, ד., ומירטנבאום ד., **עדות אילמת: נשים והסכסוך הישראלי-פלסטיני**, תמונת מצב 2005, חיפה: "אשה לאשה"- מרכז פמיניסטי חיפה, 2005.

- מלחמת לבנון השנייה לטובת מה שנערך קורא טריוויליזציה.²³ מנדלזיס ופלג²⁴ מדברים על "מניפולציה תקשורתית" בקיץ 2006, לפיה תשומת הלב הציבורית מוסטת בהדרגה ממלחמת לבנון הכושלת לתופעה אחרת בתחום הביטחון: האיום הגרעיני האירני. טענתם היא שתהליך הסחה מנושא לנושא, מזירה גיאוגרפית אחת לשנייה, ומאקלים של מבוכה ומחלוקת לססטוס קוו המיועד לקדם סולידריות ואחדות.
  - עוד ב-1992 שנערך וסטויצ'ו מעלים טיעון דומה, אך רואים בו "מניפולציה עצמית": על סמך ההערכה כי קשה להניח שעיתונאים מנוסים כמו אלה העוסקים בסיקור ביטחון ומלחמה ניתנים למניפולציה בקלות ובכחיה, הם מדברים על מעבר ממניפולציה כפויה להתגייסות אקטיבית ורצונית.²⁵
- השוואת מערכות הטיעונים הביקורתיים כלפי סיקור הפלישה ללבנון ב-1982 עם זו של מבקרי הסיקור של הפלישה לעיראק ב-2003, מלמדת איך שיכללה התקשורת את התהליכים העיקריים באסטרטגיות הסיקור.

ביקורת הסיקור -

מלחמת לבנון הראשונה.²⁶ המלחמה בעיראק²⁷:

בלבול מקצועי בין פטריטיזם, ציות ומנטליות של "חותמת גומי"	הגזמה, חוסר זהירות, חוסר איזון (למשל בדיווח על נפגעים)
חוסר תחקיר ביקורתי, סיקור סלקטיבי, המקבל גרסאות רשמיות ללא סייג	סלקטיביות לא ראויה של מקורות
דה-קונטקסטואליזציה, דיסאינפורמציה ופבריקציה של חדשות	חוסר קונטקסט
מחאה חלשה מדי נגד שליטת המדינה בנגישות למידע, העברת מידע קטוע, תגובות חסרות אונים	השתלטות המדינה על מקורות המידע (צנזורה, דובר צה"ל)
חוסר גיוון: התקשורת השתמשה באנשים המטילים ספק בגרסאות רשמיות וצטטה אותם, אבל הרבה פחות מגרלים בדימוס, יועצים רשמיים ופרשנים נאמנים	טרמינולוגיה חד-צדדית, מוגזמת

23 Shinar D., "Media Diplomacy and 'Peace Talk': The Middle East and Northern Ireland," *Gazette*, vol. 62, no. 2, April 2000, pp. 83-97

24 Mandelziss L. and Peleg S., "Essay: War Journalism as Media Manipulation: Seesawing Between the Second Lebanon War and the Iranian Nuclear Threat," *Peace and Policy*, 13, November 2008, pp. 62-72

25 Shinar D. & G. Stoiciu., "Media Representations of Socio-Political Conflict: The Romanian Revolution and the Gulf War," *Gazette*, vol. 50, 1992, pp. 243-257.

26 Roeh I. & Ashley S., "Criticizing Press Coverage in the Lebanon War: Toward a Paradigm of News as Storytelling," *Communication Yearbook*, Newbury Park, Sage, 1986, pp. 117-141

27 שנערך ד. "סיפורי התקשורת על מלחמה ושולום: משנתו של יצחק רועה בקרש קפיצה", בתוך נייגר מ., בלונידים מ., ליבס ת. [נורכים], **סיקור כסיפור: מבטים על שיח התקשורת בישראל, ספר לכבודו של יצחק רועה**, ירושלים, מגנס, 2008, עמ' 69-84.

Approaches in the Post Cold War Era, New York, Columbia University Press, 2001.

Tickner Ann. J., **Gender in International Relations: Feminist Perspectives On Achieving Global Security**, New York, Columbia University Press, 1992.

Youngs Gillian, "Feminist International Relations: A Contradiction in Terms? Or: Why Women and Gender are Essential to Understanding the World 'We' Live In," *International Affairs*, vol. 80, no. 1, 2004, pp. 75-87.

דב שנער ניתח את מערכת היחסים בין התקשורת לביטחון

מבחינת התקשורת, הביטחון כמו הפוליטיקה, הכלכלה והפשע, הם הכלאה בין פרה קדושה, פרה חולבת ותרגולת המטילה ביצי זהב. יחס התקשורת לביטחון הוא כמו יחס לכל נושא אחר, אבל באופן יותר מודגש, שיש בו מצד אחד שיקולי שליטה ומסחר ומצד אחר שיקולי גאווה מקצועית. מסייעת ליחס זה העובדה ש"תכונות" הביטחון כתחום סיקור, מצויות בהלימה גדולה מתחומים אחרים עם ההגדרות המקובלות של ערך חדשותי, כגון אתגר אישי ומקצועי, מחוזות שיח צבעוניים, המדגישים קיטוב והנגדה, גיוון של דמויות ומצבים, הפתעה והתרגשות; מחוזות ודימויים דינמיים, עימות וגבורה, רגשות וכן הדגשת ההווה, השונה, הדרמטי, הפשוט, פעולה, האנשה ותוצאות. לכן, תכונות אלה מציעות יותר הזדמנויות להשיגים כלכליים ומקצועיים. "יתרון" זה מתבטא בטכניקות והאסטרטגיות של הסיקור, בטיב הנרטיבים ובדילמות האתיות.

טכניקות ואסטרטגיות סיקור

תחומי הביטחון בכלל והמלחמה בפרט מספקים הזדמנויות תקשורתיות מעולות לנהוג בקריטריונים של טרגדיה אריסטוטלית - חמלה ופחד - המנחה את הסיפור התקשורתי בחדשות, בידור, ספורט, ריאליטי ועוד. המחקר מעלה כי לעתים קרובות מדי ביטחון מסוקר בטקסיות, בורות והתנשאות המשולבות עם חוסר קונטקסט, דרמה, סנסציה, מיקוד בעימות, באירועים ולא בתהליכים וב-action. סיקור הביטחון הוא סלקטיבי, מוטה ומטעה. מחקרים שנערכו ע"י מרכז "קשב"²¹ ואחרים חושפים מסירת מידע חלקי ולא נכון, תחושה של הבדל קיצוני בין המתרחש בשטח לבין המסוקר בתקשורת ובין כותרות וחומר תוכני. סטיות מהמציאות בשטח בולטות בסיקור מלחמות.

בישראל, בעת ש"מנצחים" מובלטים בסיקור היצירה והשימור של מיתוסים, הגברת הסולידאריות, "עיתונאות-יציע" ומשחקי סכום אפס, המדמים סיקור נושאי ביטחון ומלחמה לתחרויות ספורט. בעת שלא ניתן להציג ניצחון, בולטת נטייה להסחה לנושאים קרובים:

- גבריאלי-נורי²² מצאה metaphorical annihilation של אירועי

21 ראה www.keshev.org.il

22 Gavriely-Nuri D., "The 'Metaphorical Annihilation' of the Second Lebanon War (2006) From the Israeli Political Discourse," *Discourse and Society*, vol. 19, no.5, 2008, pp. 5-20.

בסיוע טכנולוגיות העברה חדישות, יצרו מציאות דמיונית ששלטה בסיקור, לפעמים בשינוי קוטבי מהחומר ששלחו הכתבים מהשטח. אם מניפולציה כפויה היא נוהג פסול, הרי שהתניה ומניפולציה עצמית חמורות יותר משום שעניינן בייצור הסכמה רצוני ואקטיבי מצד כלבי השמירה של האינטרס הציבורי בכבודם ובעצמם.

האמור מתקיים, כנראה, לא רק בעת מלחמה. למשל, בסיקור סוגיות ביטחון עולמיות וישראליות, כגון המדיניות כלפי אירן או קוריאה הצפונית, גם כשיש לתקשורת מידע משלה וגם כשאין, היא מפגינה נטייה לקו מסוים, בדרך כלל ממשלתית, כל עוד הדבר לא מחייב אותה יתר על המידה.

בין האסטרטגיות, ניתן לכלול גם את שכלול ה"פוליטיקה של אמפתיה", שזוהתה לראשונה במלחמת וייטנאם והייתה מסימני ההיכר של מלחמת יום כיפור. זוהי מדיניות שמבטלת את המרחק הקריטי בין תקשורת לבין ממשל, ובין עיתונאים לבין פקיד ממשל או קציני צבא, מרחק שהוא חיוני לסיקור מקצועי אמיתי וחופשי.

נרטיבים

הנרטיבים השונים הנוצרים כתוצאה מהטכניקות והאסטרטגיות שנמנו מצויים בין שני קטבים על רצף:

- בקוטב אחד נמצא התכסיס האנליטי המבריק ששימש את טיעונו של Baudrillard, לפיו במלחמת המפרץ הראשונה המלחמה לא התרחשה כלל אלא רק הסיקור: התמונות והסיפורים על המלחמה בתקשורת היו יותר חשובים ויותר מציאותיים מאשר המלחמה עצמה. מכאן טענתו שהמציאות מאחורי התמונה לא רלבנטית ושאין חשיבות אם המלחמה אכן התרחשה או לא, כל עוד ראינו את התמונות.²⁹ טיעונו של Baudrillard מקבל אישור אמפירי במאמרי ביקורת על סיקור מלחמת המפרץ הראשונה.³⁰

הטענה המרכזית היא כי למרות שמלחמה זו סוקרה ביתר שאת מאשר כל סכסוך שקדם לה, בסופו של דבר התברר שהתקשורת נכשלה. כזכור, האבדות הכבדות של העיראקים כמעט שלא סוקרו. צילומי טנקים והפגזות תותחים פורסמו בהרחבה אבל מעט מאד תמונות מההרס וההרג בצד השני ראו אור. מלבד המקרה של הפצצת הבונקר הצבאי, כביכול, באל-עמריה, שם נהרגו כ-300 אזרחים, המלחמה הופיעה כמשחק ווידאו ללא הרוגים-אמת וללא שפיכות דמים. כך פותח נרטיב של "בחורינו במלחמה" שאין בו כמעט אויב נראה לעין.

- בקוטב השני נמצאים נרטיבים שנבנו במלחמה בעיראק ע"י שלל ערוצי התקשורת. נכללים בהם:
  - הערוצים המערביים הממוסדים (רשמיים ורשמיים למחצה) שהתגייסו במלואם (CNN, הטלוויזיה העיראקית) או שבחרו בעמדה ביקורתית (BBC, Guardian).
  - ערוצים בעולם השלישי, בעיקר רשתות פרטיות ערביות - אל-ג'זירה, אל-ערביה ואבו דאבי. למרות ששידרו בערבית,

טכניקות ההגזמה, חוסר הזהירות וחוסר האיזון שזוהו במלחמת לבנון הראשונה, בעיקר בדיווח על נפגעים, מתפתחות בביקורת על סיקור הפלישה לעיראק לטיעוני בלבול מקצועי בין פטריטיזם, ציות ומנטאליזם של "חותמת גומי".

טכניקת הסלקטיביות הבלתי ראויה של מקורות, שזוהתה בפלישה ללבנון, מתפתחת במקרה העיראקי לחוסר תחקיר ביקורתי ולסיקור המקבל גרסאות רשמיות ללא סייג. טכניקת חוסר ההקשר בסיקור הפלישה ללבנון, מתפתחת לדה-קונטקסטואליזציה, דיס-אינפורמציה, ופבריקציה של חדשות. טכניקת השתלטות הצנזורה הישראלית בפלישה ללבנון מתפתחת למחאה חלשה מדי נגד שליטת המדינה בנגישות למידע, המייצרת סיקור קטוע וקבלת התקשורת את חוסר האונים של עצמה; והטרמינולוגיה החד-צדדית, המוגזמת של סיקור הפלישה ללבנון מתפתחת לחוסר גיוון, באשר בין המומחים שפירשו את המלחמה בתקשורת היו אנשים המטילים ספק בגרסאות הרשמיות, אבל הם הופיעו הרבה פחות מאשר יועצים רשמיים ופרשנים "נאמנים" לממשל ולצבא.

גם באסטרטגיות המקצועיות אין שינוי רב. הן כוללות בשני המקרים שלושה תהליכים עיקריים: טריוויאליזציה, התגייסות והתמסרות, התניה ומניפולציה עצמית.

טריוויאליזציה (או "סיקור יציע", או "תסמונת מסלול מרוצי הסוסים") היא אסטרטגיה בה הסיקור התקשורתי המקצועי עובר תהליך של "זילות". כל האירועים מקבלים טיפול דומה לזה של אירועי ספורט, בהם לא נותר ספק לגבי הפטריטיזם של המסקרים. אסטרטגיה זו מעדיפה להדגיש טקטיקות על פני ניתוח האירועים והקשריהם. תפיסתו של סדאם חוסיין היא דוגמה טובה. שידורים חוזרים ללא הפסקה או הדפסה חוזרת של פריטי חדשות שהדגישו את העימות עם סדאם, הציגו עניין חשוב ומורכב במונחים פשוטים של תחרות ספורט. זה יוצר נטייה להדגיש טקטיקה צבאית, המונעת סיקור רציני של נושאים יותר חשובים.

התגייסות והתמסרות מתרחשות במישרין ובעקיפין באמצעות ה"שיבוץ" (embedding). טכניקה זו שיפרה שיטות קודמות, כמו הבידוד הפיסי של עיתונאים בסיקור הפלישות לגרנדה ולפנמה בשנות ה-80; חיבוק הדב המחניק של דוברים צבאיים באוהל ממוזג וגדוש משקאות וחבילות מידע מוכנות, בדהראן שבערב הסעודית, במלחמת המפרץ הראשונה; ונוהגים המוכתבים ע"י דובר צה"ל ולשכת העיתונות הישראלית בנוגע לכניסה ולפעילות של עיתונאים בשטחים הכבושים

כך, התקשורת האמריקנית מבוקרת, ראשית, על הסיקור החסר של שליטת הממשל והצבא האמריקניים על הנגישות למידע ועל חוסר התגובה ההולמת לכך; ושנית על ההשענות היתרה על יועצים, פרשנים ומרואיינים מקרב קצינים ומומחי מודיעין ממשלתיים בדימוס. אין ספק שביקורת כזאת ניתן להפנות גם כלפי התקשורת הישראלית בעתות מלחמה ולא רק בהן.

התניה ומניפולציה עצמית הן שיפור נוסף של אסטרטגיות מוכרות: התפתחות ממושגים של מניפולציה כפויה מצד ממשלים וצבאות על התקשורת, כמו בוייטנאם, לעבר התגייסות אקטיבית ורצונית מצד ארגוני תקשורת ועיתונאים. זהו גם שיפור בטכניקת המניפולציה העצמית בסיקור המהפכה ברומניה²⁸, בה ציפיות מוקדמות של העורכים בלונדון, פריס, אטלנטה ומרכזים אחרים,

Baudrillard J., "The Gulf War Did Not Take Place," In Mark Poster (ed.) *Jean Baudrillard: Selected Writings*, Stanford: Stanford University Press, 2001, pp. 231-253.

Higham N., "War reporting enters 21st Century," *BBC News World Edition*, 30 March 12 2003; Rogers P., "The Myth of a Clean War - and Its Real Motive," *Open Democracy*, March 13 2003.

.Shinar & Stoiciu, op.cit 28

היוצרת אקלים בעד או נגד מלחמה, חוקרים חשובים טוענים כי לא הטלוויזיה כמדיום או כטכנולוגיה היא שמעוררת התקוממות בקרב דעת הקהל.³³ בוייטנאם הטלוויזיה לא חשפה מלכתחילה את כל הזוועות אלא הצטרפה למבקרי המלחמה בשלב מאוחר למדי, אולי כמו התקשורת הישראלית במלחמות לבנון, כשהאוכלוסייה האזרחית החלה לחוש את מחיר המלחמה (ארונות קבורה בהקשר הוייטנאמי, ידיעות שדלפו מהחזית בשתי המלחמות בלבנון). נראה כי כאז כן היום, התקשורת נרתעת במשך זמן רב מלהראות דם ואש ומסתפקת לכל היותר בתימרות עשן. למעשה, רוחות הפטריוטיות וההתמסרות לממסד בראשיתן של מלחמות עוזרות לממשלות וצבאות להיכנס לזירות קרב (וייטנאם, לבנון, עזה ועוד), לאו דווקא לצאת מהן.

ומכאן המסקנות שהתקשורת מגיעה אחרי, לא לפני שינויים בדעת הקהל או בתחומים אחרים, שהיא לא מובילה אלא נגררת. אולי נכון הוא שבעת מצוקה אנו נוטים להמציא אלילים מצד אחד ומכשפות רעות כאחד. בין אם מקבלים או דוחים תפיסות אלה, ניתן להשתמש בהן לפיתוח נוסף, כמנוף להתקדמות הדיון סביב תפקוד התקשורת בהקשרי ביטחון.

המימד המערכתני הכללי: שני היבטים עשויים לעזור בבניית סדר יום של חשיבה ומחקר בנושאי סיקור תחומי ביטחון, כולל מלחמה, ומגזרי חיים אחרים. שינויים חברתיים בשנים האחרונות יכולים, אולי, להבהיר איך נולדו הטכניקות, הנרטיבים והאתיקה החדשים הנדונים כאן.

ההיבט הראשון הוא פוליטי-כלכלי, במובן של היחסים בין השוק וערכי החברה. השני הוא פוליטי-תרבותי, במובן של מחסור בכלים מקצועיים שיכולים להבטיח את הישרדותה של אתיקה תקשורתית יעילה.

היבט פוליטי-כלכלי

ההיבט הפוליטי-כלכלי עוסק באתיקה תקשורתית המשקפת חיזוק הנוכחות הניאו-ליברלית בפרקטיקה התקשורתית. נקודת המוצא כאן היא הביקורת נגד הקפיטליזם האלים והלא אנושי המיובא בשנים האחרונות למערב (וגם לישראל), ובעיקר מ"הקפיטליזם החזירי" החדש. הביקורת מופנית, ראשית, נגד ביטול ההפרדה והאוטונומיה ההיסטורית של מנגנונים שבעבר יצרו ערכים חברתיים באופן בלתי תלוי בשוק. שנית, הביקורת מופנית כלפי העובדה שבשנים האחרונות הקפיטליזם הניאו-ליברלי והשוק הם אלה הקובעים ערכי חברה ותרבות.³⁴

יישום הביקורת הזאת על האתיקה העיתונאית מוביל למסקנה שכשם שהשוק הגיע למעמד של קביעת נורמות אתיות במסחר, בעסקים ובחברה בכלל, כך הוא החל לשלוט באתיקה התקשורתית. בסיקור הביטחון והמלחמות, כמו בסיקור תחומים נוספים, האתיקה הזאת נשענת על ממשלות, על מגה-תאגידים עסקיים, על מוסדות מקצועיים ועל קהלים שמקבלים את הלגיטימיות של הטכניקות והנרטיבים המיוצרים בדרך זו. אומר על כך Robert Mc Chesney: "הניאו-ליברליזם פועל לא רק כמערכת כלכלית, אלא גם כמערכת פוליטית ותרבותית. הניאו-ליברליזם פועל יותר טוב בדמוקרטיה אלקטוראליות פורמאליות, בהן האוכלוסייה מרוחקת

הם הצטיינו בחשיפת הצד השני של הסכסוך. בלעדיהם, ובלעדי תחנות שידור אחרות, העולם היה מקבל לא יותר מגרסה אמריקנית רשמית.

– ערוצים אלטרנטיביים יותר מיליטנטיים וחתרניים, בעיקר מקוונים, כמו "אינדימדיה" ואחרים.

תהיה אשר תהיה העדפתנו באשר לנרטיבים האלה, קשה להימנע מהתחושה שקהל התקשורת הפך, למעשה ל"בן ערובה של מידע" ("information hostages") ושל דרך הסיקור בידי התקשורת. זה מסביר את הנטייה למיתולוגיזציה של האירועים או להסחה לנושאים אחרים.³¹

שאלות ודילמות אתיות

המחקר על סיקור המלחמה בעיראק ב-2003 מעלה כי התקשורת נשענת באופן כמעט בלעדי על מקורות רשמיים. אלה המקורות השליטים גם בתקשורת הגלובלית, כפי שמעידים Danny Schechter, מחקרי קשב ואחרים.³² עובדה זו מעוררת שאלה פרקטיות ושאלה נורמטיביות. הראשונה היא, "איך לבדוק ידיעה במצב של חוסר מקורות אוטונומיים, תלות במקורות רשמיים, תחרות פראית וטכנולוגיות העברה מיידית ישירה?" השאלה הנורמטיבית היא, "באיזו מידה איבוד שליטה בעריכה (editorial control) לטובת מקורות ממשלתיים וצבאיים, היא מחיר יקר מדי עבור נגישות לאירועים ומקורות?" וכמובן, איך ליצור אלטרנטיבות לתלות האמורה.

שאלה שנייה בתחום האתיקה היא, "מתי והיכן מתחילה המניפולציה של חדשות ביטחון ומלחמה: פיקוח וצנזורה, לחץ, ניצול תלות ישירים, 'הטבות' ואספקת חבילות מידע, באופן ישיר בעת הסיקור? סלקציה וסוציאליזציה בהעסקת עיתונאים הרבה לפני סיקור של אירוע מסוים?"

בהקשר דומה, עולה השאלה איך לפתור את הקונפליקט היומיומי בין כוונות טובות של עיתונאים והתנאים המשפיעים על החיפוש וההעברה של חדשות, כולל ציפיותיהם של עורכים ובעלים ולחץ מצד מקורות רשמיים כאמור?

מעבר לכך, יש לכלול בעיון בשאלות הללו גם שאלת ההדגש האישי מול המוסדי בהקשר של האתיקה העיתונאית. הנטייה המסורתית היא להדגיש את האתיקה האישית של אנשי התקשורת בשטח. מצד שני, קיימת טענה שבאקלים התקשורתי המנוהל על ידי מונופולים של תקשורת ממשלתית או אוליגופולים של תקשורת מסחרית, המעצבים ומפרשים עבורנו את המציאות, יש לעצב ולקיים כללי אתיקה שיחייבו גם הגורמים מוסדיים מקומיים ובין לאומיים, החל ברמת עורכי החדשות, דרך דרגי הניהול הבכיר וכלה בבעלים.

לבסוף, איך לא לאבד ערכים אתיים מסורתיים? איך לעבוד מבלי להגן כל הזמן על המולדת? איך לחפש מידע בשני צדי החזית? איך לקבל החלטות עיתונאיות בתנאי דיקטטורה מחד גיסא, ובאקלים של "לחץ דמוקרטי" מאידך גיסא?

עוצמת התקשורת

המימד המיידני: לעומת הדעה הפופולארית שהתקשורת היא

33 ראה רועה י., "שבע פתיחות לעיון בתקשורת ובעיתונות", אבן יהודה, רכס, 1994, עמ' 106-104.

34 Soros G., "The Capitalist Threat," *The Atlantic Monthly Review*, 279 (2), February 1997.

Gavriely-Nuri, Shinar (2000), Mandelzis and Peleg, op. cit 31

32 Schechter D., *When News Lies: Media Complicity and the Iraq War*, New York, Select Books, 2006. (+ DVD Weapons of Mass Deception); www.keshev.org.il

ממידע, מנגישות ומהספירות הציבוריות הדרושות להשתתפות משמעותית בקבלת החלטות...³⁵

לכן, אפשר להסיק שגם בסיקור ביטחון ומלחמה יש צורך בהפרדה מחודשת בין היחסים והנורמות של השוק לבין האתיקה המקצועית בסיקור. זה צריך להיות חלק מסדר יום חדש במחקר התקשורת. אבל ניסוח מחודש של היחסים בין השוק לבין מוסדות החברה ובהם התקשורת, דרוש כאוויר לנשימה.

היבט פוליטי-תרבותי

ההיבט הפוליטי-תרבותי עוסק באחת הדילמות הנובעות מההיבט הכלכלי. שמקורה הוא הביקורת על הטענה המרקסיסטית המסורתית, של Hans Magnus Enzensberger למשל, הגורסת שעל מנת לתקן את בעיות חדירת השוק לתחום הערכים והאתיקה העיתונאית, צריך שהכוחות הפרוגרסיביים יכבשו את אמצעי התקשורת. אבל כפי שאומר Baudrillard, אין זה מועיל שצרכן התקשורת יתפוס את מקום השדר, משום שלכבוש את המדיה פירושו לשמר את העיקרון המנחה של מערכות תקשורת ההמונים. כדי לשנות את המצב יש ליצור מודל חדש דו-כיווני המבוסס על אינטראקציה (reciprocity) ולא על התחלפות (reversibility) בתפקידים של שדרים וצרכנים. דווקא כאן גדולה התקווה להסתייע בטכנולוגיות חדשות לשם כך.³⁶ ■

35 McChesney R., *Rich Media Poor Democracy*, New Press, 1999, p. 110.

36 Enzensberger H.M., "Constituents of a Theory of the Media," *New Left Review*, 64, 1970, pp. 13-36; Baudrillard J., "Requiem for the Media," In Jean Baudrillard, *For a Critique of the Political Economy of the Sign*, St. Louis, Mo, Telos Press, 1981, pp. 164-184.

סיכום כנס החברה בישראל והביטחון הלאומי

"התנהגות המדינה בהקשר לביטחון מבטא תופעות תרבותיות מוגדרות. תרבות קובעת מדיניות, כאשר היא מגדירה התנהגות נורמטיבית". בנוסף טענה מלץ-גינסבורג, כי תפיסת הביטחון של ישראל קשורה תמיד עם הפחד מאיום קיומי – כיום באופן מיוחד, לאור הפחד מאיום הגרעין האירני. ישראל מעולם לא הרגישה שקיומה מובטח.

לטענתה, המדיניות הביטחונית של ישראל מבוססת על שני גורמים: ראשית, תחושה של פגיעות לנוכח ההיסטוריה הקשה של יהדות התפוצות ו"השכונה הלא ידידותית" של המזרח התיכון. שנית, הצורך באקטיביזם ציוני. לדבריה, "הלוחם הוא הסמל ליהודי הפעיל החדש. הדבר בא לידי ביטוי בטווח הרחב של ההמצאות ובמגוון הרחב של מוצרי ההיי-טק. מדיניות הביטחון של ישראל היא תוצאה של גישות אלה". לטענתה, הרעיון הישראלי של ביטחון המבוסס על אקטיביזם לא אמור להתפרש כמיליטריזם.

ד"ר קובי מיכאל, ממכון ירושלים לחקר ישראל ואוניברסיטת בן-גוריון שבנגב, מכיר בקיום "מיליטריזם מדיני" בישראל. הוא טען כי לצבא יש השפעה מרובה על החלטות ממשלה, מאחר ואין מקור אחר להערכות שסופקו על ידי מקורות צבאיים. "הרמטכ"ל הוא האיש החזק ביותר במדינה ואף אחד לא מעז לסתור אותו", אמר מיכאל. רק בידי הצבא ישנם כלים לניתוח המצב באופן מעמיק ומקיף. לטענת מיכאל, לא קיים כל גוף אזרחי שהינו בעל משאבים דומים לאלה הקיימים בצבא ובשירותים החשאיים. "זה ברור, כי יש קשר הדוק בין הדרך בה בוחנים בעיה לבין דרך הפיתרון שלה. אם נתקלים בבעיה כירורגית, היא אינה מטופלת באופן הומיאופתי", אמר מיכאל. לטענתו, ישראל חשופה לארבעה איומים עיקריים: האיום הדמוגרפי, אבדן הלגיטימיות, בעיות כלכליות ואיומים צבאיים. מאחר והאיום הצבאי נחשב לאיום המיידי ביותר, גישות צבאיות משמשות לפתרון בעיות בעלות אופי מדיני. מיכאל המליץ על הפרדה בין הממסד הפוליטי לבין הממסד הצבאי כדי לאפשר לממסד הפוליטי להשיג את מטרותיו.

אלוף (מיל.) יעקב עמידור, שהיה יועץ לכמה ממשלות כראש אגף המודיעין בצה"ל, דחה את הביקורת של מיכאל. לדברי עמידור, למעט מלחמת ששת הימים, בה ישראל כבשה בשנת 1967 את רמת הגולן, את הגדה המערבית, את רצועת עזה ואת חצי האי סיני, הצבא מעולם לא כפה עצמו על הממשלה בתהליך קבלת החלטות. להיפך. ממשלות ישראל פעלו במהלך תהליך אוסלו וגם בעת הפינוי החד צדדי של רצועת עזה נגד אזהרות מפורשות של הצבא. "בכל פעם שהממשלה רצתה לקבל החלטה מדינית, היא עשתה זאת ללא קבלת אישור מהצבא ולפעמים נגד רצונו, כפי שנעשה בזמן מלחמת לבנון ובמהלך הנסיגה החד-צדדית מרצועת עזה או במהלך הסכמי אוסלו".

פרי גולן, התייחס בדבריו לסוגיית הערכים, העולה בממשק שבין הדרג המדיני לדרג הביטחוני. לדעתו, קיימת משוואה בה המושג ערכים שווה למושג איכות. משוואה שמהווה מרכיב מהותי בעוצמה המדינית של מדינת ישראל. שמירת הערכים, לדברי גולן, הינה מקור לעוצמה של מערכת הביטחון. ערכים אלה הם סוג של מצפן, בעיקר במציאות שהינה עמומה ולא מוגדרת. לדעתו של גולן, המדינה מתקיימת, כמו החברה היהודית בתקופה שלפני הקמת המדינה, בסביבה מאוד לא יציבה ומאותגרת בדילמות

מרכז ש. דניאל אברהם לדיאלוג אסטרטגי במכללת נתניה וקרן פרידריך אברט ערכו בתאריך 2 בספטמבר 2009, כנס סיכום בעקבות שתי סדנאות שהיו בחודשים מאי ויוני 2009. בכנס שהתקיים ב-2 בספטמבר 2009, השתתפו אקדמאים, מומחים לנושאי בטחון מהשטח הצבאי והאזרחי וכן מספר עיתונאים. משתתפי המושבים השונים דנו במהלך ארבעת המושבים בנושאים הבאים:

- בחינת משקלו של הדרג הצבאי בתהליך קביעת מדיניות הביטחון הלאומי, תוך כדי מתן המלצות להגדרת מערכת היחסים בין דרג זה לדרג המדיני. נבחנה גם רמת הפיקוח והבקרה שיש לדרג האזרחי על הצבא ומערכת הביטחון.
- בחינת מערכת היחסים בין "הביטחון", ומערכת הביטחון, לנושאים ולתחומים אזרחיים, כגון חינוך, רווחה, מגדר ותשתיות. בקביעת סדרי העדיפויות בביטחון הלאומי.
- ניתוח ההשלכות ההדדיות בין טריטוריה לבין הביטחון הלאומי בחברה הישראלית.
- בחינת תפקיד התקשורת בקביעת תפיסת הביטחון הלאומי. הדיונים בנושאים אלה התקיימו בפני קהל של כ-200 משתתפים בהם אקדמאים, סטודנטים, אנשי מערכת ביטחון, חברי ארגונים לא ממשלתיים (NGOs), נציגי שגרירויות והציבור הרחב. המסמך הבא מביא סקירה וסיכום המצגות בכנס.

דברי פתיחה

במהלך דברי הפתיחה של הכנס, אמר **ד"ר רלף הקסל**, מנהל סניף ישראל של קרן פרידריך אברט, כי כנס זה יבחן את משמעות מושג הביטחון ובחינת הקשר שבין ביטחון לאומי לחברה האזרחית.

ד"ר אפרים סנה, יו"ר מרכז ש. דניאל אברהם לדיאלוג אסטרטגי, לשעבר סגן שר הביטחון, תיאר את התרחיש הבא: "עליונותנו הצבאית הולכת ופוחתת בהשוואה לשכננו. תקציב הביטחון מתכווץ בהתמדה ומערכת החינוך, שהייתה בעבר מערכת איתנה אשר הבטיחה את היתרון האיכותי של ישראל, מתמוטטת. במקביל רוכש עולם הערבי מערכות נשק מתוחכמות ביותר ומדביק פערים עם ישראל". לטענת ד"ר סנה, חייבת ישראל להבטיח את עליונותה הצבאית גם בזמן שלום על מנת להבטיח את המשך קיומה, שכן שינויים יכולים להתרחש בן לילה.

ד"ר ראובן פדהצור, המנהל האקדמי של המרכז, לא הסכים עם הטיעון המרכזי של ד"ר סנה, וטען שתקציב הביטחון של ישראל עלה במהלך העשור האחרון וכי העליונות הצבאית של ישראל מתחזקת מדי יום.

מושב ראשון:

הדרג המדיני מול הדרג הצבאי – מי קובע את המדיניות?

המושב הראשון דן במערכת היחסים שבין הדרגים המדיני והצבאי, תוך ניסיון להתמודד עם השאלה מי קובע את מדיניות הביטחון הלאומי בישראל.

תמר מלץ-גינסבורג, מהמכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS) באוניברסיטת תל-אביב, סברה כי גורמים תרבותיים משפיעים בצורה ניכרת על המדיניות הביטחונית של ישראל. לטענתה,

חדשים. לעומת זאת, טוענת ששון-לוי, כי הרחבת שרות החובה הצבאי על מרכיבים חדשים בחברה, כמו יהודים חרדים, מוליד אתגרים חדשים. לדוגמה, בוגרי 43 ישיבות הסדר דרשו שרות צבאי נפרד לגברים ולנשים. לדבר זה יש השלכות מרחיקות לכת על החברה הישראלית.

ששון-לוי מזהה את היתרונות החברתיים שיבואו עקב הפיכת הצבא לצבא מקצועי, שכן אז תהפוך החברה לפחות מיליטריסטית. עם זאת, ששון-לוי מזהה גם את הסכנות הטמונות במעבר לצבא מקצועי. "לצבא מקצועי אין אף פעם מספיק חיילים", טענה ששון-לוי. לכן, צריך הצבא לגייס חיילים אשר מגיעים בדרך כלל מהמעמדות החברתיים הנמוכים ביותר. מאחר והצבא המודרני דורש רמת פיקוד מובנית, התוצאה יכולה להיות צבא בן שני מעמדות, בו המפקדים באים משכבות הביניים והעלית החברתית בעוד הלוחמים יבואו מהשכבות הנמוכות והנכשלות. לכן, סיכמה ששון-לוי הדרישה ל"צבא העם", היא המאפשרת שוויון חברתי.

דב בן-מאיר, לשעבר סגן יו"ר הכנסת, טען כי אין למדוד את מצב חברה בנקודת זמן אחת, יש לבחון את ההתפתחות לאורך ציר הזמן. לדעתו, פעמים רבות אין התקשורת משקפת את דעת הקהל. יש לציבור את הדעה שלו ולא תמיד הוא מתעניין בתקשורת. מכיוון שכיום יש בחברה הישראלית מעבר לאינדיבידואליזם, יש לראות כיצד מתמודדים עם מצב זה ומבטיחים על רקע זה, שהמערכת תתפקד מבחינה לאומית.

בבואנו לבחון ערכים לאורך זמן, אנו רואים כיצד הם משתנים לאורך שנות קיום המדינה. הערכים בהם האמנו לאורך השנים השתנו. דברים שנעשו בעבר על מנת להתחמק מביקורת, אינם מקובלים כיום. לדברי בן-מאיר, אלה שרוצים לקחת ערכים ישנים ולהתאימם להיום, למשל הטרנסספר של ברל כצנלסון וארלוזורוב בשנות העשרים והשלושים והטרנסספר של רחבעם זאבי בשנות השמונים והתשעים – אינם זהים. בן-מאיר חושב כי יש לבחון את המצב בצורה חיובית ולראות כיצד אנו מוציאים מעצמנו את הטוב – שבדרך כלל יוצא בעיתות חרום. החוסן שלנו, לדעת בן-מאיר, הוא ביכולתנו לנקות את האירויות – ובכך חוזקנו.

מושב שלישי:

ביטחון לאומי, גיאוגרפיה וטריטוריה

הגיאוגרף **ד"ר עמירם אורן**, חוקר עצמאי ועמית מחקר במכון ון-ליר ומומחה לשימושי קרקע על ידי הצבא, טען כי כמחצית הטריטוריה הלאומית של ישראל גופה (לא כולל השטחים הכבושים), שייכים לכוחות הביטחון או נשלטים על ידם. בנוסף, לפי אורן, נשלטים על ידי הצבא המרחב האלקטרומגנטי של ישראל, המרחב הימי והמרחב האווירי של המדינה. אורן טען כי לשימוש של הצבא בשטח יש השפעה רבה על הסביבה ועל משאבי הקרקע המוגבלים שלה. אורן העלה לדיון את השאלה התמידית, האם ישראל הינה "מדינה שיש לה צבא או למעשה, צבא שיש לו מדינה" – היה ברור כי אורן מחזיק בדעה השנייה.

זוהר אביטן, ראש התכנית הקדם אקדמית במכללת ספיר בשדרות, דיבר על הגישה המפלה בה נוקטים דרגי מקבלי ההחלטות בישראל בטיפול בסוגיות ביטחון באזור מרכז הארץ לעומת יחסם וטיפולם בביטחון באזור הפריפריה. אביטן ביקר את הממשלה על כך שהיא מתעלמת מצרכי התושבים בשדרות. הוא טען כי אם כל האנשים שנולדו בשדרות לאורך השנים היו נשארים בעיר, היה מספרם מגיע כיום ל-100,000 איש. בנוסף, הצביע אביטן על כך, שבתקשורת הישראלית הצטיירה באור שונה תגובת התושבים

ביטחוניות מהמעלה הראשונה, שהן חלק מתפיסת המדיניות של כל דרג מדיני. בן גוריון היה הראשון שעיצב את כללי המשחק בין הדרג הצבאי-ביטחוני לבין מקבלי ההחלטות בדרג המדיני.

הדרג המדיני מעוניין להישען על דרג ביטחוני מומחה ואובייקטיבי. הדבר נובע בין היתר מהמורכבות של הפוליטיקה הישראלית. הערך החשוב ביותר הוא ממלכתיות, המשולבת עם יושרה ואובייקטיביות מקצועית וישרה, ללא קשר עם תפיסת עולם אישית, הנטולה מכל מניפולציה, אך מציגה גם את הדילמות. אחת הבעיות, לדברי גולן, היא, כאשר יש דרג מקצועי רב השפעה. הדרג המקצועי חייב לאמץ מנגנוני פקוח ובקרה ולהיות פתוח לבקרה חופשית.

מושב שני:

הקשר בין ביטחון לאומי והחברה האזרחית בישראל

ד"ר אורית קמיר מביה"ס למשפטים באוניברסיטה העברית בירושלים, עמדה על ההבדל שבין המושגים כבוד סגולי (dignity) לבין הדרת כבוד (honor) בהקשר לביטחון לאומי. בשנת 1992 נחקק בישראל חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו, שהתבסס על הגישה הליברלית המערבית ואמנות האו"ם המתייחסות לכבודו וחירותו של האדם. על פי חוק זה "לכל אדם יש זכות מולדת, שהינה ערך מוחלט, ומכאן נובע שכל בני האדם שווים", אמרה קמיר. תפקיד המדינה הוא להבטיח שזכויות מקודשות אלו יינתנו לכל האזרחים. לדעת קמיר, הדרת הכבוד ממלאת תפקיד חשוב בסביבה התרבותית הישראלית. חברות הדרת כבוד מעריכות ערכים, שהינם הפכים לערכים אותם מאמצת חברה כבוד סגולי. "בחברות המייחסות חשיבות גדולה להדרת הכבוד יש נקמות דם והן מאוד תחרותיות", סבורה קמיר. הדרת כבוד היא משחק סכום אפס. מאחר וכבוד הוא עניין יחסי, אדם המקבל כבוד תמיד יגרום לאדם אחר לאבד את כבודו. לכן, בטחונו האישי של אדם בחברה כזאת לא יכול להיות אף פעם מובטח.

ד"ר שרי אהרוני, מהאוניברסיטה העברית בירושלים, התמקדה בהשפעת הנוכחות המתמדת של משברים ביטחוניים על נשים בישראל. אהרוני סבורה כי נשים לא מיוצגות במערך מקבלי ההחלטות במדיניות הישראלית, בשל תפקידן המשיני בצבא ובכוחות הביטחון. "בזמנים של קונפליקט מדיני קולות הנשים נשמעים פחות והן מיוצגות בצורה אוטורית", טענה אהרוני. במהלך האינתיפאדה השנייה "מתוך כאלף ישראלים שנהרגו, 70% היו אזרחים ו-30% היו נשים וילדים". לדבריה, ההבדל בין העורף לחזית הופך להיות פחות מוגדר בעת לחימה מהסוג הקיים בימינו, כפי שהדבר בא לידי ביטוי בזמן מלחמת לבנון השנייה ומבצע עופרת יצוקה, כאשר אלפי רקטות נורו לעבר התנחלויות וישובים ישראליים ומשפחות אולצו לשהות שבועות במקלט. לכן לדעתה, נשים מושפעות כיום לרעה יותר בעת מצבים של קונפליקט.

ד"ר אורנה ששון-לוי, מהמחלקה ללימודי מגדר באוניברסיטת בר-אילן, בחנה את המיתוס שצה"ל הוא צבא העם. לטענתה, הגדרה זו כבר אינה תואמת את המציאות הישראלית. רק 75% מהגברים היהודים ופחות מ-60% מהנשים היהודיות עושים שרות צבאי כיום, ורבים מהם לא משרתים את מלוא הזמן הקבוע בחוק. לטענתה, במהלך שנות התשעים החל הצבא "לחשוב עסקים". "הצבא רואה עצמו כחברה, שלקוחותיה הם האזרחים, להם צריכה החברה לספק את הסחורה", אמרה ששון-לוי. לכן, הצבא ויתר על תפקידו החברתי רב המשימות, כמו קליטת עלייה או הקמת ישובים

לשיחות מטלפונים ניידים. לדברי דהאן, בנוסף לכך היו מסעות תעמולה נפוצים ביותר באינטרנט.

דובר צה"ל, תא"ל אבי בניהו, נתן סקירה קצרה על היחסים בין צה"ל לבין החברה הישראלית לאורך ההיסטוריה של העת האחרונה. הוא הצביע על חמישה אירועים, שערערו את אמון הציבור בצבא. האירוע הטראומטי הראשון, על פי בניהו, היה בעת מלחמת יום הכיפורים בשנת 1973, אז התערער קשות האמון בצבא. האירוע הטראומטי השני היה מלחמת לבנון הראשונה, בה חשה החברה הישראלית חוסר שקיפות וחוסר כנות מצד דרג מקבלי ההחלטות. הרגשה כללית זו, הלכה והחריפה, על פי בניהו, במהלך האינתיפאדה הראשונה, בה ראו ישראלים רבים לראשונה את המשך הסטאטוס קוו בשטחים כלא ראוי להימשך, דבר המצריך מציאת חלופה. האירוע הרביעי, על פי בניהו, היה אסון צאלים בשנת 1994, בו מתו חמישה חיילים מיחידת עילית במהלך אימונים. בעקבות האסון, הורי חיילים הפכו מעורבים יותר ויותר בשרות הצבאי של ילדיהם. האירוע האחרון שזעזע את אמון הציבור בצבא, היה מלחמת לבנון השנייה. הציבור חש במידה מסוימת, כי מלחמה זו הייתה הזדמנות שהוחמצה. במהלך מלחמה זו, היה הצבא צריך להתמודד עם הקלות בה זרם המידע ועם הקושי לשלוט על זרימת המידע, תופעה שהייתה לעיתים קרובות הרסנית לישראל. בניהו טען כי במהלך הפעולה האחרונה בעזה, שוקם אמון הציבור במערכת הביטחון, כאשר צה"ל נצפה כמי שיש לו את היכולת להגן על אזרחי ישראל ואת היכולת לעמוד מול אתגרי ארגוני הטרור.

ד"ר ראובן פדהצור, המנהל האקדמי של מרכז ש. דניאל אברהם לדיאלוג אסטרטגי במכללת נתניה, דן בהיעדר חופש העיתונות בעת דיון בבעיות ביטחון. דבריו שימשו כמעין משקל נגד לדברי דובר צה"ל. ד"ר פדהצור טען כי הציבור בדרך כלל רק מקבל מידע בצורה הארוזה מראש על ידי דובר צה"ל. לדבריו, הצנזור הראשי אוסר לעיתים קרובות פרסום ידיעות, ללא מתן הסבר להחלטה לאסור על הפרסום. כמו כן הבהיר פדהצור, כי החוק הישראלי (פקודת העיתונות, 1933) מאפשר סגירה מיידית של עיתון, אם "חומר מסוים המופיע בעיתון עשוי, לדעת שר הפנים, לסכן את שלום הציבור, או כולל ידיעות-שקר או שמועות-שקר, אשר, לפי דעתו, יש בהם כדי לעורר בהלה או ייאוש".

השימוש בחוק זה נעשה ברוב המקרים לצורך סגירת עיתונים ערביים, אם כי שר הפנים סגר גם עיתון עברי ("קול העם"). פדהצור טען כי התקשורת הישראלית מקבלת לעיתים קרובות את המידע שסופק מדובר צה"ל מבלי לערער עליו, ומבלי לבצע תחקיר עצמאי. לדוגמא, התקשורת דיווחה בצורה שגויה על תקציב הביטחון, ואימצה את הנתונים שפורסמו על ידי הצבא. בעוד שהתקשורת דיווחה על קיצוץ בתקציב הביטחון, בשנים שקדמו למלחמת לבנון השנייה, הראה פדהצור נתונים שהצביעו על ההיפך מכך (תקציב הביטחון לא קוצץ, אלא גדל בכל התקופה). פדהצור סיים ואמר כי על ידי פרסום ציטוטי של מידע, שמקורו בדובר צה"ל, עיתונאים נמנעים מלפרסם נתונים הסותרים את הקו הרשמי של הצבא על נושאים ביטחוניים. ■

בקיבוצי הנגב המערבי לירי הרקטות מתגובת תושבי שדרות. בעוד הקיבוצים נחשבים לשובי ספר, שדרות – עיירת פיתוח המיושבת בעיקר על ידי עולים שהיגרו לישראל מארצות ערב, נחשבת ל"פריפריה" וכך גם היחס אליה מבחינה גיאוגרפית, מדינית ותרבותית. לטענת אביטן, הממשלה לא רואה בפיתוח ובהשקעה בשדרות מטרה לגיטימית וכי תושבי שדרות חסרי הכוח הפוליטי לשנות את סדר העדיפויות של מקבלי ההחלטות הרלוונטיים.

אל"מ (מיל.) שאול אריאלי מהמועצה לשלום וביטחון, עסק ביחסים שבין ביטחון, טריטוריה ודמוגרפיה. הוא תיאר את הדילמה המרכזית של התנועה הציונית מאז הקמתה והיא, שתמיד התנועה חלמה ששטחה של המדינה היהודית הדמוקרטית יהיה כשטחה של המדינה הישראלית התנ"כית, אך דמוגרפיה, דמוקרטיה וגיאוגרפיה לא יכלו להשתלב ולהפוך חלום זה למציאות. האגף הפרגמטי של הציונות, בחר בדמוקרטיה ובדמוגרפיה לטובת הגיאוגרפיה. "אם אני צריך לבחור בין מדינה דו-לאומית בשטח כל פלשתינ לבין מדינה יהודית על חלק משטחה – הייתי בוחר במדינה יהודית", צטט אריאלי את ראש הממשלה הראשון של מדינת ישראל, דוד בן-גוריון. זרמי היהדות הדתית הלאומית, לא רואים בציונות כדרך לאמנציפציה של העם היהודי, אלא כדרך לאמנציפציה של ארץ הקודש, ובכך למקסם את השטח. לדברי אריאלי, בעקבות מלחמת ששת הימים, הייתה ההתייחסות לשטח שזה עתה נכבש כרצועת ביטחון, אך בעיני חובשי כיפות רבים, הייתה תוספת שטח זו מטרה בפני עצמה, יעד סופי.

מאז השתנתה החשיבה בישראל. לדברי אריאלי, שינוי זה נבע מהסכנה הדמוגרפית שנושקפת לישראל כתוצאה משליטתה המתמשכת של ישראל על השטחים הכבושים בגדה המערבית. בנוסף, ההנהגה הלאומית בישראל, אשר ביקשה בעבר להבטיח את קיומה של ישראל דרך אזורי חיץ טריטוריאלי גדול, בין ישראל לבין מדינות האויב, שואפת היום להבטיח את עתידה של ישראל באמצעות מדינה פלשתינית מפורזת. יתר על כן, טען אריאלי, כי על ידי סיפוח של 6%–2.5% משטחי הגדה, תוכל ישראל להחזיק כ-80% מהמתיישבים היהודים בגדה המערבית תחת שלטון ישראלי.

מושב רביעי: ייצוג נושאים ביטחוניים בתקשורת הישראלית

ד"ר מייק דהאן מבית הספר לתקשורת ומדיניות ציבורית במכללת ספיר בשדרות, דן במלחמת לבנון השנייה ובמושג "אינפּו-ספירה". ה"אינפּו-ספירה" לפי דהאן, הינה הסביבה של המדיה החדשה, כולל הטכנולוגיות הסלולאריות, בלוגים, פורומים ורשתות חברתיות כגון טוויטר, פייסבוק ו-יו-טיוב. לדברי דהאן ה"אינפּו-ספירה" מהווה אתגר משמעותי למשטרים האוטוריטאריים כמו אירן, מאחר וקשה מאוד לצנזר תכנים אלה. "מסגרות חדשות אלה מאפשרות דמוקרטיזציה של המידע", אמר דהאן. הוא תיאר כיצד החיזבאללה, במהלך מלחמת לבנון השנייה, כיוון את הטילים שלו על ידי שימוש ב-Google Earth ומעקב אחרי תנועות חיילים ישראלים על ידי קבלת מידע מהתקשורת או על ידי הקשבה

משתתפי הסדנאות

משתתפי סדנא א

אל"מ (מיל.) שאול אריאלי הינו חוקר בכיר ב"קרן לשיתוף פעולה כלכלי" (ECF), מיוזמי הסכם ז'נבה וחבר הנהלת המועצה לשלום וביטחון. במסגרת שירותו הצבאי הוא פיקד על החטיבה הצפונית ברצועת עזה, עמד בראש מנהלת הסכם הביניים בין ישראל לרשות הפלסטינית בתקופת כהונתו של רה"מ רבין, וכראש מנהלת המו"מ להסדר קבע בממשלת ברק.

פרי גולן שירת בשירות הביטחון הכללי במשך שנים רבות במגוון של תפקידים במסגרת ליבת העשייה המבצעית של השירות בתחום של איסוף מודיעין וסיכול טרור. בין היתר עמד פרי גולן בראש האגף הערבי של השירות ופיקד על מרחב דרום.

ד"ר לב גרינברג הוא סוציולוג וכלכלן פוליטי ששמש כראש המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה (2006-2009) וכראש מכון המפרי (1998-2002) באוניברסיטת בן-גוריון בנגב. ד"ר גרינברג היה בין מייסדי תנועת סטודנטים יהודית-ערבית "קמפוס" (בשנת 1974) ושימש כדובר הראשון של תנועת "יש גבול" (1982, 1988). בין היתר, הוא חקר את הכלכלה הפוליטית בשנות ה-1980-1960, ואת הסתירה בין תהליכי דמוקרטיזציה והקולוניזציה.

ד"ר קובי מיכאל הינו מרצה באוניברסיטת בן-גוריון בנגב ועמית מחקר במכון ירושלים לחקר ישראל. מחקרו מתמקד ביחסי צבא-מדינה בישראל, ביטחון לאומי, מבצעי שמירת שלום כאמצעי ליישוב סכסוכים, ופתרונות לסטאטוס של ירושלים. ספרו בין צבאיות למדינאות בישראל, זכה בפרס האגודה הישראלית למדעי המדינה לספר הטוב ביותר לשנת 2008.

תמר מלץ-גינסבורג היא עמיתת מחקר ב"מכון למחקרי ביטחון לאומי" (INSS), באוניברסיטת תל-אביב. בין היתר, היא חוקרת את השפעת התרבות הלאומית בישראל על עיצוב מדיניות הביטחון.

אלוף (מיל.) יעקב עמידרוד מכהן כסגן נשיא "מכון לנדר – מרכז אקדמי ירושלים", וכיושב ראש תוכנית ההסברה של המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה. הוא שימש בתפקיד ראש חטיבת המחקר באמ"ן, כמזכיר הצבאי של שר הביטחון וכמפקד המכללות הצבאיות.

פרופ' גבי שפר הינו מרצה במחלקה למדע המדינה, האוניברסיטה העברית בירושלים. הוא פרסם ספרים ומאמרים רבים בנושא יחסי מערכת הביטחון וצה"ל והמערכות הפוליטית והחברתית בישראל, ולאחרונה פורסם כרך בעברית ערוך על ידי ועל ידי שני שותפיו למחקר – צבא שיש לו מדינה? הוא שימש כיועץ למשרדי ראש הממשלה, החוץ, הביטחון והחינוך.

מנחה הסדנאות ועורך הפרסום

זוהר אביטן משמש כמנהל המרכז הקדם-אקדמי וייסד את המכניות לחיילים משוחררים במכללה האקדמית ספיר. מר אביטן הוא בעל תואר שני בתקשורת פוליטית מאוניברסיטת תל-אביב, ונמצא בשלבים ראשונים של עבודת דוקטורט באוניברסיטת תל-אביב, המחלקה למדע המדינה.

ד"ר שרי אהרוני הינה מרצה באוניברסיטה העברית בירושלים וחוקרת במכון דיוויס ליחסים בינלאומיים. תחום מחקרה עוסק בהצטלבות שבין מגדר, מלחמה ושלום. ד"ר אהרוני פרסמה מאמרים אקדמיים העוסקים במגדר בסכסוך הישראלי-פלסטיני ובהשתתפות נשים בשיחות השלום.

ד"ר עמירם אורן הינו גיאוגרף, חוקר עצמאי ועמית מחקר ב"מכון ון-ליר" כותב ומפרסם ספרים ומאמרים בנושא השימוש בקרקע לצרכי ביטחון. בעבר שירת כקצין בענף תשתית ופריסה באגף התכנון במטכ"ל ובמפקדת חילות השדה ועסק בתכנון פיזי ביטחוני ובממשק עם גורמי תכנון ומקרקעין אזרחיים.

ד"ר דליה גבריאלי-נורי היא מרצה בכירה במכללת הדסה בירושלים ומלמדת באוניברסיטת בר אילן. מחקרה עוסקים בקשר שבין התרבות הישראלית והביטחון הלאומי, ובחקר שיח המלחמה והשלום בישראל. בוגרת הפקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית בירושלים, ובעלת רישיון לעריכת דין. כתבה את עבודת הדוקטורט בבית הספר למדעי התרבות באוניברסיטת תל אביב.

ד"ר אורית קמיר שמשה כמרצה למשפט, מגדר ותרבות באוניברסיטה העברית בירושלים. היא כהנה כמנהלת-משותפת של המרכז הישראלי לכבוד האדם, וכעמיתת מחקר ב"מכון הרטמן" ליהדות בירושלים.

פרופ' דב שנער משמש כראש התכנית לתואר שני, כראש "תקשורת הוגנת: המרכז לחקר הסיקור של קונפליקט, מלחמה ושלום" וכדיקן הנכנס (החל במאוס 2010) בבית הספר לתקשורת, המכללה האקדמית נתניה. הוא פרופסור אמריטוס מאוניברסיטאות בן גוריון וקונקורדיה במונטריאל, קנדה. פרסם ספרים ומאמרים בנושאי תקשורת, מלחמה ושלום, תקשורת ופיתוח חברתי, תקשורת בין לאומית, ותקשורת וטכנולוגיה.

ד"ר ראובן פדהצור משמש כמנהל אקדמי במרכז ש. דניאל אברהם לדיאלוג אסטרטגי וכמרצה בכיר בבית הספר לתקשורת במכללה האקדמית נתניה. ד"ר פדהצור הינו מומחה בנושא ביטחון ואסטרטגיה, פרסם בנושא מאמרים רבים, וכתב ארבעה ספרים. ד"ר פדהצור הוא בעל טור לענייני ביטחון ואסטרטגיה בעיתון "הארץ", ומגיש תכנית שבועית "רצועת הביטחון" בגלי צה"ל.